

The background is a solid teal color. Three wavy, parallel blue lines curve from the bottom left towards the top right. The text is centered in the lower half of the image.

most

čez

zaliv

Uredila Alenka Puhar

MOST ČEZ ZALIV

Dve reviji, ki sta od 1964 v Trstu odpirali okna v svobodnejši svet

INR

INŠTITUT NOVE REVIJE
ZAVOD ZA HUMANISTIKO

Naslovnica je kolaž obeh naslovníc, Zaliv neznanega avtorja, Most pa studio Clak – Marino Kokorovec in Ruggero Ruggiero.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

050(450.361=163.6)(082)

MOST čez Zaliv : dve reviji, ki sta od 1964 v Trstu odpirali okna v svobodnejši svet / uredila Alenka Puhar. - Ljubljana : Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, 2022. - (Humanistična zbirka INR)

ISBN 978-961-7014-33-4
COBISS.SI-ID 101363459

KAZALO

Alenka Puhar: Uvodne besede v poklon revijam	5
Alenka Puhar: Pomen revij <i>Most</i> in <i>Zaliv</i> za premoščanje nesvobode	15
Drago Štoka: O nastanku tržaške revije <i>Most</i>	33
Vladimir Vremec: Revija <i>Most</i> in izhod iz tržaške zaprtosti in povojnega enoumja	39
Lev Detela: Tržaška revija <i>Most</i> – zgodnji poskus vseslovenske povezave in dialoga z italijanskim sosedom v kontekstu mednarodnega dogajanja	57
Feliks Bister: Pogledi Aleša Lokarja na vlogo kritike iz leta 1977	73
Lojze Peterle: Rob, ki je postal center	79
<u>Mihael Glavan</u> : Trden most kot kamen kost (Edvard Kocbek in zamejstvo)	85
Loredana Umek: Kultura dialoga tržaške revije <i>Most</i> sobivanja in prestopanja meja	107
Tomaž Ivešič: Koncept (slovenskega) naroda v <i>Mostu</i> in <i>Zalivu</i> v dolgih šestdesetih	119
Ivo Jevnikar: Stanko Janežič in pomembne pobude s stranskega sedeža	131
Marjan Frankovič: <i>Most</i> med fašizmom in antifašizmom	143
Pogovor z Borisom Pahorjem: Spomin na <i>Zaliv</i>	173
Pogovori z Borisom Podreko: Pogled na <i>Most</i>	179

Alenka Puhar

Uvodne besede v poklon revijam

Ozrimo se najprej proti širšemu obzorju, k fenomenu literarnih revij. Po stoletju ali dveh smo se znašli pred zatonom neke dobe, kjer so literarne ali kulturniške revije igrale zelo pomembno vlogo. Vsaj v Evropi je bilo tako. Vsake toliko se je zbralo nekaj ljudi, ki so želeli kaj novega povedati in izpovedati, pa so se odločili izdajati revijo. To je bilo včasih težko, drugič lahko. Za začetek je bil potreben pameten in spreten urednik, ki je vestno spodbujal ideje in ustvarjalnost, poskrbel tudi za disciplino in umirjanje konfliktov, se znašel v pogovorih z oblastjo in zastopniki komercialnih interesov. Oblikovala so se omizja in nato so se okoli publikacije ustalili intelektualni in ustvarjalni krogi, ki so vtisnili pečat svoji dobi ali vsaj kakšnemu desetletju. Revije so bile oder za prve nastope pesnikov, pisateljev in člankarjev, esejistov, kritikov. V njih so se dela priučili uredniki. Cele dobe ali vsaj posamezne miselne in umetniške struje so se v Evropi prepoznavale po določenih revijah, po njihovih imenih, tudi po polemikah in škandalih. Z njimi se je uveljavilo tiho prepričanje, da človek z objavo v reviji postane Nekdo, kreirale so hierarhično lestvico v vrednotenju ustvarjalnih in intelektualnih dosežkov.

Ta doba zdaj zahaja. Mnogim je žal za njo. Mnogim se še vedno zdi, da je za tehtno artikulacijo misli potreben papir, in to svojih deset ali dvajset strani; potreben je tako za pisanje kot za branje in zatem za razpravljanje. Tehtnih stvari se ne da razložiti na tviterju. Preden ta doba čisto zaide, bi se rada spomnila, s poklonom, da je prvo za slovenski oder pomembno revijo ustvarjal Izidor Cankar, pred 110 leti. To je bil *Dom in svet*. Izidor Cankar je vedel, kaj so važna vprašanja, o katerih je treba pi-

sati. Bil je dober literarni in likovni kritik, ki je znal presoditi, kaj je večje napisano in kaj ne, znal je usmerjati avtorje, imel je posluš za likovno spremljavo, spoznal se je na tiskarske črke in prelome, vedel je tudi, da so pomembna pisma bralcev in nekaj humornega drobirja.

Zdaj pa k *Mostu* in *Zalivu*, dvema revijama, ki sta pomembno zaznamovali dobo, s tem ko sta načenjali aktualna, tudi bistvena vprašanja. Obe publikaciji sta že skoraj trideset let pokojni; premiera *Mosta* je bila januarja 1964 in vzdržal je do decembra 1992, medtem ko je *Zaliv* živel od srede 1966 do 1990. Obe sta izhajali štirikrat na leto, včasih tudi redkeje ali v obliki zbornikov, in to takoj za mejo med Jugoslavijo in Italijo, v nizki nakladi; po bibliotekarski klasifikaciji spadata med zamejsko sloveniko. Njuna ambicija je bila kritično osvetljevati kulturno in družbeno dogajanje tako na Tržaškem kot v Sloveniji/Jugoslaviji. Hoteli sta tudi razkrinkavati tabu teme, ki jih je v matični domovini vzpostavil režim enoumja. Nastali sta v skladu z italijanskimi zakoni, ki so bili – v primerjavi s sočasnimi jugoslovanskimi – smešno preprosti.¹ Dobivali sta nekaj malega podpore, a močno sta se zanašali na finančne prispevke zamejskih in razseljenih Slovencev.²

V sami Sloveniji sta imeli reviji malo bralcev, ker je jugoslovanska zakonodaja za vse, kar je bilo natisnjeno zunaj državnih meja, predpisovala kontrolo in zatem uradno dovoljenje Zveznega sekretariata za notranje zadeve, ki je bilo izdano ali pa ne, se razume. Zadnji zakon, iz leta 1974 (o uvozu tuje literature) je veljal do ločitve Slovenije od Jugoslavije, a zadnjih nekaj mesecev so

---

1 Potrebna je bila le registracija na sodišču, odgovorna oseba pa se je morala izkazati samo za člana časnikarske zbornice. Tako ima *Most* v vsaki številki objavljeno, da je »registriran na sodišču v Trstu s številko 6/64 RCC dne 25. maja 1964«, *Zaliv* pa, da je revija »registrirana na sodišču v Trstu, pod št. 317«.

2 Imena podpornikov so bila včasih natisnjena v reklamnih oglasih, ki so zato informativen in tudi ganljiv pregled slovenskih podjetij na Tržaškem in Goriškem.

ga manj upoštevali. Tako Ciril Žebot s svojo *Neminljivo Slovenijo* leta 1988 še ni dobil dostopa iz Celovca v Ljubljano; januarja 1989 je umrl, ne da bi dočakal, da bi se v domovini smelo brati, kar je napisal – a jeseni istega leta se je naš svet začel postavljati na glavo ... Toda če je bilo bralcev malo, so bili tisti toliko bolj pozorni, dojemljivi in ostajajo še danes hvaležni. Med njimi je pisatelj Drago Jančar, ki je našemu simpoziju zaželel veliko uspeha, kajti: »Obe reviji sta nam včasih odpirali okna v svobodnejše mišljenje. Naj simpozij uspe in še komu tudi danes odpre oči, da bo razumel, kaj je demokracija in kaj ‚avtoritarna vladavina‘, o kateri danes blebetajo in pri tem nimajo pojma, kaj je kaj.«³

Most in *Zaliv* sta se sicer kritično, včasih tudi grdo gledala. Iz zunanje, to je jugoslovanske perspektive, sta si bila pa precej podobna. Trudila sta se zakrpati pomanjkljivo svobodo v matični domovini in povezati vse Slovence. Toda v resnici so bile razlike znatne. *Zaliv* je bil v večji meri delo enega samega človeka, Borisa Pahorja. *Most* je bil delo dosti mlajše, prijateljske skupine ljudi, ki se je pretežno vezala na Aleša Lokarja in Vladimirja Vremca. Kljub razlikam in iz njih izvirajočim sporom sta si ob pretresih solidarno nudila oporo, kot izpričujejo različne solidarne in protestne izjave, pisma podpore, ugovori. Ko so, na primer, jugoslovanske oblasti prepovedale Pahorjevo knjigo *Odisej ob jamboru* in jo plenile, so sodelavci *Mosta* zbrali podpise pod protestno izjavo, v kateri »izražajo svojo ponosno solidarnost s slovenskim tržaškim pisateljem, s katerim se v tem trenutku, ne glede na nazorsko stališče posameznikov in tudi ne glede na konkretno vrednotenje avtorjevih idejnih izhodišč, identificira njihova lastna svobodna vest.«⁴

Obe publikaciji sta imeli veliko težav s prestopom meje. Če je bilo dovoljenje že izdano, se je to ponavadi zgodilo pozno.

³ Drago Jančar, Pismo Alenki Puhar, 10. oktober 2021.

⁴ Protestna izjava, december 1969, *Most* 23/24, štirideset podpisov.

Vsi matični Slovenci so lahko pričakovali, da jih čakajo sitnosti, če s tema dvema revijama sodelujejo, tudi če jih samo berejo, omenjajo. Zamejski Slovenci pa so upravičeno mislili, da bodo kot sodelavci sumljivih publikacij manj sprejemljivi za štipendije, možnosti tiskanja, razstavljanja, tudi dovoljenja za vstop v državo, seveda tudi za priznanja in nagrade. Pri vsem poudarjanju enotnega slovenskega kulturnega prostora in pri obilni samohvali, v kakšni svobodi živi socialistični samoupravljaec, prijateljevanje z ljudmi onstran meja ni bilo priporočljivo. To se je kazalo na najrazličnejše načine, od pokroviteljskih oštevanj do sodnih pregonov. Kazalo se je v različnih oblikah ignoriranja, necitiranja, neupoštevanja. Kolikor je doslej znano, so se v sodnih postopkih zaradi tega znašli Marjan Rožanc, Drago Jančar, Viki Blažič in Franc Miklavčič, a to so samo najbolj razvpiti primeri.⁵ Vse skupaj je sililo k veliki previdnosti. Ustrahovanje se ni zadržalo samo v okviru jugoslovanske države, temveč je segalo tudi v Italijo. Agenti politične policije in ovaduhi so delovali tako v tiskarnah kot v prijateljskih krogih, pridobivali tipkopise in tiskarske odtise, nastavljali so tudi prisluškovalne naprave – in bolj ali manj ostro grozili. Rezultati so bili znatni. Po izidu Sinje knjižice (pogovora s Kocbekom, posebna izdaja *Zaliva*, 1975) je polovica od tistih, ki so izdajo finančno podprli, preklicala podporo in izstopila!⁶ Da je šlo v očeh režima za drugorazre-

---

5 Marjan Rožanc je bil prijel leta 1967, Drago Jančar leta 1974, Viktor Blažič in Franc Miklavčič leta 1976. Precej manj je znanega o maltretiranjih, ki se niso končala z zaporno kaznijo. Za primer: Decembra 1979 so uslužbenci sekretariata za notranje zadeve opravili preiskavo pri Vinku Ošlaku in mu zaplenili vso korespondenco, vse rokopise in tipkopise, nekaj knjig in izrezkov iz tujih časopisov; vzeli so mu tudi potni list. Poleg zastraševanja je bil cilj onemogočanje stikov s Trstom. Hkrati se je isto zgodilo tudi Frančku Križniku, podobno revoltiranemu prijatelju, iz enakih razlogov. Večino zaplenjenega so vrnili po dveh mesecih. Glej Vinko Ošlak, *Iz dnevnika*, Založba Mladika, Trst 2000.

6 Boris Pahor je večkrat kar na platnicah objavljajl imena podpornikov, med pismi bralcev pa opozoril na kakšno darilo iz tujine. Po »Kocbekovi« številki, to je brošuri

dni, »okuženi« tisk, ki ne zasluži niti osnovnih manir, kaže prav vse, kar se je dogajalo z omenjenim pogovorom s Kocbekom, objavljenim marca 1975. Recimo: Borisa Pahorja ni nihče iz uredništva *Naših razgledov* in s SZDL kontaktiral in zaprosil za dovoljenje, da ponatisne pogovor z Edvardom Kocbekom. Kaj šele, da bi ponudil honorar ali se vsaj vljudno izmazal z otožnim priznanjem o praznem žepu.⁷

V *Priročniku za delo milice* nastopajo še leta 1985 svarila na nevarnosti, ki prežijo na naše ljudi v tujini, in med nevarnimi publikacijami sta navedeni tudi reviji *Most* in *Zaliv*; tam so tudi podatki, v katerih knjigarnah in kioskih v Trstu in Gorici prodajajo za mejo izhajajoči tisk.⁸ In nazadnje: Vse delovanje je bilo pod nadzorom Udbe, vsi glavni akterji so imeli svoje dosjeje – zdaj se na seznamu pri vseh pojavlja izraz črtano⁹ – in tako imenovani *Bilteni* z varnostnimi poročili imajo veliko informacij o tem, kaj je izšlo, kaj je o tem kdo rekel, kako ocenil ...¹⁰

Boris Pahor in Alojz Rebula, Edvard Kocbek – Pričevalec našega časa, Kosovelova knjižnica, Zaliv 1975, so mu podporo mnogi odrekli, Pahor je v *Zalivu* objavil nekaj njihovih očitkov, da »so bili zlorabljeni«.

7 Ponatis pogovora v *Naših razgledih*, 9. maja 1975, z uvodom (politično uničujočim) »Gre za resnico«, ki povzema uradno izjavo Izvršnega odbora predsedstva republiške konference SZDL, za dodatek pa citira še dva visoka partijska funkcionarja, Mitjo Ribičiča in Franca Šetinca.

8 Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji, Viri, Ljubljana 2003, spremne študije Lovro Šturm, Ljuba Dornik Šubelj in Pavle Čelik. Knjigarne in kioski in Trstu in Gorici so predstavljeni na str. 125.

9 SI ARS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, Evidenca dosjejev nadzorovanih oseb.

10 Igor Omerza v svoji knjigi *Boris Pahor v žrelu Udbe* (Mohorjeva družba, Celovec, 2017) in več drugih knjigah natančno navaja arhivske vire iz AS 1931 Republiški sekretariat za notranje Zadeve SRS, ki se posvečajo zdomskim in emigrantskim dejavnostim.

Lepa ilustracija svetohlinskega odnosa matične domovine do zamejcev in njihovega tiska je dogajanje okoli Kluba prijateljev zamejskih Slovencev. Konec šestdesetih let je med Slovenci izrazito zrasla želja po razmišljanju o lastni identiteti, o tem, kaj je narod, kako, zakaj in za kaj – no, v ta obsežni sklop so se uvrstili tudi študentje v Mariboru. Med njimi poudarjeno Drago Jančar, ki je bil tedaj tudi urednik *Katedre*, glasila mariborskih študentov. Stekle so razne dejavnosti, od spremljanja tiskanih člankov do debat na javnih tribunah in ustanavljanja kluba prijateljev zamejskih Slovencev. Drago Jančar se je zapletel v polemiko z Marjanom Tavčarjem, primorskim sociologom in funkcionarjem, ki je zelo grdo, a pravoverno obračunaval z Borisom Pahorjem ... Udba je postala pozorna na Jančarja in študente, ki bi bili radi prijatelji zamejcev, poostrila je nadzor nad njimi, ambicije po klubu zatrla, Jančarja pa čez par let čakala za vogalom in ga začopatila zaradi vnašanja čez mejo tuje literature, ki kleveta ...¹¹

K uvodnim besedam še nekaj elementov poročila o dogodku. Vse priprave na simpozij so potekale v znamenju covid-19, torej »okronane« z izrednimi razmerami pandemije. Ideja se je porodila spomladi, ob smrti Aleša Lokarja, ki je izdihnil v Bergamu, načrti so se zavlekli, odlagali v negotovosti, običajnim težavam so se pridružile še čisto nepričakovane, ker se je epidemija kar vlekla. Toda simpozij je le bil, 12. oktobra 2021 v dvorani Slovenske matice v Ljubljani. Za nastop je bilo prijavljenih 12 avtorjev. Zaradi bolezni sta dva manjkala, a smo njuna prispevka na kratko predstavili navzoči. Pri vsebinski obravnavi je očitno veliko nesorazmerje – precej več pozornosti je bilo posvečeno

---

11 Poročila o dogajanjih so bila objavljena v *Katedri*, ponatis Jančarjevega vodilnega članka ter nekaj zgovornih odlomkov pa v *Zalivu* št. 18-19 leta 1969. Boris Pahor je čez šest let v *Zalivu* objavil tudi informacijo o Jančarjevih težavah. Knjižica, ki jo je Jančar v nasprotju z zakonom »spravljaj čez mejo« in s tem širil klevete proti družbeni ureditvi, je *V Rogu ležimo pobiti*.

Mostu kot Zalivu. Razlog je predvsem dokajšnja pokritost *Zaliva*, seveda zaradi markantne osebnosti Borisa Pahorja, ki je po padcu komunizma postal zelo iskan avtor in je lahko objavil tako rekoč vse, česar prej ni mogel in smel.¹² Za nameček je bil tesno povezan s pesnikom in pričevalcem Edvardom Kocbekom, ki je prav tako deležen izjemne pozornosti raziskovalcev, kar vse se je izrazilo v velikem številu člankov in knjig.¹³ Nekaj pa so k slabi zastopanosti *Zaliva* v razpravah tega simpozija povzročile tudi okoliščine, denimo slabo zdravje Denisa Poniža in zaposlenost Darke Zvonar Predan, ki je s Pahorjem imela več intervjujev.¹⁴ Vrzel naj nekoliko zapolni odlomek iz obsežnega pogovora med Borisom Pahorjem in Alenko Puhar.¹⁵

Za konec še nekaj besed o referatu, ki je želel biti, pa ga ni. Lani spomladi sem se v *Delu* zapletla v polemiko s tovarišem Jožetom Kavčičem in zaradi nekaterih izjav, po mojem anahronističnih, sem se potrudila ugotoviti, kdo jih zapisuje. Izkazalo se je, da gre za upokojenega uslužbenca Republiškega sekretariata za notranje zadeve, ki je tam začel svojo službeno pot kot bralec in rabsodnik v zadevah *Zaliva*, *Mo-*

---

12 Bibliografija Borisa Pahorja je objavljena v več knjigah, denimo v Alice Zen, *Boris Pahor*, Mladika, Trst 2006 (v slovenščini in italijanščini) ter v Zdravko Duša ur., *Tako sem živel, Stoletje Borisa Pahorja*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2013. Obe se posvečata predvsem knjižnim objavam.

13 Z Edvardom Kocbekom se je takoj po nastanku začela intenzivno ukvarjati *Nova revija*, ki je prav zaradi tega doživela sarkastične pripombe Josipa Vidmarja, da je ustvarila »novega svetnika«. Pionirsko delo, ki ga je zastavil Dimitrij Rupel in nato nadaljeval Mihael Glavan, so pomenile predvsem objave iz Kocbekovih dnevnikov. Najprej so bili natisi revialni, nato knjižni. Zatem je bilo objavljenih tudi več študij, tako Andreja Inkreta *In stoletje bo zardelo*, Igorja Omerze *Edvard Kocbek – osebni dosje št. 584*, potem je sledilo še več mogočnih knjig Omerze, posvečenih Borisu Pahorju, Dragi, *Novi reviji* itd.

14 Zbrala jih je v knjigi, glej Darka Zvonar Predan, *Boris Pahor – najini pogovori*, Kulturni center Maribor, 2018.

15 Alenka Puhar, Grenka krajina z zalivom, sidrom in malajdo, Boris Pahor, pisatelj in urednik, Sobotna priloga *Dela*, 17. februar 2001.

sta in drugega emigrantskega tiska.¹⁶ In sem sklenila, da ga vključim med sodelavce na simpoziju, ki sem ga po smrti Aleša Lokarja, spomladi 2020, začela pripravljati. Češ, zakaj bi takšen tako rekoč globinski poznavalec ostal samo pri pisanju pisem bralcev, ko pa bi lahko napisal tehten, pionirski referat?! To bi bila pomembna obogatitev za sam simpozij in nasploh za spoznavanje odnosov med matico (oziroma njeno oblastjo) in zamejskimi ustvarjalci. Ampak tega pisma z vabilom mi *Delo* ni hotelo objaviti.¹⁷ Naš simpozij je torej ostal brez zanimive, docela nove osvetlitve, *Delo* pa z Jožetom Kavčičem ohranja zvestega dopisovalca. Dogodek napeljuje na izjavo Daneta Zajca iz leta 1965, ko je slabokrvne ljubljanske revije povprašal, če se zavedajo krivice, ki jo z vsako novo številko naredijo svojemu času.¹⁸

Oktober 2021 pa je med bralce prišla knjiga, ki se zelo ponuja za kakšen inovativen referat, a bo nanj treba še počakati. Rado Pezdir je objavil mogočno študijo *Vzporedni mehanizem globoke države*, ki raziskuje in opisuje, kako je Komunistična partija Jugoslavije v Udbi, to je svoji tajni policiji, organizirala gospodarski odsek in začela v tujini ustanavljati podjetja in banke, kupčevati in tihotapiti, goljufati in krasti – enormne vsote denarja ...¹⁹ Pomembno zobato kolo tega mehanizma je bil Adit, to je Agencija demokratičnega inozemskega tiska, z

---

16 To je razvidno iz poročil, navedenih v knjigah Igorja Omerze *Boris Pahor v žrelu Udbe*, 2017, in *Od Belce do Velikovca*, 2011, ter nekaterih neobjavljenih dokumentov, ki jih hrani ARS.

17 Začelo se je z mojo kolumno Dediči leninizma (*Delo*, 16. maja), zelo zaostriло kolumno Most čez morost (16. junija), ki je posvečena Alešu Lokarju, dva meseca je *Delo* objavljalo ugovore – za objavo mojega pisma, oddanega konec junija, pa je zmanjkalo pripravljenosti.

18 Dane Zajc, Samokritične glose, *Most* št. 8, 1965.

19 Rado Pezdir, *Vzporedni mehanizem globoke države*, Podjetniška analitika, 2021. Kot skromno nadomestilo referata sem po simpoziju objavila kolumno v *Delu*. Glej Alenka Puhar, »Parada pod žarometom«, *Delo*, 2. novembra 2021.

njo pa Založništvo tržaškega tiska in Tržaška kreditna banka. Pod etiketo skrbi za manjšino (in pod geslom boja proti fašizmu) je potekal transfer sredstev v finančno podzemlje vzporedne ekonomije. Nasledniki komunistične partije in njihovi tovariši imajo v njem še vedno mogočno finančno bazo ... Na svidenje na kakšnem drugem simpoziju!

Zap. št.	Leto uvedbe OD	Prilimek in ime	Datum rojstva	Število posnetkov	Spremembe - opombe
4501	X	KERMAYER TAROA	13. 4. 1930	108	ČRTANO
4502	X	RUS Velyko	8. 12. 1929	17	ČRTANO
4503	X	PAHOR Boris	28. 4. 1913	FILMANO	ČRTANO
4504	X	ROZANC Najau	21. 11. 1930	36 135	ČRTANO
4505	X	VREMEL dr. Vladimir	28. 11. 1937	113	ČRTANO
4506	X	REBULA Alojzij	21. 7. 1924	456	ČRTANO
4507	X	KRAVOS Marko	16. 5. 1943	22	ČRTANO
4508	X	LOKAR dr. Aleš	10. 11. 1935	146	ČRTANO
4509	X	TRUHLAR dr. Karol	3. 9. 1912	77	Umrli 1976 ZA-1179
4510	X	HROVAT France	23. 12. 1905	23	ČRTANO
4511	X	JOHANSSON Sven	15. 12. 1917	6	ČRTANO
4512	X	TEŽAK Naija	28. 11. 1999	77	Umrli - 1944 ČRTANO ZA-2545

Stran iz Evidence spremljanih oseb, to je seznama ljudi, o katerih je UDV uvedla osebne dosjeje. Tu so vpisani vsi vodilni ustvarjalci revij Most in Zaliv; po številu zbranih poročil oziroma podatkov prevladuje Alojz Rebula, a mogoče ga je prekosil Boris Pahor, ki ima podatek skrit. Kaj je z izrazom »črtano«, ni čisto jasno; lahko pomeni, da je bil dosje uničen, lahko pa tudi prenesen v drugo tehnično obliko. Pri »filmanem« Borisu Pahorju se zdi to posebno verjetno. (ARS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve – 2871)

Alenka Puhar

Pomen revij *Most* in *Zaliv* za premoščanje nesvobode

Pogled na *Most* in *Zaliv*, na njune ustvarjalce, spremljevalce in bralce odgrinjam z oceno, ki jo je leta 2015 ponudil Francoz Jacques Rupnik, eden vodilnih poznavalcev sodobne zgodovine, posebej njenega vzhodnega dela. Ko je stekla beseda »o drugi Evropi, ki ob zdajšnjih migracijah pozablja na lastno zgodovino emigrantstva in je mentalno, kulturno še vedno daleč od preostale Evrope ... Nekatero državo, ki so danes najbolj zaskrbljene zaradi prišlekov, so pozabile na preteklost: ob krizah med hladno vojno so same producirale begunce ... in takrat se Zahod ni spraševal, ali je dolžnost Evropejcev, da sprejmejo begunce z Vzhoda.«¹

O vsakem sklopu te ocene bi se dalo kaj reči, a v zvezi z našo temo se mi zdi glavne pozornosti vreden glagol ,pozabiti'. Profesor Rupnik v očitajočem tonu oponaša Vzhodnoevropejcem, da so pozabili, koliko ljudi je v hudih časih zbežalo z Vzhoda na Zahod, kjer so jim nesebično pomagali ... Profesor je po moje izbral neustrezen glagol. Če namreč pozabiti pomeni, da je nekaj, kar je bilo naučeno, zbledelo in izginilo, ali pa vsaj ni več v aktivni zavesti – potem se pri emigracijah iz Vzhodne Evrope res ne sme govoriti, da smo Vzhodnoevropejci pozabili, koliko ljudi je pobegnilo in so jih bolj ali manj velikodušno sprejeli v zahodnih državah.

Najprej je smiselno reči: O teh emigrantih nismo dosti vedeli. Nekaj smo slutili, se bolj ali manj pritajeno pogovarjali, kajti ve-

---

¹ Jacques Rupnik, »Dvom je neločljivi del Evrope«, pogovor s Sašo Vidmajer, *Delo* Sobotna priloga, 3. oktober 2015.

deti o njih, njihovem življenju, trpljenju, dosežkih je bilo težko, bolj ali manj prepovedano, občasno tudi kaznivo. Zato se je v glavnem molčalo.

Kolikor in kadar smo o njih le smeli kaj zvedeti, je bilo to pretežno negativno, obtožujoče, nabito s silovitim, strupenim besednjakom iz druge svetovne vojne. To je učinkovito skrbelo za odvrčanje pogledov, za umikanje, za »pozabo«.

Informacij o tem, kako so se zahodne države vedle do množičnega begunstva ob koncu 2. svetovne vojne in med mnogimi krizami, je bilo malo, praktično nič. Tudi izobraženi, razgledani ljudje niso kaj prida vedeli o razseljenih osebah (*displaced persons*), postopkih za azil, pridobivanju dovoljenj za potovanje in izseljevanje ...

Zelo nazorno prikaže vse to zgodba o pisatelju Igorju Šentjurgu, kakor jo je doživel in opisal Peter Vodopivec: »V pozni jeseni leta 1993 sem med kratkim bivanjem v Muenchnu, ko sem nakupoval v veleblagovnici v mestnem središču, na časopisni in knjižni stojnici opazil knjigo pisatelja z imenom Igor Šentjurg. Debela knjiga (več kot 800 strani), ki je imela naslov *Ogenj in meč*, je izšla v priljubljeni žepni izdaji nemške založbe DTV, na naslovnici s fotografijo vojaške enote iz prve svetovne vojne pred zasneženo mošejo (izkazalo se je, da so na njej avstrijski vojaki v Črni gori) pa je pisalo, da gre za roman. V svojo sramoto moram priznati, kako sem prvi trenutek pomislil, da je avtor knjige Hrvat ali Slovak, saj se mi je – kaj nesamokritično! – zdelo neverjetno, da bi mi bil slovenski pisatelj, ki v Nemčiji objavlja knjižne uspešnice, povsem neznan. Zato sem bil tem bolj presenečen, ko sem v spremnem življenjepisnem zapisu prebral, da je bil Igor Šentjurg rojen zadnjega januarja leta 1927 v Slovenj Gradcu v nekdanji Jugoslaviji, kjer je v štiridesetih letih začel svojo časnikarsko in pisateljsko kariero, nato pa je pisateljevanje

nadaljeval po odselitvi v Nemčijo v petdesetih letih in si tam pridobil širok krog bralcev.«²

Treba je poudariti, da to popolno nevednost priznava univerzitetni profesor zgodovine in zelo razgledan človek srednjih let. Predmet nevednosti tudi ni anonimni težak, temveč zelo uspešen, slaven pisatelj, po kriterijih naklade in števila prevodov daleč najbolj uspešen slovenski pisatelj! Očitno so bili mehanizmi, ki so presejavali informacije iz tujine in preprečevali dostop do »neprimernih«, zelo učinkoviti. Ni milosti za emigrante.³ Fenomen zanesljivo ni vezan na pozabljenost.

Vse to neznanje in naklepno nezanimanje se v bistvenih potezah nadaljuje v današnje dni, saj je ena glavnih potez kontinuitete, da prikriva neprijetne značilnosti nekdanjega režima. Te sicer prihajajo na dan, a proces je prepoln ovir, pospremljan z odporom, jezo, grdimi očitki. Glede tega ima Jacques Rupnik prav – med Vzhodno in Zahodno Evropo je bilo nekaj bistvenih razlik in posledice so vidne še danes – zato je Vzhodna Evropa »mentalno, kulturno še vedno daleč od preostale Evrope«. K emigraciji: Preden bomo pozabili, se moramo marsikaj naučiti.

Negativen odnos do izseljenih, tudi do za mejo živječih, ki je bil značilen za socialistično dobo, se da ilustrirati z mnogimi primeri. Verjetno bi bila posebej koristna osvetlitev usode in sprejema Andreja Bajuka (ki je v samostojno Slovenijo prišel iz Južne in Severne Amerike). Ali pa vrnitev-sprejem Jožeta

---

2 Peter Vodopivec, *Spremna beseda h knjigi Igor Šentjura, Očetova dežela*, Ljubljana 2001. To je prvi in tudi zadnji prevod kakšne Šentjurčeve knjige v slovenski jezik.

3 Ker je predmet razprave dostopnost revij in silna občutljivost oblasti do vseh, ki so izhajale za mejo, naj dostavim, da je Igor Šentjura leta 1963 dobil besedo v reviji *Meddobje*, po zaslugi Rafka Vodeba, leta 1972 pa je o njem in njegovi knjigi *The Torrents of War* objavil v *Mostu* zelo zanimiv članek Aleš Lokar. Toda Rafko Vodeb je živel v Rimu in *Meddobje* je izhajalo v Buenos Airesu, Aleš Lokar pa je živel in *Most* izdajal v Trstu.

Pučnika (ki je prišel iz Zahodne Nemčije). Slovenska izseljenska matica je strumno sledila partijskim pogledom na različna agregatna stanja zamejstva in je torej ignorirala emigrante, to je politične izseljence. (Hkrati jih je skrivaj pozorno opazovala ...) Še Slovenski center PEN, najbolj v svet orientirana organizacija, ki je vabila in gostila vse mogoče pisatelje iz skoraj vsega sveta, je šele leta 1989 pritegnila (ali se ji je posrečilo pritegniti) na blejsko konferenco prvega argentinskega Slovenca – Andreja Rota. Ampak za današnjo rabo raje izberem nekaj novejšega in s sodelavci simpozija povezanega. Med različnimi ocenami ob trideseti obletnici države je Lojze Peterle, predsednik vlade, ki je dosegla osamosvojitve Slovenije, »za slovenski medij v tujini« izjavil nekaj o nedokončani preobrazbi, o ljudeh stare miselnosti, ki marsikje prevladujejo in podobno.

»In kakšno preobrazbo so si zamislili tako imenovani osamosvojitelji leta 1991?« se je zajedljivo oglasila Jadranka Šturm Kocjan. »Jim je popotnico in smernice dala slovenska politična emigracija v Argentini, ko je leta 1991 v *Taboru* objavila izjavo, ki je vsebovala seznam 16 zahtev in pogojev, ki morajo biti izpolnjeni, da bo domobranska stran pristala na spravo s komunisti ...«⁴ Avtorica je bila nekaj let poslanka, nato je vstopila v diplomacijo in bila slovenska veleposlanica v Buenos Airesu – in ji je popolnoma jasno, da se za človeka, ki mu srce bije na levi, spodobi le hitra in ostra zavrnitev vsega emigrantskega. To potem tudi ni ksenofobija.

Pa vendar: Zakaj govorim o emigrantih, ko pa ne *Most* ne *Zaliv* nista bila emigrantski publikaciji, pač pa sta izhajali le nekaj korakov za mejo, v krajih, ki imajo tudi slovenska imena? Slovenščina je razvila več izrazov za ljudi, ki so ali odšli na tuje ali pa živijo

---

⁴ Jadranka Šturm Kocjan, Nedokončana preobrazba?, *Delo* Sobotna priloga, 26. junij 2021.

v krajih, ki ob določanju mej niso bili vključeni v jugoslovansko ali slovensko ozemlje. Ločuje zdomce, zamejce, izseljence, emigrante. Tako *Most* kot *Zaliv* so pretežno vodili zamejci, a v njih so sodelovali tudi zdomci (ti so odšli iz pretežno gospodarskih razlogov) in emigranti – to je politično opredeljeni, do režima izrazito kritični ljudje. Ko so v matični domovini politiki ocenjevali njihovo delo, so vedno upoštevali te drobne, a pomembne razlike. Kadar je bil kdo preveč kritičen, je bil to znak, da je »prešel na emigrantske pozicije«. Pri ocenjevanju ljudi je bilo zmeraj važno, ali ima kdo »stike s politično emigracijo«, kar je bilo takoj oteževalna okoliščina. In tudi zamejci so se delili na bolj in manj prave – samo čisto rdeči so bili zares pravi ...

Za ilustracijo nam lahko služi nekaj smernic, po katerih se je ravnala Udba, ko se je odločala za »informativne« in »zastraševalne« pogovore, za krepitev kontrole in operativne posege. Na začetku leta 1959 je bil na zaslišanje poklican pesnik Edvard Kocbek, nekdanji ugledni član vodstva OF, zdaj že dolgo »človek v pogrezu«. Med zaslišanjem, ki mu je dajal ton Zdenko Roter, je Kocbek izvedel, da oblast motijo njegovi stiki z ljudmi, ki živijo v tujini in »ki niso iz območja OF in so celo emigrantje«. Roter mu je oponesel, da ima »stik s sovražniki socializma in da so ti ljudje v Trstu, Parizu, Evropi in Ameriki. Da jim pošiljam svoje misli in prebujam škodljivo politično razpoloženje«. ⁵ V podobno kategorijo spada odločitev Udbe iz pomladi 1967, da kaže okrepitev kontrolo nad sodelavci *Mosta* in *Zaliva*, češ da gre za »tajno in sovražno dejavnost (...) Vzrok obdelave je njihovo politično delovanje, ki je precej identično novi politični taktiki sovražne slovenske emigracije, s ciljem spremembe družbene ureditve v SFRJ, uvedbe večstrankarskega sistema ter eliminira-

---

⁵ Navedeno po Kocbekovem dnevniku iz februarja 1959. To zaslihanje je predstavil Andrej Inkret v knjigi *In stoletje bo zardelo* (2011), opisuje pa ga v pričujoči knjigi tudi Miha Glavan v svojem prispevku, glej str. 79.

nje vloge Zveze komunistov Jugoslavije in pridobitev narodno-osvobodilne borbe.«⁶

Razlike med posameznimi kategorijami zunaj državnih meja živečih Slovencev so vidne še danes in smo jih organizatorji simpozija občutili pri razpisu za finančni prispevek. Sedanja pravila delijo Slovence na zamejce in tiste po svetu ... Prav težko je ugotoviti, na kateri razpis se naj javijo tisti, ki bi radi finančno podporo za nekaj, kar je bilo hkrati zamejsko, po svetu in tudi od nas, ki smo kar tukaj ... Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu je po pogovorih organizatorjev simpozija z ministrico Heleno Jaklitsch prvotno odločitev, da prošnja ni pravilno naslovljena, omilil v toliko, da je obljubil in zagotovil nekaj sredstev iz posebnega sklada.

Vse publikacije iz tujine so za vstop v Jugoslavijo potrebovale dovoljenje. Izdajalo jih je ministrstvo za notranje zadeve, (uradno Zvezni sekretariat za notranje zadeve), ki se je zanašalo na ocene republiških podjetij. Te so imele posebne oddelke za kontrolo tiskanega gradiva, z močno oporo v razvejani mreži ovaduhov, ki so delovali tudi po tiskarnah, poštah, knjigarnah, uredništvih. Ustanovljeno je bilo celo posebno podjetje Adit, to je Agencija demokratičnega inozemskega tiska, ki je uvažala tuje publikacije, tudi slovenski tisk, izdan v drugih državah – seveda, če je ustrezal dokaj posebnim kriterijem demokratičnosti, ukrojenim po ideoloških merilih komunistične partije. Strogost v presoji je z minevanjem let nihala, začelo se je s tako rekoč popolno prepovedjo, tako da so bili (in ostali) še zavezniški listi iz prve povojne dobe, ki so izhajali v Trstu, nedostopni. Čez čas je preobčutljivost popustila, sredi šestdesetih let so se v kioskih pojavile številne tuje revije, vendar le tiste, ki niso in kadar niso prinašale nič posebno »vznemirljivega« in »motečega«. Vznemirjanje javnosti – z nepri-

---

⁶ Igor Omerza, *Boris Pahor v žrelu Udbe*, Mohorjeva družba Celovec, 2017, str. 59; navaja poročilo iz aprila 1968.

jetnimi informacijami in mnenji – je bil pač poglavitno merilo pri ocenjevanju, opredeljenem z Zakonom o vnašanju tiska (zadnji, iz leta 1974, je veljal do razpada države). Pri tehtanju so bili presojevalci posebej strogi do domače gore listov. V šestdesetih letih so se kioski že kitili z *Grazio* in *Burdo*, na veliko veselje žensk, dvomim pa, da so kdaj spustili čez mejo *Katoliški glas* (1949–1995) iz Gorice. Mislim, da tisti *Tabor*, ki ga navaja Jadranka Kocjan Šturm, glasilo Združenih slovenskih antikomunistov iz Argentine, ni nikdar dobil dovoljenja za prestop meje in bi bil težko inspiracija osamosvojiteljem ... V nasprotju z *Mostom* in *Zalivom*, kjer prepoved ni bila tako absolutna. V zadnjem obdobju se je *Zaliv* dalo celo kupiti (vsaj v eni ljubljanski knjigarni), pa tudi živahno so ga tihotapili v Slovenijo, kot se dobrovoljno spominja Boris Podreka (v pogovoru za *Outsider*), ki je več let preživel z *Mostom* in zanj. Dolgo pa so *Most* in *Zaliv* »držali« v D-fondu NUKA, kjer je bil za dostop poseben postopek, z obrazložitvijo in prošnjo; te vloge potencialnih bralcev so bile dostavljene na Sekretariat za notranje zadeve, kjer so ustvarjali kartoteko radovednih in torej dodatno sumljivih.

Vse to se je dogajalo po znatni otoplitvi, od konca petdesetih let, ko so propagandisti izumili oznako o »najbolj odprti meji«. Ta je bila močno pretirana. Mogoče bi se dalo govoriti o najbolj odprti meji med komunističnimi državami, mogoče je bila »najbolj odprta meja v železni zavesi«, vendar je bilo vsem razgledanim ljudem jasno, da je po Evropi mnogo dosti bolj odprtih mej, namreč takšnih, kjer človek niti potnega lista ni potreboval za prestop, saj sploh ni bilo stalne kontrole. Seveda pa so bili partijski aktivisti prav veseli, da so to propagandno izjavo preprosti ljudje jemali resno in jo v takem duhu tudi širili. Mnogi počnejo to še danes.⁷

---

⁷ Glej razprave v pismih bralcev (v SP *Dela*) novembra 2019, ki je sledila izjavi Katedrale svobode, z naslovom »Danes bo že jutri včeraj«; več avtorjev je resno oči-

Nekaj prizorov iz dogajanja

Odličen zgled za odbojno razmerje do tujine se ponuja z Milovanom Djilasom. Eden vodilnih jugoslovanskih komunistov, ki je po nekaj letih podvomil v pravilnost ostre, brutalne revolucionarne linije, je začel objavljati nekoliko nepravoverni mnenja. Na tovariških partijskih zasedanjih so ga (leta 1953/54) ostro prijeli, on pa je dal nekaj izjav tujim dopisnikom. Pozneje, ko je tovariškimi očitki sledil tudi sodni pregon in za njim dolgoletna zaporna kazen, je Djilas napisal več knjig, kritičnih do režima, ohranil pa zveze s tujimi, zahodnimi novinarji. Z njihovo pomočjo je v tujini objavil več knjig, ki so kmalu postale najbolj znana dela iz tega svojevrstnega žanra, namreč kritičnih analiz revolucije izpod peresa nekdanjega vernika in praktika.⁸ Množica poročil v tujem tisku je v Jugoslaviji sprožila pravo paniko. Povzročitelj je bil z Vladimirjem Dedijerjem, ki se mu je edini postavil v bran, deležen strupenih obsodb. Besede, ki jih je k stvari prispeval Moša Pijade, eden vodilnih jugoslovanskih komunistov, imajo antološko vrednost:

»Te dni se je ,zadeva' Djilas-Dedijer povampirila. Iz mlakuže pozabe in obupne osamljenosti smo zaslišali glas teh dveh bivših ljudi. Ne pri nas, v naši deželi, kajti pri nas se nimata na koga obrniti, nikogar nimata, ki bi hotel izgubljati čas in se ukvarjati še z njima. Pač pa v tujini. Izjave in intervjuje sta dala tujemu tisku, in sicer prek tujih dopisnikov. To je kakor nekakšna nova

---

talo, zlasti Dimitriju Ruplu, in meni, da sva si železno zaveso izmislila, da bi očrnila komuniste. Baje smo podpisniki izjave poskusili »za nazaj postaviti berlinski zid na mejah Slovenije/Jugoslavije, čeprav je takratna država imela eno najbolj odprtih mej v Evropi in na svetu«.

⁸ Vpogled v Djilasovo usodo je večje predstavljen v spremni študiji k Djilasovi knjigi, ki jo je napisal Tomaž Ivešič. Glej Milovan Djilas, *Anatomija neke morale – in 19 znamenitih člankov* (oktober 1953–januar 1954), Inštitut Karantanija in Inštitut Nove revije, Ljubljana 2015.

vrsta politične emigracije: v domači deželi sedita, prejemata pokojnino ali plačo, toda duhovno živita v tujini. Počutita se kot tujca v svoji deželi in edini krog ljudi, s katerima se lahko ,svobodno‘ razgovarjata in v katerih okolju se počutita kot doma, so tuji dopisniki. Ne vem še točno mesta, ulice in hišne številke, toda njuno sedanje stalno duhovno bivališče je Amerika.«⁹

Sredi sedemdesetih let, to je od 1973 do 1975, se je med pripravami za konferenco o evropski varnosti («Helsinška konferenca» o varnosti in sodelovanju v Evropi) razmahnila razprava o vrsti svoboščin, s ciljem »zboljšanje medčloveških stikov, za širjenje in izmenjavo informacij, za sodelovanje v kulturi in izobraževanju«. Jugoslovanski sodelujoči funkcionarji (kot tudi novinarji, ki so jih spremljali) so vztrajno ohranjali samozavestni in samozadovoljni ton, češ, mi smo pač nekaj posebnega, pri nas imamo vse to, kar zahodnjaki zdaj zahtevajo od vzhoda ... Takole je nastopila Marija Vilfan v Ženevi, kjer so pripravljali osnovne dokumente:

»Marija Vilfan je poudarila, da (...) bi moral biti eden glavnih ciljev dela tega odbora, premostiti ovire, ki jih je hladna vojna ustvarila na področju kulturnih odnosov, informacij in medčloveških stikov,« in da »je Jugoslavija odprta družba s svobodno menjavo kulturnih dobrin in ljudi, da pa nas tu še utesnjujejo materialna sredstva. Bogate države pa so v privilegiranim položaju in tako se informacije dandanes v največji meri pretakajo iz bogatih v revne dežele, iz večjih v manjše; zaradi tega enosmernega procesa imajo majhne dežele pravico, da se v določenih okoliščinah zaščitijo pred takšnim enostranskim pritekanjem informacij.«¹⁰ Vilfanovi se ni zdelo primerno pri-

---

9 Moša Pijade, »Kdo in kaj je izza kulise 'zadeve' Djilas-Dedijer?«, *Slovenski poročevalec*, 4. januar 1955.

10 *Prek starih mejnikov, Delo*, 9. marec 1974.

staviti, da je Jugoslavija organizirala pollegalno firmo Adit, ki je presojala »demokratičnost« tiska in knjig, ko se je odločala za uvoz, po partijskih kriterijih. V luči danes razkritih dognanj o ilegalnem pretakanju denarja iz Jugoslavije v tuje banke, na tajne udbovske/partijske račune,¹¹ kar se je dogajalo prav s pomočjo firme Adit, pa je sklicevanje na to, kako se morajo revne države zaščititi pred bogatimi, kar nespodobno.

V osemdesetih letih je bilo že marsikaj drugače, po zaslugi nekaj demokratično usmerjenih, trmastih ljudi, vendar so ostajale številne prepreke. Še vedno meje niso smele prestopiti publikacije, ki so bile izrazito katoliške ali pa »domobransko emigrantske« – kot recimo *Svobodna Slovenija* iz Buenos Airesa. A obrnimo se spet k Tržačanom. Boris Pahor, ki je z letom 1975 in pogovorom z Edvardom Kocbekom postal *persona non grata*, si je marca 1989 zapisal v dnevnik naslednje spoznanje o svojem *Zalivu*: »V včerajšnjih ‚Književnih listih‘ (*Dela*) poročilo T. P. (Tomaža Pavšiča) o Zalivu ‚88. Prva vključitev (po letu 1966?) naše revije v sklop publikacij, o katerih poroča osrednje slovensko uradno glasilo. Seveda je ta ugotovitev nadvse spodbudna, vendar hkrati človek ne more ne imeti grenkega občutka ob misli, da bi bila vloga *Zaliva* lahko pomembna v preteklih dveh desetletjih, takrat pa je bralec v Sloveniji mogel do revije samo na skrivaj. Pri Pavšiču je čutiti, kako se mu ob vsebini publikacije obnavlja razpoloženje, ki je nekoč navdajalo urednike *Kapelj*, preden jih je zalila smrtonosna monistično-diktatorska plima.«¹²

Vendar ni šlo samo za preračunano ignoriranje periodike in neprimernih knjig. Marsikaj ni smelo biti natisnjeno, pa četudi je bil naročnik za to pripravljen plačati – tu naj omenim, da ni

---

11 Glej knjigo Rada Pezdirja *Vzporedni mehanizem globoke države*, 2021, izšla je prav v času simpozija.

12 Boris Pahor, »Napoved nove plovbe«, Dnevniški zapiski, 24. 3. 1989, *Zaliv* 1-4, 1989.

bilo mogoče objaviti osmrtnic za »nesprejemljivimi emigranti«, da niso dovolili objavljati reklamnih sporočil za »nam tuje« revije ipd. Še pozimi 1987/88 so iz revije *Rodna gruda*, namenjene izseljencem, emigrantom in zdomcem, trgali osem propagandno-informativnih strani, posvečenih *Celovškemu zvonu*,¹³ kadar pa je v *Delu* izšla kakšna vest ali osmrtnica z »neprimernimi« imeni, je sledil potres.

Zakaj? Strah pred tujimi vplivi

Iz česa raste tak odnos? Prvi razlog je idejno-političen, to je hud odpor komunistične partije (oziroma vseh komunističnih partij), skozi vso zgodovino, do Zahoda, do imperializma, do kapitalizma, do vseh zahodnih držav, zlasti še do ZDA. Drugi razlog je čisto pragmatičen: kočljivo, zmeraj rahlo sumljivo je bilo vse, česar komunistična partija ni imela pod kontrolo ... Nikdar se namreč ne ve, kje in kdaj bo kdo, ki ima malo več svobode, izrekel kakšno pregrešno besedo in kaj se bo s tem sprožilo.

Leta 1978, ko je že teklo sociološko raziskovanje medijev in njihovega vpliva, se je nadebudni Slavko Splichal lotil raziskave, ki v strokovnem jeziku izrazi, za kaj gre oziroma je šlo. »Vpliv tuje propagande na procese socializacije« je bil naslov njegove pomembne raziskave, izhajala pa je iz teze: »Prezentacija socialistični graditvi jugoslovanske družbe tujih teženj ima za posledico lahko vrednostno dezorientacijo in torej demobilizacijo recipientov ali pa njihovo transformacijo v smeri disidentstva.«¹⁴ Da bi bile stvari jasne: Smer socialistične izgradnje je določena in edino prava, vse drugačne, tuje ideje in težnje so motnja, ljud-

¹³ »Naj cveti sto listov«, *Mladina*, 19. januar 1990.

¹⁴ Slavko Splichal, *Vpliv tuje propagande na procese socializacije*, Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana 1978.

je ob njih zlahka zgubijo kompas in se zazrejo v kakšne druge vrednote od predpisanih – in nemara postanejo celo disidenti!

To je treba preprečiti!

Kaj je bilo torej za tistimi metaforičnimi okni? Za državno mejo so se sodelavci revij in časopisov lahko posvečali temam, ki so bile tabu ali vsaj kočljive, iz a) preteklosti, b) sedanjost in c) prihodnosti. Za takšno ugotovitev ni potrebna posebna bistrost duha, za nameček pa te tri kategorije niso strogo razmejene. V tretji razdelek spada vse, kar zadeva prihodnost slovenskega naroda in osamosvojitve. Ker praznujemo 30. obletnico samostojne države, je to pač vredno posebne poudarka. Tomaž Ivešič, velik poznavalec prav te teme, je pripravil referat o vlogi *Mosta* in *Zaliva* v odpiranju teh vprašanj. Po tabu temah iz preteklosti smo kar dobro razgledani, saj se že dobrih trideset let prepiramo o njih (in veljajo za pomemben vir naših zdrah, zato mnogi svetujejo vzdržnost). Na sredini pa so mnoge neprijetne aktualne teme, od le za silo delujoče ekonomije do različnih oblik represije.

Nekam v vse to in med vse to spadajo še osebe. Jugoslovansko življenje namreč ni poznalo samo tabu tem, temveč tudi tabuizirane ljudi, po Orwellovo neosebe. V *Mostu* in *Zalivu* pa so jih upoštevali, priznavali, objavljali. In so ocenjevali delo Alojza Kuharja in Rude Jurčeca, objavljali Rajka Ložarja in Vladimirja Kresnika ter vrsto drugih pismenih ljudi, o katerih v matični Sloveniji ni bilo dovoljeno nič vedeti. Sem in tja se je kdo skrtil tudi za psevdonom. Da so vsaki, še tako običajni stiki preko meje tvegani, je takoj po vojni, po nastopu novega režima, postalo brutalno jasno. Na stotine ljudi je bilo aretiranih in obsojenih kratko malo zato, ker so pisali komu na drugi strani meje, prenašali tja pošto in razne predmete, dobili od tam vesti in nekaj denarja, časopis ali knjigo, prenočili kakega »tujca« in tega niso prijavili, mu povedali »državne skrivnosti«, se pogovarjali o politnih listih, garantnih pismih in podobno. Zorko Simčič je kmalu

po prihodu iz Argentine v domovino poskrbel za ganljivo knjigo *Srečanja z Majcnom*, ki predstavlja posebnosti korespondiranja v nesvobodnih časih.¹⁵ Seveda se pisatelja nista srečevala v živo, Simčič je živel v Buenos Airesu, Majcen je živel v Mariboru. Prvi je bil emigrant, drugi je bil izobčenec. Pri izmenjavi informacij in pri izražanju mnenj sta bila silno zadržana, da Majcna ne bi spravila v dodatne težave. A že same stike, ki so se začeli leta 1961, naj je bila vsebina še tako apolitična, je bilo treba zakamuflirati. Emigrant Simčič je to storil s tem, da se je podpisoval s psevdonimom, za naslov pa je ponudil tretje ime. Zakaj?

»... pač posledica vzdušja, v katerem smo takrat živeli: eni v domovini, drugi sicer v tujini, a s tolikokrat od oblasti šikaniranimi starši v domovini. (...) Bili so to časi poštna cenzure, časi, ko so bili ljudje klicani na zaslišanje, tudi če so prejeli zgolj razglednico s pozdravi iz ‚sovražne tujine‘. (...) Pisma, odposlana iz ‚sovražne emigracije‘, v Sloveniji seveda niso zlahka dospela v roke upravičencem, čeprav je kdaj šlo za zgolj literarne ali celo jezikoslovne pogovore. V ‚poštni verigi‘, ki je peljala do Majcna, je bil v začetku prvi člen pohorski in briški pesnik Ludvik Zorzut, moj birmanski boter, tedaj živeč v Kanalu ob Soči. Povezava je potem šla prek Gorice v Italiji v Gradec v Avstriji (dr. Heinz Schulheim, trikratni dr. – dr. med, dr. ing itd.) in od tod najprej v Kamnico pri Mariboru k župniku Vinku Mundi, (izgnanemu od Nemcev na Hrvaško, po vrnitvi nekaj let zaprtemu od komunistov), osrednjemu členu ‚verige‘. Seveda pa je steklo mnogo Drave mimo Maribora pa Srebrne reke mimo Buenos Airesa, preden se je zveza vzpostavila. Prvo pismo Mundi sem poslal prek Trsta leta 1959 ...«¹⁶

15 Zorko Simčič, *Srečanja z Majcnom*, Nova revija, Ljubljana 2000.

16 Zorko Simčič, *Srečanja*, str. 11–13.

Na tej točki je čas za nekaj svetlejših tonov. V šestdesetih letih so se začeli počasi sproščati tudi strogi predpisi za prehajanje meje, najprej za maloobmejni promet in predvsem na meji z Italijo in Avstrijo. To je omogočilo tudi oživitev stikov med ljudmi, kar se posebej pozna pri oblikovanju sodelavcev revije *Most*. Tu bi rada priklicala v spomin Marjana Rožanca, pisatelja in esejista, tudi športnika. V njegovem življenju je *Most* odigral veliko vlogo, tudi za to, ker je tam po polomu *Perspektiv* (leta 1964) našel novo, spodbudno družbo. Pet let je bil celo eden od petih sourednikov te revije, edini jugoslovanski državljan. V *Mostu* je objavil več stvari, ki jih doma ni bilo mogoče natisniti, tako tudi »Nič na Slovenskem«. ¹⁷ Zaradi tega eseja in zato, ker je sredi Ljubljane ponujal revijo in vabil k nakupu in naročilu (leta 1967), so ga prijeli, obtožili in obsodili na pol leta zapora – a pogojno za dobo dveh let. S tem je nastopil usoden obrat, ki pa ga je avtor obrnil tudi v svojo korist in v korist slovenske literature/esejistike. Silovito se je vrgel v pisanje kar se da apolitičnih tem – »Demon Iva Daneva« je najslavnejši, a tu so še eseji o nogometu, fotografijah in podobno. S tem je izrazito dvignil nivo slovenske esejistike, poskrbel pa tudi za zgovoren dokaz, kako se z zavestno samo/omejitvijo lahko marsikaj doseže. Seveda pa je senca dveh procesov ležala na njem ves čas, kar je dosti drago plačeval – med drugim so mu prepričali objavo dveh esejev o smučarskih skokih ... ¹⁸

Ena od posebno zanimivih dimenzij v objavah zamejskih revij so opombe in mnenja, ki bi jih uvrstila med karakteristike. Z

---

17 Marjan Rožanc, »Nič na Slovenskem«, *Most* št. 13/14. V isti številki ima tudi dokaj podoben članek »Polnost in praznina velikih zavez«, pa tudi krajši članek o položaju slovenske kulture, ter napoved, da bo v naslednji številki objavil »Moči naroda« ... Dovolj razlogov za strah.

18 Marjan Rožanc, *Demon Iva Daneva*, Zbirka *Znamenja*, Obzorja, Maribor 1969; Marjan Rožanc, *Svoboda in narod, dnevniški zapiski*, Zbirka *Znamenja*, Obzorja Maribor, 1988.

leti se je razdalja med ljudmi, razdeljenimi z mejo in železno zaveso, večala in krepila. Kazala se je v znatnih vedenjskih razlikah. V Italiji živeči Slovenci so pač živeli v pluralističnem političnem sistemu in naj so imeli o strankah še tako slabo mnenje, dejstvo, da so ljudje različnih mnenj, se jim je zdelo samoumevno. Na jugoslovanski strani meje je bilo večino razlik pametno skriti. Indoktrinacija je bila zelo uspešna, kot je razvidno iz mnogih dejanj ali opustitve dejanj. Kot so sodelavci obeh revij opazali in občasno izražali, so postali Slovenci v domovini zelo previdni, potuhnjeni, zlepa se niso ključevalno postavili zase in za preganjane rojake. Med značilne dogodke se je uvrstil odmev na poziv Borisa Pahorja, razposlan januarja 1977 na sto pisateljskih naslovov, s prošnjo, da bi se zavzeli za Franca Miklavčiča in Viktorja Blažiča, obsojena na zaporno kazen. Štirim se je ta prošnja za pomoč zdela tako nezaslišana, da so jo trije nesli »organom za notranje zadeve«, četrta pa partijskemu sekretarju ...¹⁹

V očeh tukajšnje oblasti pa so bili mnogi zamejci ostri, kritični, provokativni in potemtakem nevarni. V bogati beri dogodkov, ki so nastali na podlagi strahu pred provokativnimi zasedami, zasluži vidno mesto obeleževanje Dolomitske izjave leta 1983. V Sežani, v Kosovelovi knjižnici, se pravi ob meji. Tam je ambiciozna ravnateljica knjižnice Lučka Čehovin oktobra 1983 pripravila razstavo v spomin na Dolomitsko izjavo, zraven pa še pogovorni večer. Za nastop sta bila povabljeni dr. Marijan Breclj in Josip Vidmar. Ker pa je Dolomitska izjava precej občutljiva zadeva, so se prižgale rdeče luči. Udba je namreč ujela govorice, da se bosta večera udeležila Boris Pahor in Alojz Rebula, ki bosta zanesljivo poskrbela za kakšno provokativno vprašanje in komentar. Po obsežnih pripravah so v Sežani organizirali komuniste, sindikaliste, mladince, borce in seveda nekaj ljudi iz Udbe.

---

¹⁹ Igor Omerza, *Boris Pahor v žrelu Udbe*, Mohorjeva družba, Celovec, 2017, str. 407–412.

Bili so uspešni. V knjižnici se je zbralo 60 ljudi in vsaj kakšnih 20 je bilo komunistov, mentalno pripravljenih na obrambo Breclja, Vidmarja in Partije. Pahor in Rebula sicer nista prišla, je pa ostro oko opazilo štiri tujce izza meje – Aleksija Pregarca, Sašo Rudolfa in dva neznanca. Trije od teh so zastavili provokativna vprašanja, Lučka Čehovin tudi, vsi ostali domačini pa so se vedli konstruktivno.²⁰ Sledila je negativna ocena o ravnateljici, češ da skozi svojo knjižnico dopušča provokacije zamejcev, prodor idej iz Drage, kocbekovščino. Zgodba o počastitvi nekega partizanskega dogodka pa nam tudi razkrije paradoksalno dejstvo, da si je OF v programu zadala preoblikovanje slovenskega narodnega značaja, in to v smer bolj aktivnega, samozavestnega človeka, v resnici pa ... V resnici pa se je pogosto razodevalo, da so postali Slovenci bolj medli in pohlevni, kot so bili prej, in da precej bolj aktivne osebe rastejo za mejo, v kapitalističnem družbenem sistemu. Pozornosti je vredno tudi manj znano dejstvo, da so vodilni ljudje lahko računali na poseben privilegij – oporo sufletrjev in klakerjev, ki so jih po potrebi reševali iz zadrege, če so se v javnosti znašli pred neprijetnimi, neprestrašenimi sogovorci.²¹

Med bistrimi opažanji se mi je posebej zanimivo zdelo naslednje, izraženo na koncu leta 1966, dvajset let po revolucionarni spremembi sistema, ki je načelo zanimivo, tako rekoč ključno vprašanje: »Če bi skušal kdo spraviti najhujše probleme, s katerimi se morajo danes pečati v Jugoslaviji, na nekak skupni imenovalec, bi moral reči, da je to strah pred resničnostjo – nek čuden, mističen strah, imenovati probleme s pravim imenom in jih izraziti s preprostimi jasnimi formulacijami. To spominja na strah nekdanjih primitivnih ljudi, da bi imenovali zle pojave, zveri ali bolezni z njihovimi pravimi imeni. Zato so si izmišljali

---

20 Igor Omerza, *Karla – Udba o Dragi*, Založba Mladika, Trst 2015, str. 466–470.

21 Alenka Puhar, »Lučka na prepihu«, *Delo*, 11. junij 2019.

zanje druga, mistična imena in jih spreminjajo v tabuje. Danes imamo opraviti v Jugoslaviji z vse polno takimi mističnimi izrazi in tabuji, ki naj bi olepšali resnično bistvo problemov, ali pa jih prikrili, kakor da lahko zdaj, sredi 20. stoletja, res še kdo verjame, da bo taka primitivna coprnija spravila probleme s sveta, če jih bo zanikala.« (...) »to je tudi glavni vzrok, da so sociološke in druge sorodne vede v Jugoslaviji tako na tleh« (...) »a strah pred brskanjem in grebenjem po živem osrčju problemov se odraža dejansko v vsej jugoslovanski znanosti, ki se zato rešuje v pompoznost, v zunanjo reprezentativnost, v zbiranje in izdajanje ‚zgodovinskih‘ antologij ...« Skratka, da gre za čudaško kopičenje besed »samo za to, da odvrčajo pozornost javnosti od pravega bistva problemov.«²²

In za to v resnici gre – da se najdejo prave besede in da zadanejo bistvo problemov.

---

22 R. Z., »Zakaj mistificirati probleme?«, *Most* št. 12, 1966. Za kratico se skriva Alojz Rebula.

most

»MOST« (Uredniški odbor)	1
Vinko Beličič, TAMBRE D'ALPAGO (tri pesmi)	3
Miriam Gregorčič, TEILHARD DE CHARDIN (esej)	4
Boro Kostanek, NEZAKONSKE TRAVE (proza)	14
Lev in Milena Detela, GIORGOS SEFERIS: MITIČNO ŽIVLJENJSKO POROČILO (uvod in pet pesmi)	15
Aleš Lokar, PRAZNINA (novela)	19
Stanko Janežič, MOJA ZEMLJA (pesem)	36
Rafko Dolhar, V KRAŠKEM SANATORIJU (črtica)	37
Milena Merlak Detela, KRVNIK SAMOTE; NA MORSKEM DNU (dve pesmi)	39
Drago Štoka, TERJAMO PRAVIČNE ZAKONE	40
Koroška in njen most (Flori Lipuš)	42
Eppur si muove (Lev Detela)	43
Kriza romana in leningrajsko zasedanje Evropske zveze pisateljev (Lev Detela)	45
Nekaj besed o ljubljanskem bienalu 1963 (Boris Podreka)	47
»Grape in sence« Valentina Polanška (Vinko Beličič)	48

1964/1

Drago Štoka

O nastanku tržaške revije *Most*

Jeseni leta 1963 sem v Neaplju odslužil petnajstmesečni vojaški rok, dal slovo kmalu zatem tudi rojstnemu Kontovelu in stopil v zakonski stan v cerkvi Sv. Trojice na Katinari. Manjkalo mi je še nekaj izpitov na tržaški pravni fakulteti in bil že ves v pisanju diplomske teze o svobodi mišljenja in izražanja v okviru člena 21. italijanske republiške ustave. Zvečer sem bil na slovenskem tržaškem radiu, kjer sem sodeloval pri Radijskem odru, ki ga je vodil prof. Jože Peterlin, in bil tako kolikor toliko preskrbljen za vsakdanji kruh. Nekega dopoldne me je poiskal dr. Stanko Janežič in me v imenu širšega odbora, ki se je že sestajal in oblikoval neko novo revijo, naprosil, da bi sprejel mesto odgovornega urednika, ker da sem že stalni sodelavec tržaške družinske revije *Mladika* in tudi vpisan v seznam publicistov tržaške pokrajine. Prosil sem za nekaj dni premisleka, ker sem bil s časom zares zelo na tesnem. Pogovoril sem se tudi s prof. Peterlinom, ki mi je dejal, da bi bil zadovoljen, če bi sprejel odgovorno mesto pri novi reviji, ki je medtem že dobila ime *Most*, a da naj pri tem ne trpi zaključni del mojega univerzitetnega študija. In tako je tudi bilo. Sprejel sem mesto odgovornega urednika nove tržaške revije *Most*, kar je bilo seveda brezplačno delo, brez vsakega honorarja seveda in brez povrnitve kakršnihkoli stroškov s tem v zvezi, tako kot je v demokratičnem taboru slovenskih kulturnih zamejskih delavcev, oz. ustvarjalcev bilo ves povojni čas. Delo za narod torej. Ko smo se kmalu zatem dobili člani uredniškega odbora na skupnem sestanku, sem spoznal, da sem v dobri družbi, saj sta bila poleg prof. Aleša Lokarja in inž. Vladimirja Vremca še prof. Alojz Rebula, Lev Detela, arh. Boris Podreka, Stanko Janežič in še drugi, ki se jih zdaj ne spomnim. Uvodnik

novi reviji je napisal, če se ne motim, prof. Alojz Rebula, a smo ga demokratično dopolnjevali in bili na koncu z vsebino uvodnika vsi zadovoljni in ga vsi podpisali kot »Uredniški odbor«.

Prva številka nove revije *Most* je izšla januarja 1964 in je bila registrirana na sodišču v Trstu pod številko 6/64 RCC, dne 25. maja 1964. V podnaslovu je bila revija definirana kot revija za leposlovje in kulturo, sodelavci prve številke so bili Vinko Beličič, Stanko Janežič, Milena Merlak Detela, Humbert Pribac, Savina Remec, Rafko Dolhar, Florijan Lipusch, Vlasta Polojac, Alojz Rebula, Lev Detela, Miriam Gregorič, Boris Podreka, Drago Štoka, Jože Peterlin, Martin Jevnikar in drugi. Prva številka nove revije je izšla kot posebna številka in jo je podpisal ves uredniški odbor. V drugi številki se je že izkristaliziral celoten uredniški odbor v osebah Lev Detela, Stanko Janežič, Aleš Lokar, Vladimir Vremec in Drago Štoka kot odgovorni urednik. V tretji številki *Mosta* najdemo znane osebnosti iz zamejstva in Slovenije same, in sicer Dane Zajc, Vladimir Kos, Igor Tuta, Irena Žerjal Pučnik, Marjan Rožanc, Bogdan Berdon, Primož Možina, Drago Legiša, beneški duhovnik Marij Lavrenčič.

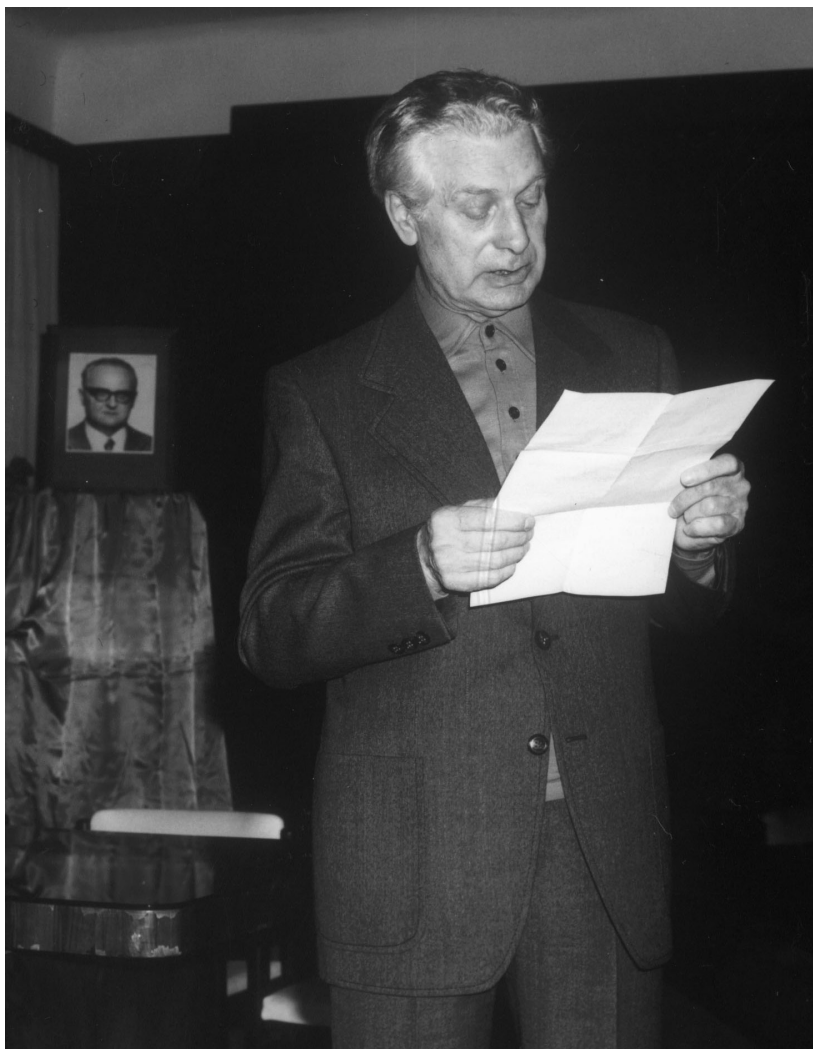
V tretji in nadaljnjih številkah, ki so na trg prihajale dokaj redno, najdemo spet nova imena, kot so Karel Vladimir Truhlar, Taussaint Hočevar in seveda Marjan Rožanc z vse več prispevki, med katerimi je tako po vsebini kot po jasni narodnostno-politični poanti izstopal esej Nič na Slovenskem. Ta dalekoviden članek kot tudi naš kratek obisk v Ljubljani pri Edvardu Kocbeku na njegovem domu v osrčju Ljubljane (obiskali smo ga Aleš Lokar, Vladimir Vremec in podpisani) je najbrž vzbudil pri takratni enoumni oblasti kar nekaj pozornosti, morda tudi strahu in kaj kmalu se je zgodilo, da je moral Marjan Rožanc stopiti v veliko sodno dvorano v slovenski prestolnici in se braniti očitkov, oz. obtožb, ki so izhajale iz mnogoterih členov takratnega kazenskega zakonika. Z odvetnikom Bogdanom Berdonom sva bila

kot pravnika blizu Marjanu Rožancu, zanj poskrbela za različne obrambne iztočnice, ki jih je Marjan Rožanc v svojem obrambnem nagovoru tudi uporabil, kjer se mu je to zdelo potrebno in umestno. Na dan glavne obravnave smo bili sodelavci *Mosta* že zelo zgodaj v veliki glavni dvorani ljubljanskega sodišča in se resnično bali za Rožančevo usodo, saj nam je bila usoda Jožeta Pučnika pred njim že dobro znana. Marjan Rožanc je stopil pred sodnike, gosposko urejen, ves vzravnani, umirjen. Po skoro enournem samozagovoru, polnem kristalno čistih izhodišč tudi s pravnega vidika, je pritegnil nase vso pozornost, ne samo sodnikov, ampak tudi občinstva v dvorani, ki ga je bila dvorana polna, med njimi tudi mi zamejski Slovenci, uredniki in sodelavci revije *Most*, ki je njegove inkriminirane članke objavila. S svojo razsodbo ni sodišče obsodilo Marjana Rožanca na večletni zapor, tako kot se je to zgodilo Jožetu Pučniku, ampak ga pogojno obsodilo na kazen, ki je ni nikoli prestajal. Proces proti Marjanu Rožancu in posredno tudi proti reviji *Most*, ki je njegove članke objavila, pa je imel v Sloveniji in po vsem zamejstvu velik odmev, ki je spraval v veliko zagato takratno slovensko komunistično oblast, ki si je domišljala, da bo kar tako v kali zatrla v zamejstvu neznansko in trmasto voljo živeti v pravi svobodi in resnični demokraciji. In to v duhu, ki je bil vklesan v prvo številko revije *Most*, kjer je pisalo, da »nova kulturna revija, ki želi biti moderna, kritična in nravno čista v iskanju osvobajajoče resnice in odgovor na raznotera vprašanja«. Pa še: »V duhu strpnosti in ljubezni, pa tudi jasnosti in odločnosti bo skušala nova revija vedro hoditi po poti, ki so jo nakazali najvidnejši tvorci slovenske kulture: Trubar, Prešeren, Slomšek, Levstik, Cankar in Krek, zato, ker so čutili odgovornost pred svojim narodom in vestjo ... V današnjem zmaterializiranem in z vulgarnim časom smo se vse preveč pozunanjili. Naj bi bila naša revija s klicem po čistosti, humanizmu, duhovnosti, lepoti, dobroti, resnici, celovitosti, značajnosti, veri in ljubezni skromen svetilnik v plemenitejšo,

človeka vrednejšo dobo, v kateri ne bomo več odtujeni niti sami sebi niti bližnjemu niti Bogu.«

Kmalu po teh dogodkih sem dal slovo tržaški pravni fakulteti, zapustil mesto odgovornega urednika *Mosta*, ki ga je za menoj sprejel Vladimir Vremec, začel odvetniško prakso pri dr. Jožetu Škerku in pri dr. Franetu Tončiču, bil leto kasneje, to je maja 1968, izvoljen na listi Slovenske skupnosti v deželni svet Furlanije-Julijske krajine. A to je že druga zgodba.

Pisatelj Milan Lipovec, ki je bil z Borisom Pahorjem sourednik Zaliva, se zahvaljuje za nagrado Dušana Černeta, ki jo je revija dobila za desetletnico izhajanja; marec 1977 v Trstu. (Iz arhiva revije Mladika, Trst)

zaliv

BORIS PAHOR — SLOVENSTVO DANES

MARKO KRAVOS — O MLAJŠI GENERACIJI

IGOR KOSMINA — MANJŠINE

PISMO UNESCO — OGRŹENI JEZIKI

ALOJZ GRADNIK — SONET O ČLOVEŠTVU

IZ MLAJŠE SLOVENSKE LIRIKE

SERGIJ VIERČ — KOCKE V KOCKI

IRENA ŽERJAL PUČNIK — TRAGEDIJICA NA
GROBLJAH

ŽIVA GRUDEN — POLTREZNO RAZMIŠLJANJE

DUŠAN HREŠČAK — O NOVI STRANKI

RADOSLAVA PREMRL — MOJ BRAT JANKO-VOJKO

BORIS PAHOR — TRŽAŠKI ZAPISKI

SAVINA REMEC — LETOŠNJA GLEDALIŠKA
SEZONA

MARKO KRAVOS — ODPRTO PISMO
PRISPEVEK K PRAVLJIČAR-
STVU

OKROGLA MIZA »MOST« - »ZALIV«

CVETKE IZ DOMAČIH LOGOV

DVA LINOREZA IVA PETKOVŠKA

trst * 1967 šte. 6-7

Vladimir Vremec

Revija *Most* in izhod iz tržaške zaprtosti in povojnega enoumja

Moj poseg namerava osvetliti delovanje revije in Kulturnega združenja *Most*, in predvsem vloge Aleša Lokarja, dolgotnega glavnega urednika in pisca temeljnih mostovskih esejev. Mimogrede bom orisal vlogo, ki sem jo imel sam pri reviji, kot kulturnik, ki je občasno kaj napisal, v glavnem pa sodeloval pri uredniškem in upravnem delu (plačevanje poštnine, lepljenje naslovov na ovojnice, oddaja kuvert v snopih, ločenih po poštnih številkah za mesto in posebej za okolico, in posebej za tujino, največ za ZDA, pa iskanje oglasov ipd.). Bil sem v glavnem spremljevalec dogajanja in potem, ko sem ustanovil Kulturno združenje *Most*, tudi akter. Bil sem tudi pobudnik, snovalec ter organizator, tako ob priliki mednarodnega študijskega posveta o vodenju naravnih parkov novembra 1973 v Sseljanu, kjer smo se soočali s pozitivnimi in negativnimi posledicami toge zaščite za slovensko prebivalstvo in nevarnostjo t. i. upravne razlastitve brez protivrednosti, s poudarjanjem pomena dejanske soudeležbe prizadetih prebivalcev pri upravljanju naravnega okolja. Sodeloval sem tudi pri posvetu o Vladimirju Bartolu, ki sva si ga zamislila s Tarasom Kermaunerjem. Osebno sem šel do Matjaža Kmecla in ga povabil na posvet, ki ga je brez posebnih pridržkov sprejel in se ga udeležil z zelo posrečeno predstavitvijo dveh različnih pogledov na Bartolovo umetniško težo. Priredil sem tudi okroglo mizo, ki se je odvijala v Nabrežini, z naslovom »Ali imamo zamejski Slovenci nove probleme?« (Glej *Most* št. 33/34 iz leta 1972, pa še nekaj drugih okroglih miz.)

Pri *Mostu* sem bil od vsega začetka zraven, leta 1963 že pri ustanovitvi, kot mi je potrdil julija letos Lev Detela, glavni pobudnik za nastanek nove kulturne revije pretežno laičnega katoliškega kulturnega okolja. Po enem letu izhajanja revije sem s št. 5/1965 postal sourednik in leta 1969 s št. 20 odgovorni urednik, ker nismo mogli tvegati, da bi nezanesljiv človek vstopil na to mesto. To je bilo po dogovorjenem odhodu odv. Draga Štoke, in sicer potem ko so me sprejeli v red italijanskih publicistov na osnovi 10 objavljenih člankov v tedniku *Novi list* (ki je združeval stare in nove privržence krščanskega socializma v zamejstvu); za sprejetje v omenjeni red publicistov, ki ni istoveten s stanovskim redom časnika, je bil edini pogoj predložitev uradne prošnje s priložo 10 objavljenih člankov in ničesar drugega! Namen mojega zapisa je med drugim tudi čim boljše opisati vlogo dolgoletnega glavnega urednika Aleša Lokarja, sicer rednega profesorja ekonomije v srednjejadranskem mestu Ancona v sklopu univerze v Urbino.

Aleš Lokar, ki je umrl leta 2020, je v zadnjem obdobju svojega življenja bival v žarišču covid-19 v Bergamu pri mlajšem sinu Marku (v mladosti enem najboljših zamejskih košarkarjev s kratkim, a odmevnim igranjem za nek ameriški kolidž, kjer je študiral in ob visokošolskem študiju tudi igral košarko in postal ameriški visokošolski rekorder v številu osvojenih točk na eni tekmi in ker se, podobno kot mnogi Afroameričani, ni hotel ogrniti z ameriško zastavo pred pričetkom košarkarske tekme, kot je sklenila zveza kolidžev v obdobju vojne v Iraku, je moral prekiniti svoje bivanje v ZDA in se takorekoč s prvim letalom vrniti domov). Aleš Lokar me je od vsega začetka privlačil s svojo razlago razvoja slovenske narodne zavesti, drugačno, kot so razlagali uveljavljeni zgodovinarji in kulturniki. O vprašanju nacionalne zavesti oz. identitete, preveč zavite, kot je zapisal Aleš Lokar, v iracionalno in mitološko kopreno, in z nezadostnim upoštevanjem stvarnih, tj. socialno-ekonom-

skih okoliščin, tudi izobrazbenih ipd., je Lokar govoril inovativno. To usmeritev je dodatno dopolnil Toussaint Hočevar s svojo prodorno in znanstveno podprto razpravo, objavljeno v št. 31/32 leta 1971, »Mednarodna mobilnost človeškega kapitala v tradicionalni in razvijajoči ekonomiji«, ki jo je predstavil na konferenci Slovene Studies na North Carolina University oktobra 1973. Vendar se je s tem ukvarjal že prej, saj je že leta 1967 na Dragi predaval o »Današnjem slovenskem položaju in perspektivah za bodočnost«, po Lokarjevem predlogu. Vsekakor lahko rečemo, da je bil Toussaint Hočevar glede nastanka slovenske identite je Lokarjev alter ego, ki je neodvisno prihajal do podobnih, v bistvu enakih stališč.

Preden smo poslali posamezno številko v tisk, sva marsikateri konec tedna na njegovem domu v Barkovljah popravljala krtačne odtise. Še pred tem pa sva, zlasti v začetni dobi, iskala oglase zavednih in naklonjenih lastnikov raznih podjetij, gostilničarjev, pa tudi trgovcev. Naj omenim urarja Mikolja na osrednjem trgu okraja sv. Jakoba, takrat še dokaj slovenskega okraja in cvetličarne Savina, ki jo je v njegovi soseščini vodila nekdanja taboriščnica Savina Rupel iz Proseka, od katere se je mož ločil, kmalu potem ko je prišla domov. O njeni zgodbi je kot prvi napisal precej uspešno knjigo italijansko pisochi Tržačan Mauro Covacich (eden prvih, ki je obravnaval fenomen usode preživelih taboriščnic kot krivdo).

Najbolj izdatne prihodke smo dobivali od oglasov Slovenske knjigarne in od slovenskih denarnih zavodov, to je slovenske Hranilnice in posojilnice na Opčinah, poznejše Zadrufne kraške banke, pa tudi od Tržaške kreditne banke in od Tržaške hranilnice »Cassa di Risparmio di Trieste«, ki je bila po Lokarjevi zasluzgi kar radodarna, saj je poznal njene direktorje še od časov, ko je bil asistent predstojnika fakultete za ekonomijo v Trstu. Poznejša deželna denarna podpora je komaj krila tiskarske stroške,

iz prodaje revije ali iz naročnine pa nismo iztržili dovolj denarja. Ko se je pojavila priložnost, to je v dobi Kavčičevega liberalizma, ko se je veliko govorilo o enotnem slovenskem kulturnem prostoru, smo dobili razmeroma skromno podporo od Republiške kulturne skupnosti v Ljubljani in smo finančno lažje shajali. A to je trajal samo do Rožančevega procesa leta 1967. Po objavi članka Nič na Slovenskem so nam prekinili izplačilo letne dotacije takorekoč čez noč.

Ves čas ni bilo mogoče, da bi revijo prodajali v knjigarnah znotraj meja Republike Slovenije, temveč smo dolžnostne izvođe pošiljali le nekaterim knjižnicam, vključno osrednji Narodni, a ne po redni pošti, ampak preko uradnega distributerja zamejske agencije ADIT, ki knjigarnam po Sloveniji in redkim posameznikom ni hotelo dostavljati revije. Po ustanovitvi združenja Most smo dobili letni prispevek od odborništva za kulturo dežele Furlanije-Julijske krajine, ki pa ga pozneje niso nikoli povišali, ker je bilo prosilcev iz vrst kulturnih in prosvetnih društvo iz leta v leto več. Za vsakoletno prošnjo z ustrežno dokumentacijo smo redno poskrbeli. Samo sodelavcem iz Slovenije smo plačevali zelo skromne honorarje in povrnili potne stroške, saj je finančna pomoč komaj krila tiskarske stroške. Nekaj denarja smo dobili od prodaje revije v Slovenski knjigarni v Ulici Sv. Frančiška (večji del) in pa v manjši meri v knjigarni »Il Tergesteo« v istoimenski pasaži, nekaj korakov od veličastne neoklasične oz. Klasicistične stavbe mestne Borze. Revijo je bilo mogoče kupiti tudi v časopisnem kiosku openskega tramvaja na trgu Oberdan, kamor so zahajali predvsem slovenski kupci oz. bralci. Prebivalci iz obmejnih krajev je niso marali kupovati v slovenski knjigarni v stavbi, kjer so domovale glavne organizacije t. i. laično-naprednega tabora, vključene v krovno zvezo SKGZ.

O razmerju *Mosta do Zaliva*, in nastanka revije, se bom omejil samo na v *Mostu* št. 28/70 objavljeni zapis v podporo Borisu

Pahorju, v rubriki Med mitom in stvarnostjo, ki ima naslov »Naj Fellini začne, Pahor pa neha biti družbeno angažiran?«. Napisal sem ga kot glosa po zelo zanimivem soočenju z Borisom Pahorjem, ker je razumel nastanek slovenske zavesti na popolnoma drugačen način, nikakor ne s čustvenim pristopom.

Ob pisanju tega teksta sem se spomnil, da smo z *Zalivom* nekajkrat v začetku kar dobro sodelovali. Skupaj smo priredili okroglo mizo na aktualno temo o načrtovanem jezcu v gornjem delu Soče, ki bi za vedno skazil to »bistro hčer planin«, in pa o narodnostnem položaju zamejskih Slovencev. Skupaj z *Zalivom*, tj. z Borisom Pahorjem, smo sedeli tudi za dolgo mizo na prvem srečanju primorskih revij v Idriji, na pobudo Jurija Bavdaža, direktorja Mestne galerije in urednika *Idrijskih razgledov*, ki je organiziral srečanje skupaj s komaj nastalo kulturno revijo *Kaplje*. Srečanje se je odvijalo v drugi polovici februarja leta 1967, točno leto dni po izidu prve številke *Zaliva*. Ta je imel za sabo že dva neuspela poskusa, najprej leta 1953 z revijo *Sidro* in štiri leta pozneje s *Tokovi*, ki je žal izšla samo enkrat, zaradi razprtij v uredništvu.

Ko so v Ljubljani ukinili revijo *Perspektive*, katere glavni urednik je bil Taras Kermauner, sva bila z Lokarjem zelo prizadeta. Z revijo in njeno vsebino sva se v nekem smislu poistovetila in se čutila za perspektivovca. Ob njeni ukinitvi sem se oglasil v *Mostu* št. 3 s kritičnim člankom, predvsem pa Lokar s člankom, ki ga je objavil v najbolj branem tržaškem kulturno-političnem mesečniku *Trieste*.

V začetku leta 1963 sem na Dunaju spoznal Leva Detelo, ki je komaj zapustil Ljubljano in si izbral Dunaj za svoje novo mesto in dom. Z njim in njegovo ženo Mileno sem se pogosto videval največkrat v njihovem prvem, razmeroma majhnem stanovanju z ozko kuhinjo, skupnim straniščem in kopalnico na hodniku, tudi v začetku 60. let, v skoraj nespremenjenem dela-

vskem Cankarjevem Ottakringu. Nekaj let pozneje sta se vselila v udobno in prostorno stanovanje v novi soseski ob Donavi, ki sta jo dobila v brezplačno uporabo od kulturnega odborništva dunajske občine. Poleti pa smo se videvali, ko je počitnikoval v Mačkovljah, kjer je kaplanoval poznejši soustanovitelj in sourednik revije pesnik Stanko Janežič. Vključevanje revije v kulturno dogajanje v osrednji Sloveniji je bilo predvsem zame več kot samoumevno in močno sem verjel, da mora izražati duh časa in z Alešem Lokarjem sva dobro izkoristila obdobje t. i. enotnega slovenskega kulturnega prostora, ki je dosegel višek v začetku 70. let, v obdobju zelo aktivnega sodelovanja Slovenije s sosednjimi regijami, Furlanijo-Julijsko krajino, Koroško, Štajersko, Zgornjeavstrijsko deželo in deželo Salzburg znotraj skupnosti »Alpe-Jadran«.

Navezovanje osebnih stikov s kritičnimi kulturniki v Sloveniji je seveda lažje steklo, ko sva se z Lokarjem nekajkrat srečala s Kocbekom v njegovem stanovanju v Ljubljani. Kmalu sva po njegovem posredovanju spoznala Marjana Rožanca in kasneje preko slednjega tudi Tarasa Kermaunerja (o tem priča slika srečanja v njegovem vikendu v Drulovki, blizu Kranja). Za dodatno, poudarjeno vključitev v slovenski kulturni prostor ni bilo treba čakati dolgo. Začelo se je z afero s pesnikom Tomažem Šalamunom zaradi njegove pesmi »Duma« v *Perspektivah*. Aleš Lokar je z odmevno afero seznanil italijanski Trst in objavil v prej omejeni prestižni tržaški kulturno-politični reviji *Trieste* – ki so jo oblikovali in urejali takratni najbolj vidni politiki in kulturniki leve sredine oz. t. i. ustavnega loka, tj. levi, morotejski del krščanskih demokratov, socialni demokrati, liberalci, republikanci in socialisti, ki so dolgo imeli vodilno mesto v upravljanju tržaške občine in kulturnega življenja. Ko je Edvard Kocbek objavil v Šegovi *Sodobnosti* znamenito pesem Lipicanci, je sledilo, če se dobro spominjam, njegovo ponovno izobčenje iz javnosti (prvo je povzročil izid njegove knjige »Strah in pogum«, v bran katere se je v Trstu

postavil Boris Pahor, ki si je s tem nakopal jezo, ne samo osrednjeslovenskih partijskih, temveč tudi zamejskih linijskih krogov). To je zelo prizadelo Kocbekove prijatelje iz kroga nekdanjih *Perspektiv*. Toda po enoletnem molku so se na pobudo Marjana Rožanca odločili za prekinitev kulturnega molka z objavo tekstov v »heretični« zamejski reviji *Most* št. 9/10 leta 1966. (Dane Zajc je prispeval »Tri pesmi«, Dominik Smole »Veseloigra v temnem« »V temnem«, Marjan Rožanc pa »Rekvijem za Velikega duhovna«.)

Ni preteklo veliko časa, ko je prišlo do procesa proti Marjanu Rožancu zaradi pomladi leta 1967 v *Mostu* št. 13/14 objavljenega eseja »Nič na Slovenskem« in eseja »Polnost iin praznina velikih zavez«. Ker sem med študijem na Dunaju redno sledil živahnemu kulturnemu življenju v avstrijski prestolnici, sem takoj navezal stik z glavnim urednikom tedaj najbolj razširjenega in uglednega mesečnika *Neues Forum* Güntherjem Neningom, dušo revije, ki je imela za evropske razmere bajnih 14.000 naročnikov; šlo je za lepo število tedanje avstrijske, delno tudi nemške politične in kulturne elite. Urednica Elisabeth Stengel je po enournem razgovoru z menoj privolila v takojšnjo objavo Velikega duhovna, ki je izšel marca 1967 v št. 159 in bil pospremljen z mojo uvodno predstavitvijo takratnih razmer v Republiki Sloveniji. (Dejansko je moj tekst precej izbrusil in dopolnil ter oplemenitil z omenjanjem Edvarda Kocbeka in njegove vloge v narodnoosvobodilni vojni sam Marjan Rožanc.) Za prevod Rožančevega teksta sta poskrbela dva koroška rojaka, slavist Pavle Zdovc (ki je pozneje objavil v *Mostu* članek o koroških literatih) in zgodovinar in publicist Feliks Bister. Oba teksta sta prelila v odlično nemščino, prav tako nekaj mesecev pozneje tudi sporni »Nič na Slovenskem« z mojim kratkim uvodom, ki je bil objavljen v novembrski oz. decembrski številki 167/168. Istočasno z Rožancem je *Neues Forum* objavil, po čigavi zaslugi, ne vem, tudi tri pesmi Tomaža Šalamuna. A prepozno, da bi to vplivalo na sodno obravnavo, najavljeno za 10. oktober 1967 na sodišču v Ljubljani.

Pred sodnim postopkom smo se trije uredniki, odvetnik Drago Štoka, Alojz Rebula in jaz (Aleš Lokar je bil zadržan na univerzi) na Rebulovo in mojo pobudo oglasili v uredništvu takrat najbolj razširjenega in zame zelo zanimivega štirinajstdnevnik *Naši Razgledi*, ki je znal spretno krmariti med Scilo in Karibdo, to je med čermi enoumja. Tistega dne smo dežurnemu uredniku *Naših razgledov* izjavili, da nastopamo v lastnem imenu in da nimamo nobenih prevratniških namenov, razen za nas samoumevnega medkulturnega sodelovanja med matico in zamejstvom. Čez čas (20. januarja 1968) je sledil pogovor o sodelovanju, ki so se ga za *Most* udeležili vsi uredniki razen mene, ki sem bil zadržan, za *Naše razglede* pa Bogdan Cepuder, Drago Druškovič, Jože Goričar, Štefan Kališnik, Janko Pleterski, Ivan Potrč in Vasja Predan. O srečanju je poročalo ljubljansko *Delo* ter zamejska tednika *Gospodarstvo* in *Novi list*.

Za odločilni preobrat v procesu proti Marjanu Rožancu, ki se je začel in končal istega dne s sorazmerno milo obsodbo na pogojno zaporno kazen, je poskrbel zamejski Rožančev odvetnik Bogdan Berdon, ki je branil Rožanca skupaj z nekim izkušenim ljubljanskim odvetnikom. Nekaj dni pred sodno razpravo je domiselno potegnil iz rokava odločilno karto. Bil je to pravi as povojnega pribežnika dr. Mateja Poštovana, urednika slovenskega radijskega oddelka Trst A – namreč objava članka v goriškem *Katoliškem glasu*, ki je veljal za tedanjo slovensko partijo za emigransko glasilo, kjer je zatrdil, da naj bi *Most* širil zmedo med zamejskimi bralci z objavljanjem del avtorjev iz osrednje Slovenije, ki se zavestno oddaljujejo s svojimi teksti od katoliškega občestva. S tem je izničil glavno obtožbo »sovražne propagande« in Rožanc je bil obsojen samo zaradi »širjenja lažnih informacij« na 6 mesecev zaporne kazni, pogojno za dobo dveh let. K milejši kazni je prispeval politično uravnovešen Lokarjev komentar v reviji *Trieste* in pa javni apel, naslovljen na tedanjega veleposlanika SFRJ Prico oziroma na Vlado Republike Sloveni-

je, s podpisi velikega dela takratne politične in kulturne elite v Trstu, vključno z Borisom Pahorjem. To je bila zelo dobrodošla, odlična poteza Aleša Lokarja, ki je prispevala k milejšemu izteku sodne obravnave. Mogoče je svoje doprinesla tudi revija *Trieste* z naslovnico s sliko Marjana Rožanca v ospredju in Nanosom v ozadju. Tudi list *Gospodarstvo* je 13. oktobra 1967 izpostavi apel na veleposlanika Prico in pa učinkovito samoobrambo Marjana Rožanca, denimo z opozorilom, da eden od inkriminiranih stavkov v članku »Polnost in praznina velikih zavez« ni njegov, temveč je iz Pahorjeve glose, objavljene v *Zalivu* št. 4, s katero je polemiziral.

Odvetnik Bogdan Berdon je večkrat sodeloval v reviji. Posebno odmeven je bil njegov članek, ko je na osnovi primerjanja podatkov med dvema ljudskima štetjema obelodanil zgodovinsko dejstvo, da do množičnega poitaljančevanja tržaških Slovencev, v glavnem tovarniških delavcev, ni prišlo toliko v obdobju fašistične diktature, ampak po drugi svetovni vojni *po informbiroju*, se pravi zaradi spora Tito/Stalin v letih 1948/49. Tedaj je bil v Trstu tajnik samostojne sekcije KPI Vittorio Vidali, bolj znan kot legendarni Comandante Carlos španske državljanske vojne, glavni vojaški voditelj in hkrati neizprosni izvajalec kominterne oz. neposredno od Stalina zaukazane politike. Bil je brezobziren naročnik in večkrat izvrševalec justifikacij »nepokornih« španskih anarhistov in sredi spopadov s frankisti vseh tistih, ki so mogoče za trenutek omahovali na prvi bojni črti (verjetno je bil med ustreljenimi »tovariši« tudi kak slovenski ali jugoslovanski španski borec in to sredi državljanske vojne, ko je bil izid vojne še zelo negotov). O tem je pisal Andres Gorz v svoji knjigi o španski državljanski vojni s predgovorom nemškega vodilnega socialnega demokrata Willyja Brandta, ki v recenziji knjige v uglednem švicarskem tedniku *Die Weltwoche* imenuje Vidalija za agenta in glavnega izvajalca politike kominterne v raznih državah, vključno s Španijo in ga obtožuje celo, da je lastnoročno

zadavil več anarhistov. To je glede njegove kominternske vloge posredno potrdil v istoimenski knjigi, izšli pred dvema letoma, zgodovinar in docent Patrick Karsten, direktor deželne ustanove za proučevanje zgodovine odporništv in sedanjosti Furlanije-Julijske krajine. Naj dodam še, da je v prej imenovanem švicarskem tedniku Lev Detela objavil več člankov o Kocbeku, ki so imeli svojo težo zaradi strateškega mednarodnega finančnega središča in posledično političnega položaja in ugleda, ki ga je imela takrat Švica.

Z revijo so sodelovali različni zdomski avtorji, tako misijonar na Japonskem in pesnik posebno strnjenega »hajku« stila Vladimir Kos in v Rimu delujoči teolog in pesnik Vladimir Truhlar in, za Franceta Bernika (glej uvod h knjigi Pretrgane korenine, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2005) zaslužni, večdisciplinarni znanstvenik, umetnostni zgodovinar, etnolog, literarni znanstvenik in jezikoslovec, arheolog in politični izseljenec Rajko Ložar iz New Yorka. Sodelovala sta tudi dva visokošolska predavatelja vrhunskega razreda, geograf Jože Velikonja, redni profesor Univerze v Seattlu, Washington, in prej omenjeni Touissant Hočvar, redni profesor ekonomije na Državni univerzi v New Orleansu, Louisiana. Ta je svoj prvi prispevek »Kriza informacije ob dvigu slovenskega zdomstva« objavil v reviji št. 23/24 leta 1969 in »Ekonomske determinante v razvoju slovenskega nacionalnega sistema« v reviji št. 47/48 leta 1976, ki je eden izmed temeljnih doprinosov, skupaj z Lokarjevimi, o tem vprašanju.

Med pomembne pobude združenja *Most* bi postavil prvi javni nastop kakega vodilnega slovenskega arhitekta na mednarodnem posvetu v Trstu, zgodil se je na povabilo univ. docenta na beneški fakulteti za arhitekturo Luciana. Prvič po vojni je na za mesto Trst pomembnem mednarodnem posvetu o izzivih za urbanistično oz. prostorsko načrtovanje (glej *Most* št. 26/27 iz leta 1970) nastopil univ. prof. arh. Edvard Ravnikar, ki je vnesel v razpra-

vo nekoliko življenjskosti in optimizma. V običajno pesimistično gledanje na urbanizacijo na Zahodu in negativne posledice prostorskega načrtovanja, ki je skušala dinamične življenjske procese spraviti v toge načrte in pravilnike, je prinesel trditev, da je urbanizacija prinesla na Vzhodu in v Sloveniji vrsto pozitivnih prvin in novih kvalitete. Izpostavil bi, da je bil Ravnikar učenec Jožeta Plečnika in za krajšo dobo praktikant pri slovitem arhitektu Le Corbusieru v Parizu. V Ljubljani je s svojim posegom na Trgu revolucije (dandanes Trg republike pred parlamentom) korak za korakom oblikoval zlasti novo mestno središče na način, da je dobilo vidne značilnosti prestolnice slovenske republike tudi s pomočjo pluralističnega koncepta oz. raznovrstne uporabe zelenja.

Izpostavil bi tudi prvi nastop po 2. svetovni vojni, kolikor mi je znano, kakega slovenskega docenta na tržaški univerzi (na povabilo univ. docenta in predsednika Tržaške pokrajine Micheleja Zanettija), takrat v Ljubljani zelo spornega, a mednarodno uveljavljenega sociologa Veljka Rusa, ki je spregovoril o jugoslovanskem samoupravljanju med utopijo in realnostjo (*Most* št. 43/44, 1973). Prav tako bi izpostavil predavanje takratnega velikega heretika v KPJ dalmatinskega časnikarja Franeta Barbierija v dvorani Trgovinske zbornice v Trstu, ki mi ga je uspelo povabiti v Trst kot predavatelja s pomočjo takratnega dopisnika prvega programa italijanske državne RTV oz. TG1 Dimitrija Volčiča in njegovega kolega Victorja Meierja (dopisnika *Neue Zürcher Zeitung* v Jugoslaviji), na predvečer Barbierijeve izključitve iz partije (ob prisotnosti ducata uradnikov jugoslovanskega konzulata v Trstu). To je bil za tiste čase edinstven skupinski dosežek združenja *Most*. Frane Barbieri je takoj naslednj dan zapustil Jugoslavijo in postal kmalu cenjen zunanjepolitični komentator turinske *La Stampa* in Montallenijevega *Il Giornale*. Ker je na predavanju govoril prosto in ga nismo posneli, je dogodek ostal nezabeležen v reviji.

Aprila 1983 smo v Reduti tržaške opere Verdi, ki je najbolj elitna dvorana v mestu, organizirali izredno dobro obiskano okroglo mizo o Kosovelu in Slataperju, dveh pesnikih Krasa. To je bila najuspešnejša pobuda našega združenja za slovensko-italijanski dialog, saj je privabila med občinstvo in nastopajoče nekaj najuglednejših imen. Takrat je prvič sodeloval z združenjem *Most* germanist in pisatelj Claudio Magris (poznejši dobitnik nagrade Vilenica), nastopili pa so še Taras Kermauner, Aleš Lokar, Mara Debeljuh Poldini ter sežanska pesnica in prevajalka Jolka Milič, ki je od takrat naprej redno objavljala svoje prevode in sodelovala v uredništvu od leta 1985 do konca izhajanja revije. Po njeni zaslugi sta se okrogle mize udeležili Kosovelovi sestri Karmela in Tončka. V nabito polni dvorani je sedel tudi Slataperjev sošolec, prijatelj in politični tovariš Edoardo Schott-Desico, ki je pozneje zapisal svoje pripombe k dogodku, spomine na Slataperja in nas spodbudil k nadaljevanju. Škoda, da prireditve in poznejšega nazdravljanja v kavarni Tommaseo nismo ovekovečili s snemanjem ali vsaj s fotografskim posnetkom. K navajanju pomembnih dogodkov bom dodal še ponatis tekstov, prebranih na že omenjenem posvetu o Vladimirju Bartolu v Kulturnem domu v Trstu. Tam so bili navzoči tudi Lino Legiša, Ivan Mrak, Matjaž Kmecl, Taras Kermauner, psihiater Danilo Sedmak, asistent Franca Basaglija, pobudnika in snovatelja epohalne psihiatrične revolucije. Iz zaprte bolnišnice je spremenil v bolnišnico odprte vrste, v kateri se pacienti prosto gibljejo in se spoštuje njihovo dostojanstvo. Skupaj sva pripravila referat na osnovi Bartolove kronike »Mladost pri svetem Ivanu« in romana »Alamut«, katerega je prestolnica odkrila nekaj let pozneje, po tržaškem posvetu leta 1977.

Na predstavitvi poslednje Kocbekove pesniške zbirke Pentagram v nabito polni Mali dvorani Kulturnega doma v Trstu leta 1974 (verjetno je to bil njegov zadnji nastop v javnosti, vsekakor v zamejstvu), je Edvard Kocbek spregovoril le nekaj stav-

kov, kolikor mu je dopuščalo zdravstveno stanje. Nastop, žal, ni bil posnet. Posneli ga nista ne slovenska radijska postaja Trst A ne slovenska Narodna in študijska knjižnica. Pisno jih nisem vabil, ker sem napačno domneval, da bo zadostoval oglas oz. napoved dogodka v Primorskem dnevniku.

Naj mi bo dovoljeno, kot pravijo Angleži, še sledeči »last, but not least« odstavek, posvečen prvemu predavanju Franceta Bučarja na Tržaškem, v sodelovanju s krožkom »Che Guevara« v ulici Madonnina v Trstu, zahvaljujoč naklonjenosti zgodovinarja Ravla Kodriča in prof. Stojana Sancina, tedanjega predsednika omenjenega krožka stranke KPI in odbornika za kulturo dolinske občine. Takrat ni bilo v Trstu za komaj znanega Bučarja primerneга zanimanja. Zame je bilo njegovo predavanje o antropocentrizmu zelo prijetno presenečenje, ki je zelo razširilo moja takratna obzorja v čisto drugačno razumevanje človeka v odnosu do vidnega, predvsem nevidnega sveta. Z dr. Bučarjem (že leto prej je objavil tekst v reviji) sem se prvič sestal na koncu posveta slovenskih ekonomistov v Portorožu, da se dogovoriva o njegovem predavanju v Trstu. Na mejnem prehodu pri Škofijah me je čakalo neprijetno presenečenje udbovske vrste, zaradi natančnega preverjanja osebnih dokumentov in celotnega avtomobila. Pregled se je zame končal ugodno, ker je bil dežurni obmejni policaj v poznih 80. letih »nenatančen« (in mogoče namenoma ni opazil za sedežem na tleh ležečih krtačnih odtisov nove številke revije). Čisto drugače kot v zgodnji dobi revije, ko smo v Rožančevem stanovanju na Sketovi št. 6, v Mostah, blizu njegovega nadvse ljubljeneга »Slovana« v Kodeljevem parku (ki je tudi okraj potegnil iz anonimnosti z razstavo športnega kluba Slovan in njegove vraščeniosti v krajevno okolje) občudovali Podrekov sveži osnutek novega, bolj širokega *Mosta* s povsem novo grafično podobo in posrečenimi vinjetami oz. karikaturami za št. 13/14, pod budnim očesom domnevnega sodelavca udbe B. Šturma, po-

znejšega podžupana mesta, ki se je pojavil nenajavljeno. To ni bilo prvič, ampak stalnica naših obiskov pri Rožancu; od tu sum, po mojem, zakaj se je tudi Rožančevo ime znašlo na znanem seznamu sodelavcev Udbe v Avstraliji živečega rojaka in politika Lajovica. Kar je doletelo, če me spomin ne vara, ker kopije seznama nimam več, tudi Alojza Rebulo, ko je na domu sprejemal v daljšem časovnem razdobju ravno tako kot Rožanc domnevnega udbovskega sodelavca, sicer svojega navdušenega občudovalca, kot se mu je še vedno neznani gospod predstavil ob prvem obisku na Opčinah. Podreka je od vsega začetka skrbel za grafično podobo revije in kril svoje strokovno področje s članki o Jožetu Plečniku in Čehu Bohuslavu Fuchsju ter članki o raznih slikarjih, predvsem o Venu Pilonu, ter z esejem o edinem slovenskem bauhausovcu Avgustu Černigoju (Černigoj in patentirani jaz v št. 20/68, o katerem je Dragan Živadinov rekel, da je najboljši esej o tem avantgardnem umetniku).

Moja omemba sodelovanja z arh. Edvardom Ravnikarjem, in pozneje tudi z njegovim sinom Edom, prav tako arhitektom, daje razumeti veliko spremembo, ki je nastala z nastopom liberalnega Staneta Kavčiča, ki je kakšno leto prej ukinil revijo *Perspektive*. Verjetno je tudi zaradi njegovih gospodarskih reform prišlo do večjega življenjskega standarda oz. večje splošne blaginje in vpliva družbeno zelo živahnih 60./70. let.

Za konec še nekaj drobcev o takrat za *Most* zelo pomembnih zdomskih piscih, predvsem geografa univ. prof. Jožeta Velikonja, sina po vojni na smrt obsojenega Narteja Velikonja. Jože Velikonja je bil predvsem znanstvenik, zaljubljen v svojo stroko (po njegovi pobudi smo po vojni, menda leta 1947, dobili po pošti naravnost v razred, kjer nas je učil, iz SZ najnovejše lepo zavite velike zemljevide). Velikonja je bil tudi organizator bržkone prvega obiska ameriških univezitetnih študentov v Socialistični republiki Sloveniji oz. v Jugoslaviji, na začetku 80. let,

če me spomin vara. Marsikaj bi lahko o njem še zapisal, omejim se za dvojezično revijo temeljni esej o »Slovenski identiteti v sodobni Evropi« (*Most* št. 37/38-73 z izborno bibliografijo slovenske Teorije in prakse, sovjetskih Naše teme do nemške in francoske in pa zdomske in zamejske).

Z revijo je po zaslugi Leva Detela večkrat sodeloval pesnik Bert Pribac, ki se je iz rodne Istre preselil v Avstralijo in tam delal kot arhivar, pa škof Lado Ambrožič iz Kanade o »demitizaciji« predvsem močno hierarhizirane katoliške Cerkve. Naj omenim še v Rimu delujočega teologa in pesnika Vladimirja Truhlarja in še koga, npr. Vladimirja Kosa, ki je deloval kot misijonar na Japonskem in rad pesnil v strnjenem haiku stilu. O Tarasu pa samo to, da je bil dolgoletni steber *Mosta*, ki je tudi v Trstu in njegovem kulturnem okolju poskrbel za potrebno prevetritev. Njemu se moramo zahvaliti za sodelovanje himničnega tragednika Ivana Mraka. Žal pa se ni posrečilo objaviti »Leviatana« Vitomila Zupana zaradi nesoglasja v uredniškem odboru, kot tudi ne »Botticellija« Iva Svetine zaradi banalne neuskklajenosti urednikov pri upravljanju arhivskega gradiva. Reviji je kot dolgoletna sourednica pustila neizbrisen pečat lansko zimo umrla prevajalka in pesnica Jolka Milič, zelo zavzeta sourednica. Poudarjam še sodelovanje najbolj vidnih tržaških literatov, od germanista in uvodničarja v najbolj razširjenem italijanskem dnevniku »Il Corriere della Sera« Claudia Magrisa in Fulvia Tomizze, ki je dramatiziral Cankarjevega Martina Kačurja za gledališko predstavo v začetku 70. let, ko se je naprednejši del tržaških krščanskih demokratov začel odpirati slovenskemu svetu; tu so bili v ospredju ravno sodelavci revije, kot pravkar omenjeni Claudio Magris, Fulvio Tomizza, po rodu iz Materade, ki je pozneje napisal roman o umoru Stanka Vuka in njegove soproge v ulici Rossetti in sestre narodnega heroja in komunista Pinka Tomažiča. Posebno bi izpostavil doprinos povojnega begunca iz Reke Gina Brazzodura, sčasoma je postal zvest sodelavec in sourednik. Pridružil se mu je časnikar Guido Miglia, po rodu iz Pulja, zapustil pa ga je že leta

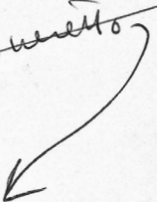
1947. Lokar je z njim poskusil zgladiti vrsto vprašanj, ki še ovirajo zbližanje obeh narodov. Spomnim naj še na Giancarla Vigorellija, urednika in izdajatelja zelo razširjenega literarnega mesečnika *Fiera letteraria*, sodeloval je s člankom o Teilhardu de Chardinu, ki je skušal kot odličen znanstvenik in strukturalist združiti darwinovinov evolucionizem s krščanskim naukom. Ne glede na pogoste kritike Borisa Pahorja in Alojza Rebule sem mnenja, da je Kermaunerjeva zasluga, da so se bralci revije seznanjali s drugačnim razumevanjem slovenstva in kajpak italijanstva in nemštva, in sicer na zelo podoben način kot njegov vzornik Edvard Kocbek in dolgoletni sopotnik Marjan Rožanc.

Taras Kermauner (na levi), ki je veliko objavljaj v Mostu, pogosto pa je v Trstu tudi predaval, saj je kulturno društvo Most sodelovalo z Društvom slovenskih izobražencev. Na desni je Vladimir Vremec, dolgoletni urednik Mosta. (Iz arhiva revije Mladika, Trst)

most

~~Naslovo 4. številke
12. številke iz leta 1966~~

Drago Legiša, ZA ENOTNOST V RAZNOLIKOSTI	135
Irena Žerjal Pučnik, KAR NAS NA ŽIVLJENJE VEŽE	139
Karlo Volk, POČITNICE	145
Stanko Janežič, OTOK SMRTI	151
ČAKAM NA KLIC	153
Primož Možina, SEDANJI ČAS	155
ŽIVLJENJE	155
Marjan Rožanc, PARADIŽ	156
Boris Podreka, KONTINUITETA MAXA FABIANIJA	167
Dušan Božič, SMERI SODOBNEGA POLITIČNEGA RAZVOJA	175
Marij Lavrenčič, GOSPODARSKO-SOCIALNI POLOŽAJ BENEŠKE SLOVENIJE	179
POMENKI ROKA POTREBUJEŽA	181
ZAKAJ MISTIFICIRATI PROBLEME? (R. Z.)	187
OB ČRNOBELEM (M. R.)	189
KOMPLEKS DRUGIM (Kronist)	191

števila 12 leto 3. 1966

Lev Detela

Tržaška revija *Most* – zgodnji poskus vseslovenske povezave in dialoga z italijanskim sosedom v kontekstu mednarodnega dogajanja

Na začetku leta 1964 je v Trstu začela izhajati revija »za leposlovje in kulturo« *Most*. Že na prvi strani prve številke je ustanovni uredniški odbor, ki so ga na začetku sestavljali Vinko Beličič, Lev Detela, Florjan Lipuš, Aleš Lokar in Drago Štoka, obrazložil namen novega kulturnega projekta in njegov program. Ta je bil zavezan poskusu zблиževanja med različno usmerjenimi člani slovenske družbe. Z vključitvijo Lipuša v ustanovni odbor so pobudniki želeli povezati novo revijo s širšim slovenskim prostorom, z avstrijsko Koroško – in po možnosti perspektivno tudi z osrednjo Slovenijo, ki se je nahajala v bistveno drugačnem enopartijskem sistemu sicer, kot so poudarjali njeni uradni proponenti, na videz demokratičnega socialističnega samoupravljanja. Poleg tega je bilo pomembno tudi dejstvo, da se je jedro ustanoviteljev že kmalu začelo zavedati, da se diapazon revije ne sme zaustaviti na slovenskih etničnih mejah, temveč mora seči širše in dalje v mednarodno dogajanje, k sosedu in v tako imenovani veliki svet. V ospredju je bila želja po sintezi doma in sveta, ki sicer ne zanikuje pomena narodnih osnovnic, vendar te na kritičen način sooča s kontekstom širšega evropskega in svetovnega dogajanja.

Značilno za tedanji čas je, da so se takoj na začetku pojavile težave. Nastale so predvsem iz ideoloških, pa tudi subjektivnih mentalnih razlogov. Iz uredništva se je takoj po izidu prve številke umaknil urednik koroškega *Mladja* Florjan Lipuš, ki so ga emigrantski krogi istočasno vabili v argentinsko Slovensko kul-

turno akcijo in tamkajšnjo revijo *Meddobje*, saj si iz razumljivih razlogov ni hotel zapreti vrat v osrednjo Slovenijo. Izkazalo se je, da pot v bolj odprto in svobodno družbo ne bo lahka. Od mik Lipuša iz uredniškega odbora je bil boleč udarec, toda v uredništvo je v naslednji drugi številki pristopil agilni Tržačan Vladimir Vremec, ki je tedaj kot študent živel na Dunaju.

Tudi sam sem se kmalu po prihodu v Avstrijo na Dunaju začel ukvarjati z mislijo o prenovi slovenskega revialnega in kulturnega življenja. Pred očmi mi je bilo predvsem stanje revij v Sloveniji, ki sem jih prebiral z veliko pozornostjo. Kljub tedanjemu živahnemu življenju slovenskih revij in njihovemu aktualnemu pomenu in vplivu na kulturo in družbo, so se mi zdeli koncepti slovenskih revij kljub njihovim vsaj delno diferenciranim profilom več ali manj omejeni in ideološko obremenjeni. Samosvojo izjemo so v tem konglomeratu slovenskih revij predstavljale leta 1960 ustanovljene *Perspektive*. Kot organ kritične inteligence so bile izpostavljene najrazličnejšim represijam. Poudariti je treba, da so s svojo nekonformistično držo zaznamovale tudi dogajanje izven Slovenije in vplivale na kulturno življenje v zamejstvu. Vendar so prenehale izhajati že leta 1964, v času ustanovitve tržaške revije *Most*.

Zdelo se mi je, da bi se v političnih strukturah Italije ali Avstrije, ki so dopuščale več ali manj necenzurirano kulturno delovanje, kar se je močno ločilo od omejenih možnosti javnega izražanja v enopartijski Jugoslaviji, dalo uresničiti revialno življenje na novi podlagi.

Zato me je vedno bolj preganjala misel, da bi bilo potrebno ustanoviti samostojno literarno revijo. V njej bi lahko izoblikovali lasten umetniški in miselni svet brez cenzure s te ali one strani in brez pokroviteljstva preveč dogmatičnih mentorjev, ki sem jih osebno spoznal kot mladi sodelavec oziroma avtor lju-bljanske revije *Mlada pota* v letih 1958–1960.

Kot študent na slavističnem oddelku dunajske univerze sem spoznal več koroških Slovencev, v slovenskem študentskem klubu v domu pri klarentincih, kjer je živel mentor dunajskih Slovencev pater Ivan Tomažič, pa sem srečal tudi tržaškega obiskovalca Vladimirja Vremca, ki je na Dunaju študiral agronomijo. Bolj kot drugi se je živo zanimal za aktualno kulturno dogajanje v osrednji Sloveniji. Seznanil me je s svojim prijateljem Borisom Podrecco. Vsi trije smo hoteli prevetriti precej konservativno in večkrat zelo zamejeno, zatoхло in netolerantno stanje v slovenskem zamejstvu, še posebej v Trstu, Gorici in Celovcu.

Strogo ločeni tržaški Slovenci, razcepljeni na katoliško desnico in tako imenovano progresivno levico, večinoma niso bili kvas za pot v nov način kulturnega in družbenega življenja v znamenju dialoga in tolerance. V marsičem je bilo potrebno orati ledino.

Na začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja je na katoliški strani ponujal še največ odprtosti tržaški »družinski« *mesecnik Mladika*, ki ga je urejal srednješolski profesor Jože Peterlin. Revija je redno objavljala številne leposlovne prispevke tudi mlajših avtorjev in nudila svojim bralcem razmeroma bogato in pestro ponudbo pogledov na tedanje pojave v družbi in kulturi.

Urednik Peterlin mi je omogočil, da sem leta 1963 v *Mladiki* začel pod naslovom Razgledi oblikovati posebno rubriko, v kateri sem mladostno nadebudno opozarjal na nove slovenske knjige in razmišljal o vsebinah tedanjih slovenskih kulturnih revij v osrednji Sloveniji, v zamejstvu in tudi v emigraciji. Pod drobnogled sem postavil vse najbolj aktualne literarne revije tedanjega časa iz osrednje Slovenije, zamejstva in tudi zdomstva oziroma emigracije. Tako sem na primer v prvi številki *Mladike* za leto 1963 poročal o centralnoslovenskih revijah *Perspektive*, *Naša sodobnost*, *Problemi* in *Nova obzorja*, zaustavil pa sem se tudi pri argentinskem emigrantskem *Meddobju*, kar je bil že

zasnutek nekakšnega skupnega slovenskega kulturnega prostora. Čutil sem, kot tudi nekateri drugi, ki so bili leto zatem med ustanoviteljii *Mosta*, da je potreben vseslovenski preboj v drugačno, manj regresivno in ideološko obremenjeno slovensko družbo. Zavedal sem se, da je potrebno ustvariti drugačne perspektive za slovensko družbeno in kulturno življenje, če hočemo, da se slovenska skupnost doma in po svetu osvobodi starih navlak in se odpre v novem kontekstu v zajemni navezavi med različnimi protagonisti.

Še danes sem hvaležen uredniku *Mladike* Jožetu Peterlinu, da mi je tedaj štiriindvajsetletniku prepustil prostor za moja kar precej kritična in včasih tudi ostra razmišljanja. Poleg informacij o novih knjigah in revijah so se v Razgledih *Mladike* leta 1963 zvrstili moji različni kritični in včasih tudi polemično subjektivni članki, o čemer pričajo že njihovi naslovi, na primer *Slabe strani slovenske sodobne kulture*, *Klic po moderni kritiki*, *Zavestni boj za kulturno podobo slovenskega naroda*, *Kritika zdomskega jubileja* – in še vrsta podobnih člankov in zapisov, s katerimi si nisem pridobil povsod prijateljev. Vendar nakazujejo ti članki v *Mladiki* iz leta 1963 v neki meri tisto nezadovoljno vzdušje v slovenski kulturni stvarnosti, iz katerega se je kmalu zatem rodil *Most*, ki je hotel biti drugačen, kritičen, a vseeno povezovalen.

V članku »Slabe strani slovenske sodobne kulture« sem med drugim na primer zapisal: »Revije kot *Sodobnost*, *Perspektive*, *Problemi* itd. zbirajo okrog sebe skupine take ali take opredeljenosti. Proces diferenciacije je tako napolnil slovenski kulturni prostor, da ... tudi zaradi tega teži k neki sintezi, k sodelovanju in postopnem pomirjanju. Za sodelovanje na podlagi svobode in za svobodo se moramo tem prej odločiti tudi v zamejstvu, kjer smo kot narod in kot posamezniki tem bolj ogroženi. Danes je koncem koncev skrajni čas, da se prenovijo, modernizirajo in

osvobode zarjavelih zavor vsi ljudje v našem zamejstvu, a tudi na celotnem Slovenskem.« (*Mladika*, Trst, št. 1-2, 1963)

Na drugem mestu sem v istem članku zapisal tudi to: »Danes rabimo revijo pogumnega duhovnega tveganja, ki bo uspešno le v popolni svobodi naših medsebojnih odnosov in našega nastopa. Danes potrebujemo revijo, ki bo skušala postati zgodovinsko dejanje določenega trenutka. Skozi kritično razmejitev z negativnimi in zaviralnimi pojavi v našem zamejstvu, po svetu in v osrednji domovini moramo zgraditi zanimivo revijo naše sodobnosti. Ena osnovnih značilnosti nove revije mora biti tudi v odprtosti za vse probleme našega sveta. Njena vsebina mora rasti iz čim širše plasti zainteresiranih ...«

Potreba po novi kritični in istočasno vseslovensko povezovalni zamejski reviji je pritegnila zlasti mlajšo in srednjo zamejsko generacijo. Simbolična rojstna ura *Mosta* je bil v določenem smislu 15. avgust 1963, ko se je iz Opčin nad Trstom širša skupina mlajših, pa tudi nekaterih starejših, izobražencev podala ob velikem poletnem Marijinem prazniku na ustanovno romanje k cerkvi na Repentabru. Navzoči proponenti, med drugimi pesnika Vinko Beličič in Stanko Janežič, časnikar Franc Jeza, urednik Jože Peterlin, literarni zgodovinar, kritik in pedagog Martin Jevnikar in mi nekateri mlajši, moja žena pesnica Milena Merlak in za duhovno prenovo vitalno zavzeti Vladimir Vremec, smo vsekakor predstavljali na tem srečanju zelo disharmoničen konglomerat različnih mnenj in stališč na sicer skupni zelo široko razumljeni krščanski podlagi.

Ustanavljanje revije *Most* sem na nekoliko poetično zanosen način med drugim opisal v spominski knjigi *Emigrant*, ki je izšla leta 1999 v knjižni zbirki *Pričevanja ljubljanske Nove revije*.

Mnogim ustanavljanje nove tržaške zamejske revije iz različnih razlogov ni bilo všeč. Literarni zgodovinar, kritik in peda-

gog Martin Jevnikar je na primer menil, da bo nova revija že po prvih številkah zaradi pomanjkanja denarja in sodelavcev utihnila, kot se je v podobnih primerih že večkrat zgodilo. Nekateri so se ustrašili revijine napovedane odprtosti v smer dialoga in tolerance do drugega in drugačnega. Nekateri so se zbal, češ da jim bo *Most* odtrgal njihovo domnevno kulturno domeno. Urednik *Mladike* Jože Peterlin je menil, da lahko vsakdo v njegovi reviji oblikuje svoja stališča in miselne in literarne poglede. Evropski urednik argentinske zdomske revije *Meddobje*, pesnik Rafko Vodeb, ki je iz Rima večkrat prihajal na obisk v Trst, je bil prepričan, da bo *Most* po nepotrebnem še bolj razcepil itak maloštevilne sodelavce že obstoječih katoliških revij. Istega mnenja je bil v Buenos Airesu tedaj živeči pisatelj Zorko Simčič, ko je obiskal Trst in Dunaj. Florjanu Lipušu se je zazdela zamisel o novi reviji nekoliko sumljiva in se ni želel kot izdajatelj *Mladja* obremeniti še z novimi nalogami.

Z Vremcem in Lokarjem smo se zelo trudili, da bi k reviji pritegnili čim več odličnih literarnih peres. Tozadevno sem na primer zelo minuciozno obelodanil naš vljudnosti obisk na domu pisatelja Alojza Rebule in njegove žene Zore Tavčar na Opčinah. O tem obisku skupaj z mojo ženo Mileno Merlak in Vladimirjem Vremcem sem v že omenjeni knjigi *Emigrant* med drugim zapisal: »Avtor Vinograda rimske cesarice in Devinskega sholarja nam skoraj ne pusti do besede. Do nastajajoče revije je dokaj skeptičen, poleg tega se mu očitno zdimo še zelo mladi in neizkušeni.« (*Emigrant*, Ljubljana 1999, str. 82)

Kljub vsem pomislekom zagleda prva številka novega *Mosta* januarja 1964 luč sveta. V uvodni besedi meni uredniški odbor v nasprotju z nedonošeno stvarnostjo nekoliko idealistično romantično, da se je nova revija »rodila iz prepričanja, da je potrebna prav danes, ko vsi čutimo, kako se kljub vsemu svet zbližuje, kako padajo stare pregrade, se iščejo nova pota za sožitje

ter je vedno manj možno, da bi se mednarodni spori reševali z vojnami in režimi rušili z revolucijami. Revijo bo zasnovala skupnost ljudi, ki jih družijo spoznanje, da je treba rasti v bodočnost iz pozitivnega v preteklosti ter da je bodočnost sveta in tudi Slovencev mogoča samo s prepletanjem in z zdravo tekmo različnih struj, gibanj in generacij v svetu ...»

Ta osnovni program pa so, kot se je kmalu pokazalo, pobudniki in sodelavci razumeli na različne načine v skladu s svojim osebnim razvojem, generacijsko pogojenostjo in nameni lastnega kulturnega delovanja. Čeprav se programska zavezanost revije *Most* izhodiščem, načrtanim v prvi številki revije, v osnovnem smislu v teku izhajanja ni radikalno spremenila, pa je v toku revijinega nadaljnjega razvoja večkrat prišlo do različnih razmejevanj in razslojevanj med uredniki in sodelavci.

Določeni idejni in vsebinski premiki se kažejo na primer že v podnaslovih *Mosta*, ki se je v prvem letniku najprej poimenoval v »tromesečnik za leposlovje in kulturo«, a se v četrtem letniku 1967 preimenoval v »revijo za kulturo in družbena vprašanja«, kar je zagotovo naslonitev na tedanji žargon v »socialistično samoupravni« Jugoslaviji oziroma Sloveniji. Od leta 1973 je revija ostala brez programskega podnaslova.

Po odstopu Korošca Florjana Lipuša sta v uredništvo druge številke vstopila Stanko Janežič in Vladimir Vremec, medtem ko sem sam do desete številke v tretjem letniku 1966 v osnovnih potezah sooblikoval začetni utrip *Mosta*. V tretji številki prvega letnika ni več v uredništvu Vinka Beličiča, ki mu je postajala novokatoliška, z drugim vatikanskim koncilom pogojena usmeritev revije kot privržencu konservativnih idej Lamberta Ehrlicha vedno bolj tuja.

Leta 1966 je v uredniški odbor vstopil arhitekt Boris Podrecca (Podreka), medtem ko sem sam zaradi internih sporov zapustil uredništvo. V nekem članku v *Mladiki* (z naslovom »Ali je slo-

venska inteligenca odpovedala?«), ki je bil polemična žalostinka na razmere v slovenski kulturi in družbi, sem namreč kritiziral oportunistično delo slovenske kulturne srenje, kar mi je osrednji del uredništva zameril. Tam sem med drugim zapisal: »Tu smo pri jedru problema, pri slovenskem konformizmu. Cankar je dovolj jasno ožigosal naš narod hlapcev – v vroči želji, da bi se rodilo nekaj novega, samosvojega. Žal tudi začetni suvereni zanos slovenskega naroda, ki je prišel do izraza zlasti v letih zadnje vojne, ni dolgo trajal. Izrodil se je v sivino vsakdanjosti, konformizem, provincialnost, suženjstvo, kruhoborstvo ... Le redki posamezniki so v takih razmerah ohranili nekonformizem ... Zato pa so lahko kaj hitro postali žrtve totalitarnega sistema, saj je 'elita delavskega razreda' lahko hitro obračunala z njimi, ne da bi to dvignilo kaj dosti prahu. Konformisti so v glavnem potuhnjeno molčali, pridni kruhoborci so vtaknili glave kot noji v pesek, le tu in tam je kak literatič bojazljivo zabevskal, da je lahko takoj potem ves trepetajoč utihnil v sveti grozi: Jojmene, kaj bo pa sedaj! ... Slovencem je (zato) potrebna peščica resnične elite, ki je elita duha, peščica pogumnih ... inteligentov, ki poganjajo naprej kolo zgodovine ...« (*Mladika*, Trst, št. 5, 1966)

Posebno mladostno predrzen pa sem bil v satiričnem Razgovoru s samim seboj, ki je bil objavljen v naslednji številki *Mladike* (*Mladika*, Trst, št. 6, 1966). Tam se nisem poigral samo s samim seboj, temveč tudi z nekaterimi temami, ki so bile več ali manj tabu: »Vprašanje: Kaj manjka slovenskemu narodu? / Odgovor: ... Spoštovanje sočloveka. Plemenit idealizem. Spoštovanje človekove svobodne odločitve v zadevah vere, ideologije, politike. Neprovincialen odnos do drugih narodov in narodnosti ...«

Most se je hitro približal kritični generaciji v osrednji Sloveniji. V četrtem letniku je namreč prišlo do večjih tehničnih, vsebinskih, a tudi uredniških sprememb. Izdajateljem je uspelo v uredniški odbor vključiti Alojza Rebulo in avtorja iz osrednje

Slovenije Marjana Rožanca, vendar je leta 1968 iz uredništva izstopil odgovorni urednik Drago Štoka, njegovo uredniško dolžnost pa je prevzel Vladimir Vremec. Leta 1971 je iz uredništva izstopil še Alojz Rebula, ki se med drugim ni strinjal z nekaterimi pogledi Marjana Rožanca, ki pa je leta 1978 prav tako zapustil uredništvo.

Tu ni mogoče naštevati vseh uredniških sprememb, rošad in izstopov, ki so vsaj delno tudi odsev tedanjih političnih in idejnih pritiskov iz različnih strani. Zelo značilno za tisti čas je, da so nekateri sodelavci *Mosta* iz Slovenije, na primer Marjan Rožanc, doživeli nevarne represije tedanjih jugoslovanskih oblasti zaradi objav v reviji. Pomembno pa je naglasiti, da je leta 1981 vstopil v uredništvo italijanski sodelavec, pesnik in publicist Gino Brazzoduro. To je bil važen signal, s katerim je revija skušala postati tudi nadnacionalni *Most* k italijanskemu sosеду – in ne le *Most* med različno usmerjenimi člani slovenskega naroda.

Podrobnejša analiza temeljne vsebinske in formalne strukture *Mosta* pokaže, da sta predvsem Vladimir Vremec in Aleš Lokar tvorila poglobitveno os v širšem kontekstu revijinega razvoja. Kljub določenim manjšim ali večjim preskokom in premenam – na primer s primeri Lipuš, Beličič, Detela, Rebula – sta skrbela za kontinuiteto revije, skušala sta kljub določenim napetostim ohranjati konstruktivno rdečo nit leposlovnega, esejističnega in družbenokritičnega objavljanja v znamenju sodelovanja med različnimi slovenskimi duhovnimi tokovi, vsebinskimi zavezanostmi in političnimi opredelitvami. Podpirala pa sta tudi povezovanja v smislu konstruktivnega dialoga ter bolj ali manj objektivne analize aktualnih pojavov in idej v luči kreativnih stikov med različnimi kulturniškimi krogi in narodnostnimi skupinami na narodnostno mešanem zamejskem področju.

V celoti in iz današnje perspektive gledano se revija *Most* izkaže kot samosvoj alternativni pojav na področju slovenskega

revialnega tiska. Že zelo zgodaj, sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja, se je prva, še pred nekoliko pozneje ustanovljenim *Zalivom* (1966) demokratično kritičnega Tržačana Borisa Pahorja prva na slovenskem duhovnem prostoru zavzela v smislu novodobno prenovljene krščanske miselnosti za duhovno in kulturno življenje na podlagi odprtosti, demokratičnosti in tolerantnih diferenciacij na območju širše stvarnosti, a tudi za dialog med različnimi narodnimi skupnostmi na jezikovno mešanih ozemljih, še posebej za tvoren dialog v znamenju kreativnega partnerstva med velikokrat preveč sprtimi Italijani in Slovenci. Postopoma je *Most* rasel v dvojezično povezovalno revijo. Od leta 1970 so se v reviji sprva sporadično, pozneje pa v vedno večjem obsegu pojavljali prevodi slovenskih tekstov v italijanščino in aktualni teksti italijanskih sodelavcev, prevedeni v slovenščino.

Most je vedno znova objavljaj prispevke različnih avtorjev, pri čemer se ni oziral na tako ali drugačno oportunistično konjukturo na političnem ali kulturnem področju. Tako ni čudno, da se je v javnosti večkrat znašel na zatožni klopi nerazumevanja. Zdaj se z njim niso strinjali nekateri narodnjaki, ki jim ni ugajal povezovalni *Most* med slovenstvom, italijanstvom in širšim svetom, večkrat mu niso mogli pritrditi dogmatični marksisti, tradicionalistični kristjani, literarni tradicionalisti, radikalni književni eksperimentatorji, a tudi pripadniki doslednega ločevanja med kulturo, ekonomijo, znanostjo in politiko.

Od revijinega začetka izhajanja pa do njene zadnje številke v letu 1992 se je v *Mostu* nabrala dragocena antologija kritičnih razmišljanj in zanimivih razmejevanj med raznimi kulturnimi krogi in različnimi duhovnimi izhodišči. Živo prisotna je bila vedno znova tudi ideja krščanskega socializma.

Med poglavitnimi sodelavci revije v prvem času po ustanovitvi najdemo poleg urednikov in ustanoviteljev Lokarja, Vremca, Beličiča, Janežiča in Detele tudi Florjana Lipuša z lirično prozo

Nezakonske trave, Mileno Merlak, Ireno Žerjal Pučnik, Savino Remec, Rafka Dolharja, Humberta Pribca iz Avstralije in druge. Pozneje se v reviji uveljavijo tudi vidni avtorji in avtorice iz osrednje Slovenije Marjan Rožanc, Dominik Smole, Dane Zajc, Pavle Zidar, Franci Zagoričnik, Ifigenija Zagoričnik, Andrej Medved, Ivan Mrak, Taras Kermauner, Jolka Milič, a tudi Rajko Ložar (ZDA) in Italijan Gino Brazzoduro.

Taras Kermauner objavi med drugim v *Mostu* (št. 33-34) svoje eseje o nihilizmu, o avtoriteti in nasilju (št. 35-36), o Kocbeku (št. 43-44 in 61-62), o Kidriču in Vidmarju (št. 45-46), Vladimirju Bartolu (št. 49-50), Rebuli (št. 51-52), Balantiču (št. 55-56), Kosovelu (št. 63-64) in o razmerju med evropskim socializmom in jugoslovanskim komunizmom (št. 65-66 in 67-68), o italijanstvu (št. 54 in št. 55) ali o samem sebi (št. 41-42), ki so samosvoja in bistra panorama bolj ali manj izzivajočih mnenj, analiz in obračunov s tradicionalnimi in dogmatičnimi načini mišljenja. Aleš Lokar se v svojih sestavkih in marginalijah sooča s problemi slovenstva, ki ga motri v širšem mednarodnem kontekstu in v povezavi z modernimi sociološkimi in ekonomskimi ugotovitvami. V tradicionalne oblike slovenskega življenja in v tržaške nedonošnosti na kritičen način posega tudi Vladimir Vremec.

Most je vedno znova objavljala izvirna slovenska leposlovna besedila, (delno tudi v italijanskih prevodih), na primer odlomke iz proze Marjana Rožanca Hudodelci, drame Ivana Mraka, daljši poem Alojza Rebule Kraška Velika noč, prozo Pavla Zidarja in zgodnji dramski besedili Leva Detele Generalka in Prokrust.

Podoba je, da je *Most* dal poglobitveni delež k sodobni slovenski literarni ustvarjalnosti predvsem v esejistiki, na primer v Kermaunerjevih sicer subjektivnih obeležjih aktualne kulturne stvarnosti, in v krajših publicističnih sestavkih. Literarnozgodovinsko zanimivi so esejistični pristopi k novejšim in modernejšim tokovom v slovenski literaturi, na primer zapisi o Gregorju

Strniši, Rudiju Šeligu, Petru Božiču, Dušanu Jovanoviču, Franciju Zagoričniku, Jožetu Snoju, Dimitriju Ruplu, na Japonskem živečem pesniku Vladimirju Kosu, v Avstraliji tedaj živečem Humberu (Bertu) Pribcu ali o Alojzu Rebuli, ki jih je pisal avtor tega poročila, ki se je v *Mostu* soočil tudi s polemičnostjo pisanja Jožeta Javorška in Josipa Vidmarja (Vidmariana) in pri tem izzval ogorčene reakcije. Informativno razsežnost *Mosta* so dodatno obogatili zapisi o v slovenščino neprevedenih tujih leposlovnih knjigah in beležke o kulturnih dogodkih po svetu.

Veliko pozornosti so povzročili tudi prvič natisnjeni spomini pisatelja, dramatika in pesnika Stanka Majcna na politika Antona Korošca ter tiste posamezne številke *Mosta*, ki jih je uredništvo posvetilo posameznim osebnostim slovenskega duhovnega življenja, na primer Edvardu Kocbeku in Vladimirju Bartolu, in jih s pomočjo več piscev osvetlilo iz različnih zornih kotov.

Večkrat so se v reviji pojavili prevodi iz tujih literatur. V prvih treh letnikih v letih 1964, 1965 in 1966, ko sem revijo sourejal in bil nekaj časa njen glavni urednik, sem se s sodelavci trudil, da bi v *Mostu* izhajali značilni teksti mednarodno uveljavljenih avtorjev, ki na slovenskem prostoru v pretežni meri še niso bili dovolj znani. V tem smislu so v reviji izšle Borgesove Fantastične zoološke zgodbe, Jimenezov Platero y yo, proza Wolfganga Borcherta Kegljišče, lirika W. B. Yeatsa, E. E. Cummingsa, Nikolaja Gumiljova (Afriška noč), Josifa Brodskega (Velika elegija na Johna Donne), Umberta Sabe in Giorgosa Seferisa (Mitično življenjsko poročilo) v prevodih Milene Merlak, Aleša Lokarja, Vinka Beličiča, Humberta Pribca, Leva Detele in drugih.

Pozneje, leta 1967, se je v reviji oglasil tudi Fulvio Tomizza. Zdaj se je *Most* v dialektičnem loku zelo odprl tudi k italijanskemu sosеду in sploh v širši kontekst srednjeevropskega in mednarodnega prostora.

S svojimi pesmimi in publicističnimi prispevki je kontinuirano sodeloval Gino Brazzoduro, Claudio Magris je razpravljajal o literaturi stare Avstrije in o v nemščini pišočem »Staroavstrijcu« Gregorju von Rezzoriju, izpod mojega peresa so bili med drugim prispevki o avstrijski avantgardistični literaturi in o koncu avstroogrske monarhije v romanu Avstrijca Bohuslava Kokoschke, brata znanega slikarja Oskarja Kokoschke. Marino Vertovec je predstavil furlansko liriko in Jolka Milič obsežno panoramo slovenskega pesništva v italijanskem prevodu.

Most je že zelo zgodaj soočal v dialektičnih lokih kulturo z razgibano in večsmerno nadstavbo družbenih dejavnosti, slovenski, italijanski in srednjeevropski svet je vključeval v dramatične razsežnosti razmejevanj med meščansko kulturo in komunizmom in različnimi levo usmerjenimi gibanji, analiziral je vrenja v krščanstvu, včasih nekoliko preveč zanosno predstavil vrsto levih krščanskih mislecev, opozoril je na gospodarske probleme Slovencev in na pezo razlaščenja slovenske zemlje na Tržaškem, vedno znova je prisluhnil narodom in narodnostim ob mejah, kar je med drugim dokumentirano s prispevki Friedricha Heera, Giancarla Virgorellija, Theodorja Veiterja, Clausa Gattererja in drugih.

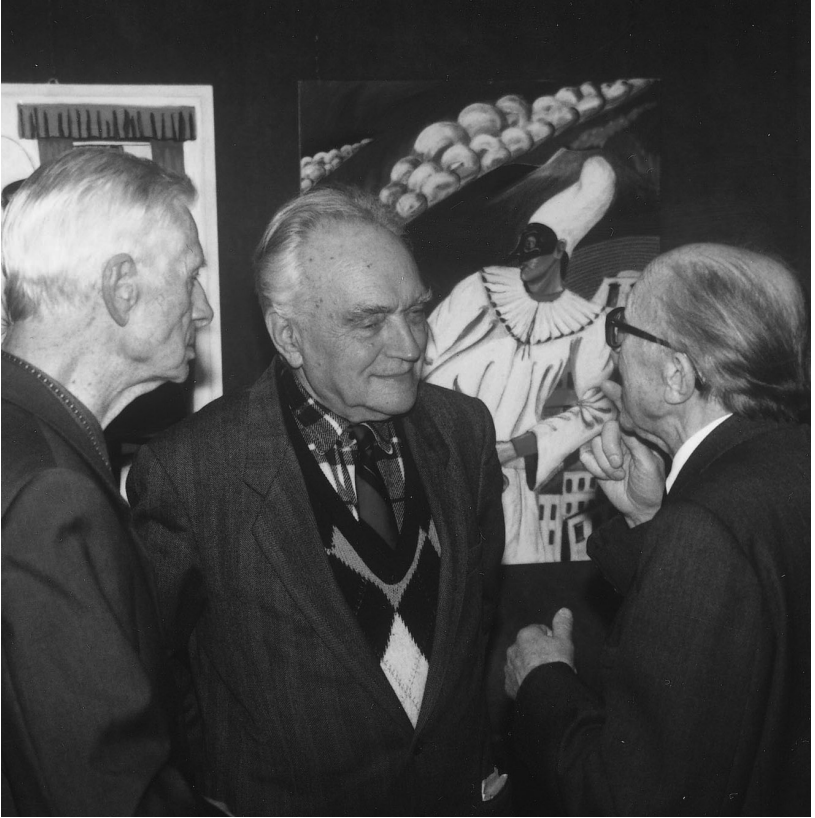
Prvo likovno podobo je dal reviji Boris Podrecca. Ta je v *Mostu* opozoril na nekatere bistvene novodobne pojave v arhitekturi in likovni umetnosti. Že ob koncu šestdesetih let prejšnjega stoletja se je soočil z danes priznanimi klasiki moderne arhitekture, s Slovincema Plečnikom in Fabianijem in s pomenom takratne Wagnerjeve dunajske šole. Po prvih oblikovno skromnejših letnikih se je *Most* leta 1967 pojavil v novi modernejši opremi Borisa Podrecca, ki je še do konca leta 1972 skrbel za zunanjo podobo revije. V letniku 1973 ji je dal nov zunanji obraz Edvard Zajec, medtem ko sta njeno zunanost od leta 1976 oblikovala Marino Kokorovec in Ruggero Ruggiero. Oba imenovana sta leta 1980 zasnovala tudi novi manjši format *Mosta*.

Lahko se reče, da je revija *Most* kljub težkim pogojem financiranja kulturnih dejavnosti v zamejstvu in kljub določenim trenjem in razmejevanjem med različnimi sodelavci dosledno sledila svojim že na začetku načrtanim izhodiščem. Želela je namreč prebijati zaviralne in preživele norme kulturnega in družbenega življenja. Skušala je rasti v *Most* povezav med različnimi kulturnimi krogi in opredelitvami v večjo odprtost bolj pozitivnega sveta.

Kljub izstopu iz uredniškega odbora sem se kmalu ponovno vključil z različnimi prispevki v oblikovanje revije. Z veseljem sem spremljal njeno duhovno rast. Upam si zapisati, da je *Most* s kritičnimi in nekonformističnimi prispevki, ki so velikokrat podrezali v vase zaljubljeno sršenje gnezdo te ali one strani, opravil važno nalogo pri ozaveščanju slovenske, a delno tudi tuje javnosti.

V zadnjem v zadnji dvojni številki *Mosta* leta 1992 objavljenem prispevku sem se še enkrat soočil z razsežnostmi Bartolovega romana *Alamut*. Označil sem ga za pomemben dokument slovenske literature, v katerem je tržaški avtor na zanimiv in samosvoj način posegel iz ožjega slovenskega sveta v široki prostor aktualnega svetovnega dogajanja. Kar je v Bartolovem življenju vzknilo po bliskavici prve svetovne vojne tik pred ognjem še usodnejše druge svetovne vojne iz nekaj pedi avtorjevih domačih kraških tal ob pogledu na prostranost morja v Sredozemlju, je, kot sem zapisal v mojem zadnjem v *Mostu* objavljenem stavku, »zagotovo nadregionalno pomembno delo o svetu brez ljubezni in tolerance«.

V tak svet je posegla v njenem skoraj tridesetletnem izhajanju tudi tržaška vseslovenska revija *Most*. Povedati je treba, da je svojo nalogo kritičnega prečiščevanja in razsvetljevanja v duhu dialoga med različnimi protagonisti kljub številnim zaprekam dobro in častno opravila.

Alojz Rebula (na sredini) in na desni Boris Pahor, dve najbolj markantni pisateljski in publicistični osebnosti med tržaškimi Slovenci 20. stoletja. Rebula je sodeloval z obema revijama, po sporu v Mostu predvsem v Zalivu. Na levi je zgodovinar Vinko Lipovec. (Iz arhiva revije Mladika, Trst)

z a l i v

- Bertrand Russell O narodnosti
Vladimir Dedijer O Betrandu
Russellu
Pavle Merkù Slovenska glasba (1)
Alojzij Res Pisma Bevku
Branko Marušič Goriška Furlanija
v delih Štefana Kociančiča
Irena Žerjal Pučnik Tragedijica
na grobljah ²³
Ivan Stari Slovensko delavstvo
1914-1918
Igor Gallo In memoriam
Tomaš Janovic Zgodba o sonati
in fughi
Zgodba o kopitu
Radoslava Premrl Moj brat Janko
Vojko
Boris Pahor Iz dnevnika
Sergij Verč O Prigodi ubogega
kristjana
Marko Prosen Spominsko obnav-
ljanje preteklosti
Na rob k proučevanju
o slovenskem izvoru
Peta knjiga zbornika
Vrednot
Dokumenti Ujeti sindikat
Pismo »Večeru«
Pismo »Vjesniku«
*** Ljubljanska pošta
Portret Bertranda Russella
Russellovo pismo Borisu Pahorju

trst 1970 ♦ št. 22-23

Feliks J. Bister

Pogledi Aleša Lokarja na vlogo kritike iz leta 1977

1. maja 1977 je profesor dr. Aleš Lokar predaval na vabilo Kluba mladje v sklopu 4. tinjskih kulturnih pogovorov. Preko prijatelja Vladimira Vremca, ki je študiral na Dunaju, sem spoznal Lokarja kot soustanovitelja revije *Most*. Njegovo koroško predavanje na temo »Kritika – Izzivanje ali pomoč?« je zbudilo precejšnjo pozornost in bilo prevedeno takoj v nemščino. Sam sem ohranil njegova izvajanja v trajnem spominu. Ko sem premišljeval o temi za današnje srečanje, sem odkril v svojem arhivu besedilo njegovih pogledov na vlogo kritike v družbi in mi dandanes še bolj ugaja kot tedaj.

Lokar kar na začetku poudarja, da »je vprašanje kritike zapleteno in težavno«. Zase in za boljše razumevanje svojega razpravljanja definira:

»Kritika je mnenje, ki ga nekdo izreče o delovanju ali bivanju drugega človeka, *skušajoč z njim oceniti to delovanje ali bivanje.*«

Vemo, da v praksi to ni tako enostavno. Ko tvegamo povedati svoje mnenje, ne da bi se ozirali na prisotni krog ljudi, dostikrat ne najdemo zaželjenega odmeva, večkrat postanemo celo nepriljubljeni. Avtor ne skriva, da bomo v lastnem krogu »opazili, da je odgovor na kritiko uglašen na ostrino, na osebno užaljenje, potuho in podobne negativne reakcije«. Jasno mu pa je, da sami »kaj radi pozabljamo, da je reakcija z naše strani podobna, če se vloge obrnejo«. To so spoznanja, ki veljajo za preteklost in sedanost. Potreben je umski napor, da »objektivna verifikacija dejstev« ne zapade pozabi. Glavne težave, ki nastajajo v doživljanju kritike, predstavljajo obvestila o lastni preteklosti, ki jih olepšamo in filtriramo. Lokar trdi, da je model preteklosti pri vsakemu od nas hkrati načrt za prihodnost. Pri tem člo-

vek in z njim družba izločuje »neljube dogodke, neuspehe in nedostatke«. Klasičen primer je zanj Marx, ki se v svoji viziji bodoče družbe glede francoske revolucije ne osredotoči »na njene negativne aspekte«, temveč na velike ideale, predvsem na osvoboditev človeka kot njen končni rezultat. Osebnostno se čudim, da v tej zvezi ne omenja deklaracije človekovih pravic.

Aleš Lokar obravnava svojo tematiko »Kritika, izzivanje ali pomoč?« najprej z repliko na nacistično in fašistično ideologijo, ki ju označi kot rasistični. Njuno »Weltanschauung«, zanj »posrečen nemški izraz«, vidi »v tem, da sta pripisovali glavno vlogo med narodnostmi oz. rasami svojima narodima« kot zgodovinsko glede na sosede najbolj razvitima nacijama. Avtor se prizadeva utemeljiti svoje mnenje s konkretnimi primeri in podpreti faktor kulture »pri oblikovanju posameznikove zavesti«. Njegov »črn deček«, ki bi zrastel v nemškem okolju brez stika s svojim rodnom, bi bil prej Nemec kakor Afričan.

Lokar zavrača zanj iz trte zvito delitev evropskih narodov v zgodovinske in nezgodovinske ter v tej zvezi govori o »fasistični tezi«, ki se je že prej v zametkih pojavila glede koroških Slovencev. Kot pobudnike navaja ideologe od Bauerja in Rennerja do Marxa in Engelsa. Fašistični ideologi, ki jih imenoma žal ne navaja, so pozneje to gledanje skušali uveljaviti za vse slovanske narode. Reakcijo od slovenske strani ima pa za zgrešeno, ker je skušala iz preteklosti »izbrskati« primere, s katerimi so se ponašali drugi. V takšen okvir poskusov spada poslovenjenje Celjskih grofov. Šlo je verjetno za to, domneva Lokar, »da smo sami sebi dvigali samozavest«, ki je hkrati privedla do odkritja vloge literature in njenih avtorjev. Šlo pa je tudi za to, da se ustavi hudo asimilacijo in poskrbi za »vertikalno mobilnost našega prebivalstva«.

Seveda se Lokar ne izogne marksistični ideologiji, ki jo ima za »obstojnjejšo«, čeprav je marksizem prav tako kot fašizem nekje otrok Heglove vizije zgodovine dialektike, je vendar v praksi ve-

liko pridobil s tem, da je narodnosti nadomestil z razredi. Lokar opozarja na problematiko »dihotomizacije« prebivalstva v dva razreda, v kapitaliste in proletarce. Kam je tu in tam zabredla radikalna uresničitev »razrednega modela«, pričajo dovolj verodostojni Solženicinovi spisi in opisi. V vodenju podjetij pa danes prevladujejo »tehnostrukture«, to so posamezniki, ki so prišli na oblast »na podlagi znanja« in ne kapitala.

Vsiljuje se nam morda vprašanje, ali naj opustimo vsakršno kritiko? Idealno bi bilo, če bi v medsebojni dialektiki dveh oseb, ki izvajata medsebojno kritiko, prišlo do sinteze med obema predstavama. Seveda bi morala se oba strinjati z doseženim kompromisom, šele potem bi izostal nadaljnji konflikt. V resnici se dialog ne odvija na tak način oz. ga sploh ni. Avtor Aleš Lokar vidi možnost preprečiti hujše konflikte, ki povzročajo težave in celo tragedije, ko ljudje uvidijo potrebo upoštevanja drugega mnenja, ker nimajo lastnega stališča a priori za stoddostno pravilna in resnična.

Ob koncu Lokar ponovno podčrta pogoje, ki omogočajo učinkovitejšo človeško dialektiko:

Prvi pogoj je izraz in dokaz demokratičnega in svobodnega izražanja mnenja v določeni družbi, drugemu pa botruje duh optimistične ponižnosti posameznika, ki ne le korajžno izraža svoje mnenje, ampak je istočasno pripravljen sprejemati drugačno mnenje. To so važni pogoji za družbeni napredek. Družba, ki takšne procese miselne svobode ovira, je obsojena vsaj na stagnacijo. Vidna posledica je zaostajanje kulture.

Kritika v medčloveški komunikaciji je izzivanje in hkrati pomoč, zaključuje Aleš Lokar svoja razmišljanja, zato je nujni družbeni pojav. Za slovensko družbo ugotavlja, da situacija ni rožnata. Pri tem misli v prvi vrsti na tržaške in koroške Slovence. Pozitivni razvoj pa omogoča le »odprta in odkrita dialektika« in

samo tako bo naša družba dosegla tudi konkretne materialne rezultate, ker so tudi ti odvisni od novih sodobnih idej na vseh področjih.

Navsezadnje Lokar samokritično računa s tem, da se zdi-jo marsikomu njegova izvajanja »preveč abstraktna«, zame so morda le preveč akademska in profesorska, ampak kljub temu obče razumljiva.

S O D A L I T A S
KATOLIŠKI DOM PROSVETE
KATHOLISCHES BILDUNGSHEIM
A-9121 Tinje / Tainach

KLUB MLADJE
Postfach 307
A-9010 Klagenfurt / Celovec

vabilo na

4. TINJSKI KULTURNI POGOVOR

srečanje nemško in slovensko govorečih kulturnih delavcev

einladung zum

4. TAINACHER KULTURGESPRÄCH

treffen deutsch- und slowenischsprechender kulturschaffender

tema: **kritika - izzivanje ali pomoč?**
thema: **kritik - provokation oder hilfe?**

čas in kraj: dom prosvete v tinjah — 1. majnika 1977 — 14.00
zeit und ort: bildungsheim in tainach — 1. mai 1977 — 14.00

prireditelja: katoliški dom prosvete in klub mladje
veranstalter: katholisches bildungsheim und klub mladje

uvodni referat: univ. doc. dr. aleš LOKAR, trst
einleitungsreferat: univ. doz. dr. aleš LOKAR, triest

vodja pogovora: feliks j. BISTER, dunaj
gesprächsleiter: felix j. BISTER, wien

prireditev je dvojezična
die veranstaltung ist zweisprachig

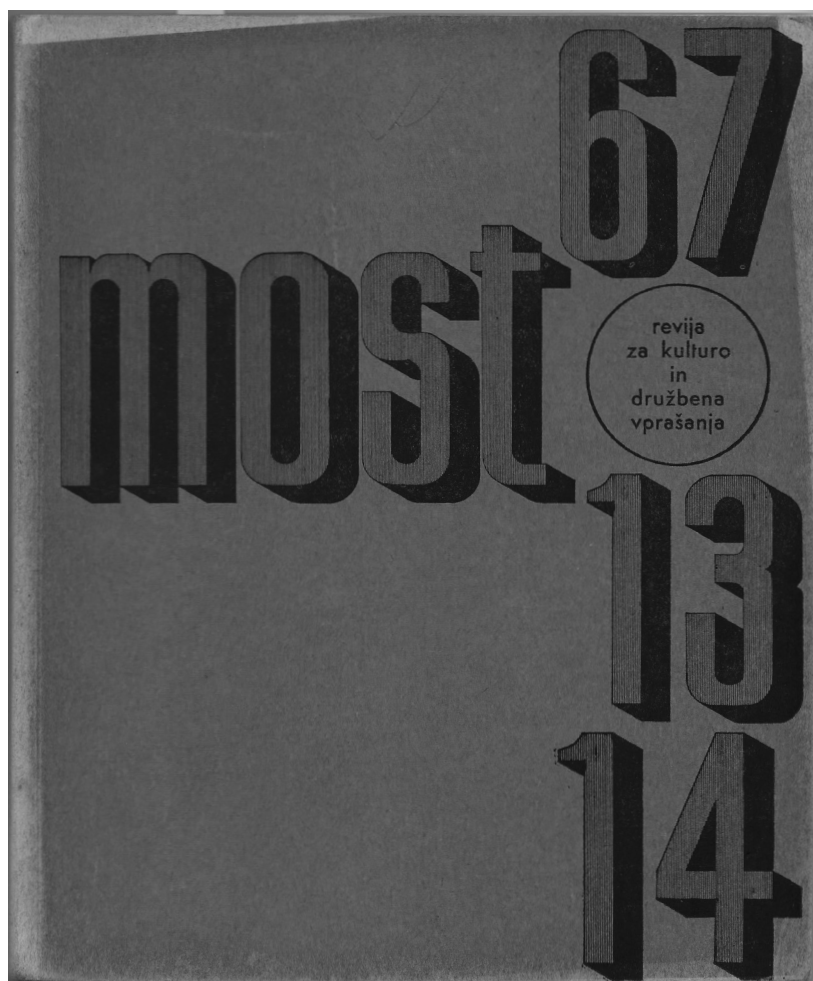
VAŽNO/WICHTIG:

- a) povabljeni so gostje prirediteljev. imajo od nedelje na ponedeljek možnost za prenočitve v domu v tinjah. die eingeladenen sind gäste der veranstalter. es besteht vom sonntag auf montag nächtigungsmöglichkeit in tainach.
- b) drugih stroškov organizatorja na žalost ne moreta prevzeti — andere kosten können die veranstalter leider nicht tragen.
- c) prosimo za prijavo do 25. aprila t. l.: tel. 04222/85348 ali 04239/642.
wir bitten um eine anmeldung bis zum 25. april d. j.: tel. 04222/85348 oder 04239/642.

z odličnim spoštovanjem
mit dem ausdruck vorzüglicher hochachtung

dipl. ing. franc kattinig
predsednik kluba mladje
obmann des klub mladje

Jože Kopeinig
vodja doma v tinjah
leiter des bildungsheimes tainach

Lojze Peterle

Rob, ki je postal center

Spoštovani ustvarjalci *Mosta* in *Zaliva*, draga Alenka, gospe in gospodje!

Hvala za povabilo na to spominsko srečanje, ki se ga udeležujem z veliko hvaležnostjo.

Zadevo sem vzel zelo zares in se odpravil v Slovansko knjižnico, da bi si malo osvežil spomin na *Most*, *Zaliv* in *Kaplje*. Žal sem moral vzeti na znanje, da od nobene od omenjenih revij nimajo prvih številčk. Ne bom se trudil razlagati zakaj.

Leta 1964 začnejo v Trstu graditi *Most*, leta 1965 začne slovenski prostor prezračevati *Draga*, leta 1966 začnejo v slovenski ideološko zabetonirani dolgčas rositi idrijske *Kaplje*, iz *Zaliva* pa potegne veter, ki z »Odisejem ob jamboru« doseže slovenska ognjišča po vsem svetu.

Neki Lojze iz Čužnje vasi na Dolenjskem se istega leta z gimnaziji iz Novega mesta odpravi po prve kavbojke v Trst. Ob postanku avtobusa na Opčinah se skuša izkazati z znanjem italijanščine in si v pekarni za malico naroči »mezzo di pane«. Prodajalka pa ga v slovenščini vpraša: »Črnega ali belega?« Mislil sem, da se bom vdrl od sramu, čeprav me je prodajalkina slovenska beseda spomnila na »Trst je naš«. Takrat sem se zavedel, kako malo vem o problematiki slovenstva v Italiji. Sem pa o tem kmalu zvedel več.

Leta 1967 sem se na Filozofski fakulteti v Ljubljani vpisal na geografijo in zgodovino, malo kasneje pa sem se priključil krogu *Revije 2000*. Spominjam se brucovanja zgodovinarjev, na katerem smo naše avtoritete, profesorje in doktorje Boga Grafenauerja, Ferda Gestrina in Frana Zwittera provocirali z idejo samo-

stojne slovenske države. »Ne sanjajte,« so bili enotni vsi trije. Ta stavek sem kasneje poslušal kot predsednik vlade v letih 1990 in 1991 od eminentnih obiskovalcev iz Evrope in Amerike.

Leta 1968 pljuske iz Trsta čez mejo knjižica »Slovenija, kam?« Franček Križnik, Ciril Valant, Ivan Rebernik in Roman Žužek, štirje krščanski razumniki iz Rima, s pretehtanimi in pogumnimi besedami pozovejo k državotvornemu gibanju in smelo napovejo doseg cilja v dvajsetih letih. V napovedi državne samostojnosti so se zmotili za tri leta.

Most in Zaliv sem začel brati leta 1968, v letu okupacije Češke in študentskega gibanja.

Z nestrpnostjo sem čakal nove številke in bral na dušek – analitične, diagnostične, kritične in dialoške prispevke. Iz Trsta je dišalo po svobodi, angažmaju, civilni korajži, samozavestni pokončnosti in državotvornemu projektu. Tu se moram hvaležnim poklonom posebej spomniti domoljuba in demokrata Franca Jeze.

V *Mostu* so me najbolj pritegnili Aleš Lokar, Alojz Rebula, Marjan Rožanc in Vladimir Vremec, v *Zalivu* seveda Pahor. V moji zavesti še odmeva Lokarjev dialog s Pahorjem. V posebnem spominu mi ostaja tankočutni in intelektualni Pavle Merku, ki je poznal zamejce in »unejce«.

Pahorjevo suvereno slovenstvo, Rebulovi duhovni zadetki, Rožančev »delati na novi podobi slovenstva«, Lokarjev poziv k »enotni in skladni zavesti« (Kocbek) – vse to je odmevalo po Sloveniji, krepilo zavest in intelektualno odgovornost. Ob reviji sta bistveno prispevali k formaciji državotvorni zavesti s projektom samostojne slovenske države.

Ni šlo samo za branje, vrsto let se je čez mejo dogajala ustvarjalna ozmoza in prijateljske vezi. *Revija 2000* je leta 1971 organizirala študijski seminar v Sesljanu, posvečen slovenstvu za me-

jami Slovenije, kjer je nastopila vrsta avtorjev iz obeh revij. Tam smo prvič iz prve roke, s strani duhovnika Rina Markiča, slišali, kako je s Slovenci v Beneški Sloveniji. Ob prej imenovanih prvih peresih sta leta 1968 v *Mostu* pojavila tudi soustvarjalca *Revije 2000* Peter Kovačič in Vili Stegu. Naj navedem Stegujeve znanilske stihe:

»včeraj še stali smo tihi pobiti,
a v nas kot da pritajen veter vrši
nezadržno seme upora začelo je kliti«

Izredno sem bil vesel zapisov Borisa Podrecce. Kot urbanista pa so me zanimali zapisi Vladimirja Vremca. Kasneje sem ugotovil, da se je v *Mostu* pojavil tudi Ingo Paš, kasnejši minister v Demosovi vladi.

Dovolite še spominski utrinek iz leta 1975. S prof. Svetozarjem Ilešičem smo se skupaj peljali na Beneške kulturne dneve v Špeter. Nazaj grede so mi na mejnem prehodu v Rožni dolini zasegli *Zaliv* s Kocbekovim intervjujem in še nekaj drugih knjig v slovenščini, ki sem jih kupil v Katoliški knjigarni v Gorici, katere so bile izdane v Sloveniji, druge pa v Trstu s finančno pomočjo Slovenije. Potreboval sem nekaj mesecev, da sem jih dobil od Udbe nazaj.

Naj sklenem:

Reviji sta izhajali v Trstu, nerad pa bi rekel, da sta bili zamejski. Bili sta vseslovenski. Odpirali sta bistvena vprašanja osebe, slovenstva, demokracije, sveta. Odpirali sta prostor svobodnega izražanja.

Obe reviji sta izhajali geografsko na robu slovenskega poselitvenega prostora, po moči duha pa sta bili osrednji. Bili sta dve reviji, vendar en krog v smeri svobode. Seveda sta motili ideološke in politične potentate v Sloveniji. Motila je svobodna in kritična misel. Reakcija ni izostala.

Če kot geograf vendar sledim malo geografski terminologiji, potem lahko rečem, da gre za primer, ko je rob postal center.

Ne morem končati brez vsaj kratke primerjave tistega in današnjega časa.

Pred tridesetimi leti so bile alternative in cilji jasni – samostojna država, demokracija, Evropa. Danes te jasnosti ni. Doživljamo naraščajočo polarizacijo, celo nasilje – kot, da bi si eni želeli spopada – v Evropi pa neenotnost in slabo reflektirano razliko med Zahodno in Srednjo Evropo. Resnica izgublja vlogo kriterija. Prevladujejo »fake-news« in gesla. Politični uspeh strank je odvisen bolj od črnjenja drugega kot od programa.

Pred nekaj leti sem Borisa Podrecco, enega od avtorjev iz *Mostu*, vprašal, kako bi z eno besedo opisal stanje duha. »Fluidno,« je odgovoril.

Naj se v tem kontekstu, v letu tridesetletnice osamosvojitve, poslovim z dvema citatoma:

»Kadar ni Vsega, lahko na Slovenskem zavlada le Nič.« (Marjan Rožanc, *Most* 20, 1968)

»Edini izhod je v potrpljenjski rekonstrukciji zavesti, v reviziji pojmov, v podiranju mitov.« (Aleš Lokar, *Most* 18/19, 1968)

»Nič« ni prava izbira, tudi spopad ne. V času fluidnosti bo treba najti kakšne oprijemke, ki bodo okrepili našo medsebojnost. *Most* in *Zaliv* nista takrat poskrbela samo za močne oprijemke, ampak sta zarisala smer in način, ki vodi naprej. Zato bi

bilo koristno obe reviji še kdaj vzeti v roko. Globalizacija odnaša tiste, ki imajo šibko zavest o sebi.

Pardon, še tole: Res pogrešam Marjana Rožanca. Po Danevu bi moral napisati Demona Luke Dončiča.

Hvala za pozornost.

1003

z a l i v

◇◇◇ *Ob obletnici osvoboditve*

Pahor - Rebula *Po nevihti*

Zorko Prelog *Ustvarjanje je svoboda*

Irena Žerjal *Pesmi*

Igor Mislej *Fiziognomija totalitarizma*

Jasminka *Magnetofonski trak*

Boris Gombač *Zveza slovenskih delavcev*

Melchiorre Cesarotti - Marija Kacin
O filozofiji jezika

Boro Ban *Moč v belem*

J. S. *Narod, naivnost in anarhija*

Ferdo Kos *Cankar kot nacionalni ideolog*

Boris Pahor *Obisk v Lyonu (iz dnevnika)*

Matija Ribič *Zdravo, tovariši!*

Jošt Žabkar *Fragmenti h Kocbekovemu
pričevanju*

◇◇◇ *Edvard Kocbek v evropskem tisku*

B.P. *Odprto pismo akademskemu
slikarju Lojzetu Spacalu*

◇◇◇ *Poglavje o umazanih rokah*

J. Ž. *Pismo uredniku*

Irst - št 50-51

Mihael Glavan

Trden most kot kamen kost

Na začetku je bila beseda

Boris Pahor je bil še mladenič, ki se je poslavljajal od bogoslovnega študija, ko je Kocbek leta 1937, ožarjen od tabornega ognja, na bohinjskem tednu ekstatično predaval o prenovi krščanstva v duhu evangelija. Čeprav je bil za ustvarjalno leposlovno pisanje v slovenskem jeziku slabo pripravljen in izobražen, je hotel pisati; prepričan je bil, da ima kaj povedati in da je to dolžan storiti v materinščini. Svoje kratke in sramežljive *Podobe iz Trsta* je poslal Edvardu Kocbeku, ki jih je objavil v 3. številki *Dejanja* leta 1939 in tako se je začelo njuno sodelovanje. Kmalu zatem je italijanska fašistična država šestindvajsetletnega mladeniča oblekla v uniformo in ga kot svojega vojaka poslala v Libijo, od koder se je s pismi oglasal Kocbeku. Že v svojih prvih pisnih stikih je začutil Kocbekovo naklonjenost, čeprav sta se komaj spoznavala in se prijateljsko bližala. Med njima je instinktivno nastal iskren stik, duhovno, nazorsko in literarno sta se začutila ter ostala sodelavca in prijatelja vse življenje. Med njima se je vzpel most, trden kot kamen kost.

V tematskem okviru razmislekov o tržaških slovenskih revijah seveda ne moremo široko in vsestransko analizirati družbene, politične, kulturne in zasebne podobe sodelovanja obeh avtorjev, ki je opazno zaznamovala matično in zamejsko slovensko skupnost, nekoliko natančneje pa lahko predstavimo Kocbekove poglede na slovenski tisk na italijanski strani in njegovo aktivno sodelovanje v njem. Pri tem se že od vsega začetka jasno pokaže, da je Kocbek Slovence, ki so po sili mednarodnih političnih

razmer ostali zunaj meja prve in druge Jugoslavije vselej štel za neodtujljivi del matičnega slovenskega naroda, njihovo publicistično in literarno ustvarjanje pa za integralni del slovenskega tiska. V svojih dnevnikih pričuje, kako so se primorski Slovenci (Engelbert Besednjak in drugi) oglasili pri njem, ko je bil še minister za kulturo in prosveto v zvezni vladi in iskali nasvetov in pomoči pri prizadevanjih, da bi Trst s slovensko okolico z mirovno pogodbo pripadel Jugoslaviji. Skušal jim je pomagati in o tem celo napisal nekaj političnih esejev (*Trst in Julijska krajina, Bazovica*, 1945).¹ V mednarodno in globalno politično igro vlesil Kocbek sicer ni mogel posegati, sproti, dosledno in tenkočutno pa se je odzival na vsak uspeh Slovencev v Italiji, skrbno je spremljal in vrednotil njihova prizadevanja, ti pa so mu hvaležno vračali s svojim miselnim pluralizmom, o kakršnem je sanjal, da bo po nekakšnem čudežnem spočetju zavel tudi v njegovi matični Sloveniji. Predpostavljamo lahko, da je Kocbek zaslutil, da imajo zatirane narodnostne manjšine, kakršna je naša v Italiji, v sebi še neko posebno skrivnostno resnico, s katero obdarijo svojo matično domovino. V Pahorju je prepoznal nosilca te resnice. In ni se zmotil, saj je ta »mali veliki mož« vse močnejše dvigoval svojo plamenico in jo veličastno nosi še danes. Tudi ko je bil Kocbek za dobro desetletje »pri živem telesu pokopan«, kakor je zapisal Pahor, sta prijatelja neprekinjeno in vztrajno sodelovala, skupaj razmišljala in komentirala kljub vsem »mikrofonom v zidu«, za katere sta vedela oba. Bila sta politično in civilizacijsko šikanirana, a sta to junaško in pokončno presegala. V eni od najnižjih točk stanju duha, razbičan od partijskega nasilništva, je Kocbek v pismu prijatelju Borisu med drugim zapisal: »To je domovina naroda, ki že sto let živi od samih izdajstev.«² Toda tako huda

---

1 O tem podrobneje v spremni besedi k Edvard Kocbek: *Dnevnik 1945 ter 1946* 1 in 2 (1991/92), in Edvard Kocbek: *Zbrano delo* 10, 2, 2017.

2 Pismo Pahorju, 13. 8. 1963. *Peščena ura*, 1984, 110.

deziluzija ga ni strla do kraja, znova se je pobral in bil spet sposoben tudi svetlejših videnj. Pri tem mu je močno pomagal prav njegov zvesti prijatelj Pahor, ki se mu je v istem pismu zahvalil z besedami: »*Tebi pa še enkrat hvala, dobri in zlati moj človek.*« Pahor pa se mu je desetletje kasneje takole zahvalil. »Blagrujem uro in navdih, ko je nastal med nama odnos, ki je pognal korenine najinemu zahtevnemu in napornemu, rodovitnemu, brezpogojno odločujočemu in nenehno razčiščujočemu ter obe najini osebni usodi potrjujočemu prijateljstvu.«³

Prijateljski stiki v prvem povojnem desetletju

Vročičnim zadnjim predvojnim letom je sledila vsa tista dolga vojna groza, v kateri sta vsak po svoje trpela in se bojevala, a se tudi duhovno krepila in zorela. Pahor v fašističnih vojaških enotah v Afriki in v nemških nacističnih taboriščih, Kocbek v roških gozdovih in na marših v bosansko avnojsko Jajce. Konec osvobodilne vojne in zmaga v revolucionarnem prevratu sta Kocbeka vsaj formalno postavila za nekaj časa v vrh jugoslovanke politike, Pahor pa se je po rekonvalescenci v Franciji končno vrnil v domači Trst. Duhovna, politična in ideološka zmeda je vladala tako v Beogradu kot v Trstu in v Ljubljani. Nekdanja sodelavca pri *Dejanju* in redna dopisovalca se osebno še zmeraj nista poznala. Njuno prvo srečanje se je dogodilo šele 23. marca 1947, ko se je Kocbek že vrnil Ljubljano.

»Doma me je iskal Boris Pahor iz Trsta (najprej) po telefonu. Lučki je prinesel pomaranče. Kljub vsemu je pred odhodom vlaka skočil na kratek obisk, da se osebno vidiva, prvič v življenju, kajti poznala in občevala sva le po pismih.«⁴

3 Pismo E. Kocbeku, Ljubljana. 3. sept. 1973. NUK, Rokopisna zbirka, Ms 1421.

4 *Dnevnik* 1947, 23. marec, str. 126. Vse nadaljnje dnevniške navedbe med letoma 1945 in 1952 se nanašajo na knjižne izdaje v mojem uredništvu pri Cankarjevi založbi.

Zlate pomaranče so bile tisti čas v Ljubljani velika redkost, ki je gotovo osrečila deklico, še bolj pomembno pa je bilo, da sta si Pahor in Kocbek končno segla v roke, si pogledala v oči in potrdila prijateljske stike. Ti so postajali z leti vse bolj poglobljeni in pristni. Kocbek je v Pahorju prepoznal iskrenega svobodomisleca in levičarskega demokrata, gorečega domoljuba in resnicoljuba, pri tem ju ni motilo, da je bil Kocbek trden in globok vernik, Pahor pa prej ko ne agnostik.

Odtlej se je Kocbek v največjih bivanjski stiskah vselej obračal k Pahorju, ki mu je ostajal več desetletij, vse do konca odprt in sproščen prijatelj, s katerim sta si znala »povedati pametne in nore stvari, skladne in neskladne, dognane in nedognane«. *»Stiskam ti roko in krepim že skoraj legendarno navezanost na Tebe v težkih trenutkih.«*⁵ V časih olajšanega političnega pritiska, ko so se Kocbeku obzorja spet bolj osvetlila, je njuno prijateljstvo dobilo tudi vedrejšje tone, predvsem v času po javnem priznanju njegovi zbirki *Groza* (1963) in izidu drugega partizanskega dnevnika (*Listina*, 1967). Tudi peza let takrat nanj še ni pritiskala z vso močjo.

Pero in politika

V povojnih desetletjih se vrstijo pogosti Kocbekovi dnevniški zapisi o Pahorju in njegovem delu. Kocbek je skrbno spremljal prijateljev literarni in publicistični razvoj in postajal tudi njegov pisateljski mentor, vzgojitelj in kritik.

Boris Pahor je v tržaških Razgledih napisal razgibano črtico »Trdi Prešeren se drži na smeh«. Razveselil sem se, ko sem jo prebral. V hipu sem vedel, ne samo da je fant nadarjen, ampak da je našel svoj osebni način. To je veliko, morda vse pri današnjem mladem pisa-

---

5 Pismo Pahorju, 26. 10. 1964. *Peščena ura*, 1984, 130.

telju. Kajti velika nevarnost je celo za tistega, ki ima veliko novega povedati, da bo vsebino posilil z brezdušnim, akademsko analitičnim stilom proze, kakor se v Ljubljani podeduje od pisarja do pisarja.⁶

Boris Pahor izdal v Trstu svojo prvo knjigo: Moj tržaški naslov. Bojim se jo vzeti v roke in jo prebrati na mah. Prvo novelo sem prebral, jezikovno je zelo slaba, stilno srednja, vsebina pa je človeška. S fantom bo treba spregovoriti odkrito glede sloga in jezika.⁷

Napisal pismo Borisu Pahorju.⁸ Boris Pahor mi je odgovoril. Pravi, da se loteva svoje afriške knjige: »Danes sem pregledoval svoje afriške zapiske, ki jih k sreči vse imam. V zvezku, ki ima na platnicah slike italijanskih vojakov, ko se izkrcavajo za »Slaven« pohod, sem začel takoj svoj dnevnik z naslovom: Ediju Kocbeku! Če bi kje sredi Sahare pustil svoje koščice, bi ti morda poslali ta zvezek, verjetno pa ne bi prav nič iz njega razbral!«⁹

Obiskal me je Legiša, ki mu je umrl močan novorojenček, in mi vrnil Pahorjevo disertacijo.¹⁰

Naslednje srečanje Kocbeka in Pahorja je bilo po Župančičevem pogrebu, ki so se ga udeležili številni domači in tuji spoštovalci velikega pesnika, med njimi tudi Edvard Kardelj in Louis Adamič, ki je bil tedaj na obisku v stari domovini. Zapis se nanaša tudi na slab volilni rezultat v Trstu, ko je po Kocbekovem zapisu OF prejela le okrog 4.000 glasov, Vittorio Vidali 30.000, »domobranci« pa 3.000.

6 Dnevnik 1948, 22. maj, 32.

7 Dnevnik 1948, 24. december, 197.

8 Dnevnik 1949, 17. januar, 36. Pismo je datirano 16. 1. 1949 in v celoti objavljeno v: Edvard Kocbek: *Peščena ura*. Ljubljana: Slovenska matica, 1984, 26–29.

9 Dnevnik 1949, 11. februar, 69. Verjetno je mišljen Pahorjev roman, ki je izšel 1956 z naslovom *Nomadi brez oaze*, podnaslovljen pa je kot *Afriška kronika*.

10 Dnevnik 1949, 2. marec, 94. Pahor je leta 1947 na Univerzi v Padovi diplomiral s tezo o liriki Edvarda Kocbeka.

*Boris Pahor je bil to pot ostrejši, skoraj divji. Pravi, da v Trstu ni niti ene močne slovenske politične glave. Obžaluje, da po Kominformu ni nastala slovenska socialistična stranka, ki bi se v Trstu omejila le na domače probleme. O tej stvari se da govoriti, kajti dosedANJI način gotovo ni bil pravilen. Imam občutek, da med mladimi naprednimi v Trstu vre in da je tržaško slovensko podeželje za OF prav tako izgubljeno.*¹¹

Teden zatem, ko je Kocbek prejel avtorske izvode *Tovarišije*, si je v dnevnik zapisal: *Razposlal nove izvode Tovarišije znancem v dar, tudi B. Pahorju.*¹²

Prebral sem Borisa Pahorja zadnjo, dokaj obsežno novelo »Nesluteno vprašanje«, ki jo je priobčil v tržaških *Razgledih*. Niti v njej se še ni razodela epika, kakor se bo nekoč morala, da bo njegov slog dobil pravilno funkcijo v pripovedovanju, sicer se bo v neprestanem variiranju razblinil, če bo nizal le razpoloženja in filmsko sledeče si situacije. Toda s to novelo je napravil močan korak dalje, snov se mu je zaokročila, zjasnila, razporedil jo je spretno, nit se je jasneje napela, štimunga pa je začela osvajati z lepimi, včasih kar prelepimi figurami, z razpoloženji v naravi in v mestu ob morju in z mislimi, ki so se začele razveseljivo javljati v tej noveli. Ta novela je po Cankarju ena najbolj slovenskih, prav lepo bi se brala v dobrem prevodu. Motijo le še nekatere sintaktične nevšečnosti, začenjanje stavka s pomožnim glagolom in podobno.

*To veselje mu moram izraziti v pismu.*¹³

O *Tovarišiji* zanimivo poročata *Alfonz Kopriva iz Maribora in Boris Pahor iz Trsta*. *Boris me vzpodbuja k prevodom v tuje jezike,*

---

¹¹ *Dnevnik* 1949, 15. junij, 227.

¹² *Dnevnik* 1949, 9. november, 397.

¹³ *Dnevnik* 1949, 19. november, 415. To je v dnevniku prva Kocbekova omemba tržaške revije *Razgledi*.

kar so mi govorili že Milan Šega, Metod Mikuž, Makso Šnuderl in drugi. Toda to ni odvisno od mene.¹⁴

Včeraj je bil pri nas Boris Pahor. Prišel je nekam zaskrbljen, bil je videti v zadregi. Komaj sva sedla, je že začel govoriti skrivnostno in zaupno. Videl sem, da je moral povedati iz sebe, kar ga je tiščalo.

Lojzeta Rebulo je na vrnitvi iz Maribora v Trst v Zidanem Mostu zadržala tajna policija in ga eno noč izpraševala. Ko se je fant vrnil v Trst, je v zbežanosti storil več naglih dejanj, med drugim je Pahorju pisal pismo in ga prosil za sestanek. Na sestanku mu je povedal, da ga je tajna policija izpraševala o podatkih v zvezi s Stvarnostjo.¹⁵ Fant je povedal Pahorju, da je v službi ameriške tajne obveščevalne in da se mu to zdi pametno. Pahor se je zgledoval nad tem in mu dopovedoval, naj pusti vso politiko in zgolj piše. Takrat mu je tudi povedal, da sodeluje pri Stvarnosti in da je zanje napisal članek o slovenskem slovstvu. Po obisku v Sloveniji je spoznal, da mi je napravil krivico, in ga je prosil, naj mi pove, da sem poštenjak(!). Pahor je z zadušeno grozo govoril o kotlu, ki kuha še druge ljudi, nekega arhitekta Kregarja¹⁶, ki dela pri tržaškem radiu, še vrsto nekaterih drugih.

Kocbekovo in Pahorjevo dopisovanje in srečevanje v letih 1951 in 1952

Pahorjev pomemben korak je bila pozitivna ocena Kocbekove *Tovarišije* v *Primorskem dnevniku* 12. 1. 1952 (*Odprto pismo*). V njej je poudaril, da je Kocbek vnesel v naše slovstvo dokument ... ki slovensko osvobodilno gibanje dviga na tisto visoko etično in moralno raven, ki jo je gibanje v resnici imelo.

---

¹⁴ *Dnevnik* 1950, 5. januar, 22.

¹⁵ Prva Kocbekova omemba revije *Stvarnost*.

¹⁶ *Dnevnik* 1951, 2. februar, 61. Simon Kregar je kasneje iz Trsta odšel v ZDA. Revija *Stvarnost* je Udba stalno spremljala.

*Boris Pahor mi je s pismom sporočil, da je Salviniju, ki je stopil z njim v zvezo, žal, da me ni mogel upoštevati, ker ni imel moje zbirke. Vabi me, naj mu jo pošljem, hkrati pa njemu samemu posredujem tezo o moji liriki.*¹⁷

*Boris Pahor je v Primorskem dnevniku z 22. XI. 1951 napisal dvokolonsko oceno Poguma in strahu, ki sem se je razveselil, hkrati pa malce preplašil, pravzaprav se razjezil nadenj, ker v svojem veselju strelja malo čez in daje priliko mojim nasprotnikom, ki komaj čakajo na slabotne prilike, bodisi moje bodisi mojih prijateljev.*¹⁸

*Primorski dnevnik je ponatisnil Fajfarjev članek in ga opremil z opombo, ki bo v Trstu vzbudila pozornost na levi in desni. Boris bo v skušnjavi, da napiše zagovor, toda jasno je, da ga ne bodo priobčili.*¹⁹

Pa so ga!

Skoraj mimogrede sem opazil Pahorjev odgovor v Primorskem dnevniku z 12. 1. 1952. Dal mu je obliko Odprtega pisma, verjetno zaradi čudnih okoliščin, ki so mu običajen odgovor branile. Na dušek sem ga prebral in se ga od srca razveselil. Edini moški glas v zboru ženske histerije; edini odgovor.

Najprej je energično zavrnil formulacijo uredništva, ki je pospremilo Fajfarjev traktat z besedami, da Pahorjevo poročilo »ne more biti merodajno za one, ki so intimno povezani s partizansko borbo«. Takoj zatem zavrne tudi misel, da bi mogel kdo za Kocbeka reči, da ni intimno povezan s partizansko borbo.

---

17 *Dnevnik* 1951, 28. junij, str. 209. Mišljena je Salvinijeva antologija *Sempreverde e rosmarino*, v kateri ni Kocbekovih pesmi.

18 *Dnevnik* 1951, 30. november, 330.

19 *Dnevnik* 1952, 2. januar, 21. Fajfar je v tem članku ideološko napadel Kocbekovo zbirko *Strah in pogum*.

Nato pa pove glavno vprašanje: ali so s partizansko borbo bili povezani ljudje samo z določenim svetovnim nazorom ali pa nasprotno tudi ljudje z drugačnimi svetovnimi nazori? In drugo vprašanje: ali je borec proti okupatorju nehal biti misleč in čuteč človek v času, ko je bil neizprosno vojak? Na obe vprašanji tudi jasno odgovarja in na koncu pravi: če je vse to res, je Kocbek vnesel v naše slovstvo dokument ... ki slovensko osvobodilno gibanje dviga na tisto visoko etično in moralno raven, ki jo je gibanje v resnici imelo.²⁰

Zdravki je povedal Lučkin direktor, da se Pahor v Trstu še vedno bojuje z Babičem za objavo daljšega članka v Primorskem dnevniku. Podoba je, da boj v Trstu še vedno divja in da se nazadnje zgodi še kaj presenetljivega.²¹ Pred dnevi sem dobil iz Trsta Pahorjevo brošuro Svoboda polemike. Pogumna kretnja fanta, ki se nazorsko diferencira od mene, umetniško in kulturno pa me jasno in prepričljivo brani. V Ljubljani bi v svobodnih okoliščinah mogli njegove argumente še povečati in poglobiti ter razširiti, vendar je tudi takšen, tržaško pogojen odgovor Fajfarju razveseljiv, zdrav in ponosen. Danes je tržaški radio naznanil, da bo jutri zvečer spregovoril o njem. Mene samega pa vedno bolj sili, da zgrabim za pero in začnem pisati nekaj, kar bi bilo deloma odgovor na napade, deloma analiza sodobne slovenske in svetovne problematike, deloma razkrivanja terorja v naši kulturi, v vsem pa moja izpoved, jasna, energična in sproščujoča kulturna in duhovna izpoved.²²

Boris Pahor je prišel in predstavil svojo ženo, poročil se je pred nekaj dnevi. /.../ Toda najina beseda je segla dlje in opozoril sem ga na to, da je postalo nevzdržno njegovo in Rebulovo sodelova-

---

²⁰ Dnevnik 1952, 14. januar, str. 39.

²¹ Dnevnik 1952, 25. april, 163. Branko Babič (1912–1995), tržaški slovenski politični delavec, tigrovec, komunist, protistalinist, partizan, pisatelj in novinar.

²² Dnevnik 1952, 12. julij, str. 220.

*nje pri takšni dirigirani in duhovno mrtvi reviji, ki povrh živi le od njunih prispevkov in ne zna biti posrednica med slovenstvom in italijanstvom, odnosno kulturno središče tržaških Slovencev. To je Boris dobro čutil in mi je potrdil tudi naslednje ugotovitve, da bo treba misliti na revijo, ki bo združevala vse Slovence, in to na kvalitetni literarni višini.*²³

Kocbekovo sodelovanje v slovenski tržaških revijah

Edvard Kocbek je slovenski tisk v Trstu ves čas po vojni pozorno spremljal, še posebej od leta 1948, ko se je za stalno vrnil v Ljubljano. Glavna žila dovodnica podatkov mu je bil seveda Boris Pahor. Poznal je vse revijalne poskuse, ki so jih udeleževali tržaški in goriški Slovenci različnih duhovnih, nazorski in političnih usmeritev.²⁴ Te publikacije večinoma niso bile dostopne v Sloveniji, so pa imele sodelavce tudi iz matične domovine, sicer redke, pa še ti so tvegali politične očitke in, kot smo videli, večkrat tudi zapor.

Povsem naravno je prišlo do povabil Kocbeku, da v njih tudi sam sodeluje, toda pri tem je bil in je moral biti skrajno previden. Njegov avtorski delež v slovenski zamejski publicistiki je zato skromen, a kakor pričujejo njegova korespondenca in dnevniški zapisi, je bil zagotovo v njej in tudi širše v kulturnem in političnem delovanju tržaških in goriških Slovencev stalno in močno prisoten. Tega se je dobro zavedala tudi slovenska politična policija (Udba), ki je temeljito spremljala vse njegove stike, kar se je odkrito pokazalo ob občasnih zaslišanjih, ki so jih prirejali partijski oblastniki, da bi še okrepili svoje zastraševanje.

---

²³ *Dnevnik* 1952, 4. november, 313. Mišljena je revija *Razgledi*.

²⁴ *Stvarnost – Stvarnost in svoboda*: 1950–1952, *Tabor*: 1951 (zbornik), *Sidro*: 1953 (2 številki), *Tokovi*: 1956 (zbornik), *Jadro*: 1958–1959 (mladinska revija), *Pastirček*: 1946–1992 (mladinska revija), *Literarne vaje*: 1949–1979, *Galeb*: 1954, *Mladika*: 1957–, *Most*: 1964–1992, *Zaliv*: 1966–1990, *Dan*: 1971–1981, *Utripi*: 1957–1985.

Iz Trsta je prišla Pahorjeva žena Rada in mi izročila sporočilo, s katerim me Boris vabi k sodelovanju pri reviji, ki jo snuje s svojimi prijatelji v tistem smislu, za katerega sem ga v poslednjem prijateljskem pogovoru navduševal. Takole pravi v naglici: »Edi, začeli bomo izdajati revijo. Ne vemo, kako bo šlo, ker ni zadostnega števila delavnih ljudi, toda zdaj je vse v falimentu, kar je bilo dirigiranega. Nekaj mora vzkliti iz domače zemlje. Jaz sem takorekoč brezposeln; kar je bilo prihrankov, sem jih zabil s potjo v Pariz. Torej, če bi poslal kak članek, bi ti ga objavili, ali pesem, ali kritiko, tudi pod psevdonimom. To seveda, če je Tebi prav. Če hočeš nekaj povedati, imaš zdaj priložnost. Rok je do 20. t. m. Ne bomo delali političnih barikad, toda bomo polemični. Pa precej poljudni, ker je tukajšnje občinstvo zelo nerazvito. Oglasi se kaj! V kratkem Ti pišem več, zdaj ne utegnem.«

Tega sporočila sem se od vsega srca razveselil. Seveda bom sodeloval. Najprej s pesmimi, nato s prozo, potem pa z eseji, morda celo š čim drugim zanimivim. Bog, kako me je spreletelo, čutim se kakor ptič, ki je začutil zdrave in silne peruti.²⁵

Šest dni po tem zapisu je sledilo Kocbekovo pismo Pahorju, ki izkazuje njegov temeljit razmislek in tehtne predloge za strokovno in politično zasnovo revije, hkrati pa prinaša utemeljitev, zakaj se še ne more odločiti za sodelovanje v *Sidru*.

Borisu Pahorju sem odgovoril, da v prvi ali morda še v drugi številki ne bom sodeloval v njegovi novi reviji, če prav sem prvi hip to sklenil, ker mi branijo okoliščine. (Op. Pismo je datirano 23. 1. 1953. Peščena ura 1984, 34.) Razložil sem mu, da me še vedno držijo v kulturni karanteni, in da bi takšno uhajanje iz nje pomenilo nevarno povečevanje politične pozornosti, s katero obdajajo vse

---

²⁵ *Dnevnik*, 17. februar 1953. Šlo je za snovanje revije *Sidro*. Vse nadaljnje dnevniške navedbe od 1953 do 1975 se nanašajo na izvirne rokopisne zvezke, hranjene v Rokopisni zbirki NUK.

moje življenje, ali celo izzivanje, ki bi škodilo meni, predvsem pa novi reviji, ki bi nikomur ne smela zapreti dohoda do Jugoslavije. Na primeru z Maupassantovimi novelami²⁶ sem mu to jasno predočil ter mu položil na srce, naj se s prvo številko uveljavijo tako, da bodo omogočili sodelovanje meni in drugim prijateljem na tej strani. Potem, ko bodo razpršili nezaupanje in dvome, bomo prosti in pripravljeni za sodelovanje, prej pa ne. Hkrati pa sem mu dal nekaj nasvetov, predvsem tega, naj bodo ognjišče kvalitetnih ljudi, blizkih preprostemu človeku in brez koncesij njegovemu zbledelmu okusu, potem pa nasvet, naj bodo izraz sožitja z Italijani, naj v vsaki številki priobčijo italijanski tekst in naj skušajo za prvo številko dobiti izviren prispevek Siloneja ali nekaj podobnega.²⁷

Sredi maja 1953 je prejel prvo številko *Sidra* in se je zelo razveselil, čeprav v njej ni avtorsko sodeloval. »Iz *Trsta* sem dobil Pahorjevo revijo »*Sidro*«. Prišla je po pošti in me neizrečeno razveselila, tako po svoji grafični obliki, po svojem imenu in po vsebini, čeprav se mi je v zvezi z njo sprožilo cela vrsta želja. Odličen je uvod, zelo dobre drobnjarije v zvezi z italijansko kulturo in njenim posredovanjem, odlična je Rebulova proza, dober Merkujev²⁸ članek. Pahorjev uvodni, odnosno glavni članek me ni docela zadovoljil, preveč aritmetičen je, moral bi jasneje in prepričljiveje izraziti svoje poslanstvo med Slovenci in Italijani v Trstu in svoje stališče do Jugoslavije. V tem oziru mi niso bile docela pretehtane glose o Janhubi In Vidmarju, dasiravno sta obe duhoviti. Poezija je slaba. Pogrešam nekaj tistega, kar sem Pahorju svetoval: ali pre-

---

26 V tem času je bil Kocbek že v globokem političnem pogrezu in imel velike težave z natisom Maupassantovih novel, ki jih je prevedel za Državno založbo, ki je zavlačevala objavo. Še naprej so se vrstili tudi zlovesči napadi nanj zaradi zbirke novel *Strah in pogum*.

27 *Dnevnik*, 23. februar 1953.

28 Pavle Merku (1927–2014), slovenski skladatelj, etnomuzikolog, slovenist etimolog, leksikograf. Študij slavistike je leta 1950 končal na Filozofski fakulteti v Ljubljani, doktoriral pa na Univerzi v Rimu leta 1960. Kompozicije se je učil v Trstu.

*vod italijanskega književnega dela ali esej o mazzinijevski liniji v italijanski kulturi. Izredno me je pretresla prva serija pisem, ki jih je Stanko Vuk pisal v italijanščini svoji ženi iz ječe med vojno. Po mojem mnenju so to najlepša pisma, ki jih je kdaj koli pisal Slovenec v težkih okoliščinah svoji bližnji osebi. S prijatelji sem govoril o tistem člančiču, ki je Pahor v njem opisal srečanje s pariškim Ogrizkom in tako dosti simpatično povedal, da je prav on finančno omogočil izdajo revije. Raje bi, da bi revijo podprla ali Unesco ali krog ljudi okrog beneškega kulturnega inštituta, ki izdaja revijo »Comprendre«.*²⁹

Ko ga je v septembru spet osebno obiskal Pahor, mu je Kocbek za drugo številko revije obljubil svoje sodelovanje. Predvsem je mislil na izbor pesmi, ki jih je načrtoval za recital v tržaškem radiu, do katerega pa ni prišlo, ker mu slovenska notranja uprava (UDBA) ni izdala potnega lista. *»Pod tujim imenom in pod strogo molčečnostjo pa sem mu pripravljen napisati nekaj esejev. Vse to je zelo dobro razumel in sprejel.«*³⁰

Sidro je obmolknilo že po drugi številki, leta 1956 pa so Pahor, Rebula in Josip Tavčar souredili edino številko dvojezične revije (zbornika) *Tokovi*. Nastala je z željo po absolutnem pluralizmu, zato so bili povabljeni k sodelovanju tudi nekateri predstavniki slovenske povojne politične diaspore in liberalno usmerjeni intelektualci (recimo Vinko Beličič ali Franc Jeza), obenem pa tudi pripadniki izrazito levega tržaškega političnega tabora (režiser Jože Babič). Ideja o reviji je bila pravzaprav Rebulova. Za mladino so že od leta 1949 izhajale *Literarne vaje*. Urejal jih je Martin Jevnikar, ki se je v letu 1954 obrnil tudi na Kocbeka z željo, da mu prispeva vsaj »kratek sestavek (2–3 strani) ali iz svojega življenja ali karkoli nepolitičnega«.

²⁹ *Dnevnik*, 18. maj 1953.

³⁰ *Dnevnik* 30. september 1953.

Javni nastop v Tokovih

Boris Pahor mi je rekel, da bi bili Sidrovci pripravljene v Trstu založiti mojo pesniško zbirko. Bil sem preveč utrujen (po celodnevni vožnji iz Splita – sam na Hvaru na počitnicah), da bi mogel do kraja razumeti veličino njegovega predloga. Rekel sem, da bom premislil, da mi predlog ugaja, le okoliščine moram še pretehtati, sem dejal. Šele po njegovem odhodu se mi je predlog zazdel mogoč in verjeten.³¹

Alojz Rebula mi sporoča iz Trsta, da se je krog okoli Sidra odločil, da začne izdajati novo revijo, »ki naj bo pričevanje duha v tej praznini vseh vrednot. Ta beseda ne bo politična, temveč kulturna ... Splošno slovenski pregled slovenske kulture, obračun in napotilo hkrati.« Prosi me za pesmi, za esej in za odlomek iz drugega dela dnevnika. Na kraju mi zagotavlja, da revija ne bo nič avanturističnega, temveč trezno, kulturno in distancirano pričevanje duha v času, ko je prav ta pokazal svojo nesmrtno moč.«³²

Včeraj je prišel Boris Pahor nadme s skupno prošnjo izdajateljev nove tržaške revije Tokovi, da moram dopustiti objave nekaterih svojih pesmi, ki si jih je bil Rebula pred letom prepisal. Apelirajo na moj pogum in me pozivajo, naj energično stopim iz svoje rezerve, češ da mi režim ne bo mogel nič. Temu mnenju se je tokrat pridružil tudi Boris sam in me prepričeval, da je prišel čas agiranja. Nekaj časa sem se upiral, potem pa sem nekega hipa zagledal sebe resnično v preveč pasivni in čakajoči vlogi. Obljubil sem nekaj novih pesmi, vendar sem izrazil željo, da bi se Jeza odpovedal temu, da bi ga natisnili med izdajatelji, da mi ne bi mogel kdo očitati, da sodelujem pri reviji, ki jo soizdaja emigrant. Tega

---

31 *Dnevnik*, 7. oktober 1956. Takrat je Kocbek že začel snovati svojo pesniško zbirko, ki pa je doživela izid šele 1963.

32 Mišljeni so *Tokovi*. *Dnevnik*, 10. november 1956.

*nisem postavil kot pogoj, da ne bi prizadel Jeze, zato pa je Boris obljubil sam od sebe, da bo zadevo rešil brez postavljanja mojega pogoja.*³³

Kocbek je storil odločilni korak – očitno na pobudo Borisa Pahorja. Tržaškim sodelavcem je v objavo poslal svoj pesniški cikel *Povabilo na ples*. Objava v *Tokovih* je vzbudila pozornost. *Novi list* (urejal ga je Engelbert Besednjak) je npr. pisal, da je Kocbek s *Tokovi* le prišel do publikacije, v kateri se bo lahko pogosteje oglašal, kajti njegova odsotnost se v sodobni slovenski literaturi zelo pozna, hkrati pa ni z ničimer opravičljiva. O njegovih pesmih je naklonjeno poročal celo režimski *Primorski dnevnik*, medtem ko so ljubljanski listi objavo zamolčali, enako kot tržaško revijo sploh, a *Tokovi* so ugasnili že po prvi številki.

Udbovsko zasliševanje

Kocbekovo vse bolj aktivno sodelovanje s tržaškimi Slovenci seveda ni moglo ostati neopaženo pri slovenskih partijski oblasti. Ta se je tudi uradno odzvala in ga poklicala na zaslišanje na Državnem sekretariatu za notranje zadeve na Kidričevi ulici v Ljubljani. Zaslišala sta ga Janez Japelj in Zdenko Roter.

»Na dan z besedo,« sem ga pozval, on pa se je znova presedel in začel govoriti o Trstu – o mojem aktivnem vplivu na določene ljudi v Trstu, ki niso iz območja OF in so celo emigrantje. Določno je trdil, da imam organiziran stik s sovražniki socializma in da so ti ljudje v Trstu, v Parizu, v Evropi in v Ameriki, da jim pošiljam svoje misli, jih sprejemam, prebujam škodljivo politično razpoloženje, in da se je vse to dogodilo v teku zadnjih nekaj mesecev. Moral bi vedeti, da je Besednjak spolzek teren, prav tako krožek mladih izobražencev, da veje v njem protisocialistični duh, da so

---

³³ *Dnevnik*, 10. december 1956.

hoteli priti na moje predavanje tudi belogardisti, in da mi zato niso mogli dati potnega lista, da bi sam od sebe doumel, da so me hoteli obraniti pred nevarnostjo. Jaz pa tega nisem doumel, temveč sem povzročil Rebulovo odprto pismo, napisal žaljivo izjavo o literarni produkciji pri nas in postal predmet užaljenega čudenja med tržaškimi pisci in po revijah v Evropi. Vsega tega sem kriv jaz z nepravilnim obveščanjem in z razvijanjem stališča, ki se v njem delam večjega, važnejšega in pravilnejšega, kakor v resnici sem.

Odgovoril sem, da mi je prav smešno pri duši, ko poslušam njihovo naporno konstrukcijo, ker je od začetka do konca zgrajena na sumih, slutnjah, na napačnih in prehitrih zaključkih, na forsiranju detektivske logike in zato izraz negotovega strahu, ne pa dejanskega stanja. Stike vzdržujem z Besednjakom, z Rebulo in Pahorjem, ti stiki so sporadični in naključni, za Besednjaka vem, da izdaja Novi list s pristankom faktorjev v Ljubljani, za krožek vem, da je apolitičen, zanj sem izbral izrazito apolitično temo, vem, da so sestanki članov zaključeni, za Novi list in radio kljub vabilom nisem poslal nobenih književnih prispevkov, preprečil sem celo protest, ki ga je hotel krožek priobčiti v Novem listu, nisem pa mogel preprečiti Rebulovega odprtega pisma, ker nisem vedel zanj, sicer bi to storil, poslal sem le prispevek za božično anketo, ki izraža moje mnenje o sterilnosti v slovenski književnosti, kar je znano. Z nikomer ne pletem nobenih političnih pogovorov in ne snujem nobene politične akcije, ker to nasprotuje moji apolitični naravi in bi bilo v mojih očeh noro početje. Čudim se, da organi državne varnosti tega ne vedo, ko imajo v Trstu sistem obveščevalcev in raznih sredstev /.../, od mikrofonov do odpiranja pisem. Prav zato sem prepričan, da današnji pogovor ne razodeva nobene skrbi zame, temveč zgolj obkoljevanje, ki mi hoče namerno škoditi. Zato sem ju prosil, da svoje trditve podkrepita z dokazilnim gradivom. Izjavila sta, da ne gre za to, čeprav ga je mnogo, temveč za opozorilo. Jaz sem znova vzrožil in rekel, da takšnega ravnanja ne morem vzeti na

*znanje, ker je žaljivo, kajti dolžita me protidržavnega delovanja, tega pa ne dokazeta. Vstal sem in izjavil, da bom poslej molčal in ne bom več odgovarjal.*³⁴

V maju 1959, torej že po tem zaslišanju, je Kocbeka v Trst povabil krožek mladih izobražencev, zbranih pod okriljem Slovenske krščanske socialne zveze, da bi jim predaval o novih strujah v francoskem katolicizmu, toda ljubljanska oblast mu je potni list zavrnila. Šele 11. oktobra 1959 je *Radio Trst A* v seriji *Pesniki in njihove stvaritve* predvajal polurno literarno oddajo z izborom Kocbekove novejše poezije, opremljenim s komentarji Alojza Rebule. Radijska oddaja je bila tiho znamenje protesta, a je na Slovenskem padla v gluhi prostor, registriral jo je samo tržaški *Novi list*. Nekaj mesecev kasneje so se iste pesmi – brez Rebulovih komentarjev – pojavile v reviji *Meddobje*, periodični publikaciji slovenskih političnih emigrantov v Buenos Airesu. Objavo je »zagrešil« Rafko Vodeb.

Postopna otoplitev v šestdesetih letih

Kmalu po svojem padcu v politični pogrez si je Kocbek v svoj dnevnik zabeležil tudi naslednje grenko spoznanje: »*Dokler so revolucije v dinamičnem, tekočem in stvariteljskem stadiju, cenijo duhovne darove in neustrašenost duha je močno uporabljiva. Brž ko se pa revolucionarna država spremeni v totalitarno monolitno tvorbo in brž ko birokrati ter politični oblastniki konsolidirajo svojo moč z brezobzirno surovostjo in zahtevo po slepi pokorščini, proglasijo svobodno izživljajočega se duha za silno nevarnosti. Revolucije požirajo svoje lastne otroke ali voditelje, ki bi jim morale biti hvaležne za svoj nastanek; doslej so pobile svoje žirondiste, svoje Radeke in Trockije. Vzhodnoevropski Judje so doslej vzdrže-*

---

³⁴ *Dnevnik* 1959, 26. februar 1959.

*vali dediščino upora, ki se je iz njega razvil komunizem, zdaj pa, ko se je marksistični raj uredil, se morajo neusmiljeno umakniti vsi tisti, ki so okusili sad spoznanja in svobode.*³⁵

Kljub vsemu so po desetletju prisilnega molka postopoma tudi za Kocbeka zaveli nekoliko toplejši vetrovi.

Zdravka mi je prinesla torkov Primorski dnevnik. Milan Lindič je napisal simpatično poročilo. Bil sem presenečen, ko je povzdignil Mrzela in Kocbeka kot »dva močna«, v nekem smislu temeljna člana slovenske medvojne generacije. Bil je pristranski, ko je liriko Daneta Zajca zavrnil kot blodnjak praznih besed in to »preprosto« primerjal nato z mojimi pesmimi, ki jim pravi, da so čisto »zvenenje« in da je v Mavrici »velika poštenost do samega sebe«. »Torej, čisto vino lirike.« »Kocbek zveni dalje, ker je njegova skoraj nadosebna lirika poiskala toliko odmevov, kolikor je bilo ljudi, ki so jo poslušali.«

Prvič po desetih letih sem bral v slovenskem legalnem tisku tako lepe besede o svojem književnem delu. Moram si priznati, da so vplivale izredno pozitivno name, ves dan sem bil tiho radosten. Iz tega srečanja »generacij« bom dolgo živel. Hotel sem sestiti in napisati Lindiču prijazno pismo, pa nisem, ker bi ga kdo napačno razumel.³⁶

V začetku leta 1961 mu je Alojz Rebula celo poročal, da po Trstu govorijo, kako se hoče Jože Babič lotiti režije filma Črna orhideja po moji noveli.³⁷ S svojimi pesmimi je v tem letu prodril celo v revijo *Esprit*, dočakal je nekaj novih pesniških objav v domači reviji *Naša sodobnost*, se srečeval z avstrijskimi književniki in znova oživiljal osebne stike, ki sta jih prekinila ali onemogočila NOB in povojni režim. Josip Vidmar mu je v

---

35 *Dnevnik* 1953, januar, dodaten zapis.

36 *Dnevnik*, 20. oktober 1960.

37 Film *Črna orhideja* je potem šele leta 1989 režiral Matjaž Klopčič.

začetku februarja predlagal, naj mu da svoje pesmi, da bi jih mogel predložiti tej ali oni založbi in uredil zapreke, ki bi jih mali ljudje o njih še delali. To mu je z veseljem obljubil. Vidmar je mnenja, da se bo z njimi najbrž začel proces Kocbekove restitucije v kulturi.

V začetku marca 1961 mu je Alojz Rebula posredoval željo tržaške radijske postaje, da bi jim napisal predavanje iz filozofije in književnosti, eno ali drugo ali oboje, ali pet ali celo deset ali še več predavanj. Ponudbe se je Kocbek razveselil, ne samo zato, ker bi na ta način lahko poglobil in obogatil svoje esejistično pisanje, ki ga je sicer lahko objavljale v *Novi poti*, ampak tudi zato da bi si lahko popravil svoj ubožni socialni status. Do realizacije teh načrtov žal ni prišlo.

Slovenski partijski oblastniki so se še zmeraj trdno ograževali od Kocbeka tudi na ljubljanskem knjižnem sejmu v marcu tega leta, na katerega med povabljene slovenske povojne pisatelje Ivan Bratko ni vključil tudi Kocbeka. Proti temu je s pismom protestiral le Boris Pahor. Tisto pomlad so mu v *Naši sodobnosti* dovolili še objavo dveh krajših odlomkov iz njegovega drugega vojnega dnevnika (*Listina*), katerega natis so potem odpravili še vse do leta 1967. Tudi ta objava je bila v matičnem tisku prezrta, dobila pa je odmev v tržaškem *Novem listu*.

V tržaškem Novem listu je nekdo (verjetno Jeza) napisal tak slavospev dvema odlomkoma moje Listine, tiskane v Sodobnosti, da me je prijela prava groza, ko sem tisto skonstruirano hvalo prebral.

»Nedvomno je E. K. danes najgloblji in tako oblikovno kot vsebinsko najzanimivejši slovenski pisatelj ter največji stilist. Predvsem ima to redko odliko, da zna zares zanimivo in napeto pripovedovati. ... Čudovite lirične strani z mogočno epikov kateri bi bila vsaka epizoda vredna romana ali filma.«

*Za hip se mi je stemnilo pred očmi, kljub temu da je to tiskano v malem časniku in v provincialnem Trstu, in kljub temu, da tega v Ljubljani nihče ne bo bral in da je stvar napisal Jeza, sposoben nagle ekstatike, me je zajelo nezadržljivo spoštovanje pred tiskano sodbo. Da sem vztrepetal v grozi, ki je bila pol izraz alienacije, pol pa neke obredne slovesnosti, ki po njej zavestno ali nezavestno koprni vsak umetnik.*³⁸

Kocbekovo sodelovanje v slovenskem tisku v Italiji je bilo tudi v naslednjih nekaj letih hudo skromno. Objavil je le dvoje fragmentov Iz nemških zapiskov v Pahorjevi reviji *Zaliv* (1967, št. 8–9, str. 141–148). Potem pa je spet praktično usahnilo vse do »velikega poka« leta 1975, ko je kot posebna številka *Zaliva* izšel njegov znameniti intervju *Edvard Kocbek, pričevalec našega časa*. To pa je že posebna, večkrat komentirana velika zgodba, ki je ob tej priložnosti ne moremo obnavljati.

Zadnji nastop

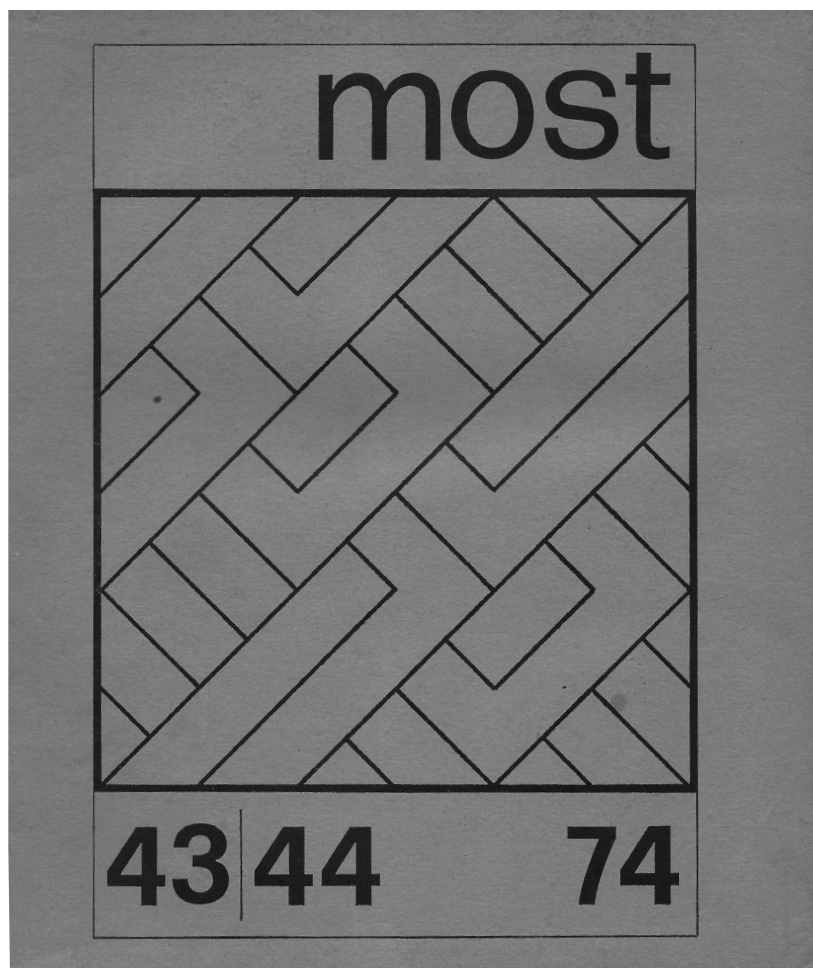
Kocbekov zadnji javni nastop med Slovenci v Trstu je bila predstavitev njegove pesniške zbirke *Pentagram*, ki jo je organizirala revija *Most* v nabito polni mali dvorani kulturnega doma v Trstu spomladi 1979. Predstavil jo je Taras Kermauner ob prisotnosti pesnika in obeh njegovih sinov. Že smrtno ranjen od zahrbtnne bolezni je pozdravil svoje rojake, sodelavce in prijatelje, kaj več pa ni več zmogel. Čez dve leti se je poslovil za zmeraj.

---

³⁸ *Dnevnik*, 20. januar 1962.

Aleš Lokar, profesor ekonomije in vodilni esejist revije *Most*, v pogovoru s pesnikom in literarnim zgodovinarjem Vinkom Beličičem. (Iz arhiva revije *Mladika*, Trst)

Loredana Umek

Kultura dialoga tržaške revije *Most*: sobivanja in prestopanja meja¹

Tržaška revija *Most* (1964–1992) je nastala iz velikega idealizma, saj si je zastavila za cilj zelo ambiciozen program odpiranja slovenske kulture svetu in združitve dveh zelo oddaljenih svetov – italijanskega in slovenskega, kar je bilo glede na čas drzna in celo nekoliko izzivalna pozicija. Revija je posegla v družbeno, kulturno in splošno politično problematiko Trsta z namenom, da bi z analizo različnih, predvsem zgodovinskih dejavnikov ponudila priložnost za razpravo in razmislek o sodelovanju ljudi v čezmejnem in nadregionalnem prostoru. Z analizami, razpravami, odprtimi tribunami, s posredovanjem novosti slovenske književnosti Italijanom in italijanske oz. tržaške stvarnosti Slovincem v matici so *mostovci* skušali vzbuditi pozornost in spodbujati bralce k razmišljanju o kulturi dialoga in odpiranja drugemu, in torej o vprašanju mednacionalnih odnosov v mestu brez strahu in predsodkov.

Osvetliti pomembnost kulture dialoga kot dvostranske komunikacije na družbeni ravni za soustvarjanje pozitivne družbene klime predpostavlja dvostransko sporazumevanje. Obstoječe asimetrično razmerje med italijansko in slovensko skupnostjo v Trstu – dejstvo, da Slovenci znajo italijanščino in Italijani prezirajo slovenščino (sicer v zadnjem času nekoliko manj), je tržaškim Slovincem prepuščalo vlogo ne le posredovalcev ampak

---

¹ Referat je sintetičen prikaz ugotovitev diplomske naloge, ki sem jo zagovarjala na Fakulteti za književnost in filozofijo Univerze v Trstu novembra 1995 pod mentorstvom prof. italijanistike Elvia Guagninija.

tudi prinašalcev presežne vrednosti. Zaradi hkratnega bivanja v dveh komunikacijskih sistemih slovenski, manjšinski del Trsta paradoksalno zastopa pomembno vlogo, ker samodejno – tako rekoč avtomatično – vstopa v kulturo drugega skozi dialog, torej zna oceniti retoriko prostora, prepozna protislovja, se naravnava med spornimi ali nasprotnimi gledišči, zavrača nekonstruktivne argumentacije, torej zna prisluhniti kompleksni identiteti mesta. Takšna »komunikativnost« namreč vodi v integracijo različnih družbenih okolij, v homologen multikulturen prostor, kjer posamezne skupnosti zadostijo svoji identifikacijski potrebi z novimi povezovalnimi paradigmi, z drugačnimi duhovnimi in kulturnimi koordinatami. S tako zastavljeno programsko angažiranostjo so si *mostovci* prizadevali za sintezo različnih duš mesta in ponujali možnost artikulacije novih miselnih postavk. Zavzemali so se za vzdrževanje heterogenosti tržaške tradicije, množično sožitje različnih sistemov idej in vrednot človekovega delovanja, ki je značilna za družbo sodobne Evrope.

Prisotnost slovenske narodne skupnosti v mestu je revija postavila kot tržaško specifičnost, ki razlikuje in ločuje Trst od drugih italijanskih mest. S priznanjem svoje zgodovinske kulturne hibridnosti bi se Trst lahko vključeval v takratni širši srednjeevropski prostor in bi lahko odigral pomembno vlogo v razvoju italijanske družbe v najširšem smislu. Pri obujanju skupnih kulturnih izhodišč t. i. *Mitteleurope* pa se *Most* ni skliceval na literarno pribežališče habsburškega mita o Trstu, nostalgичnega ideala in utopije, ki je očaral marsikaterega sodobnega italijanskega besednega ustvarjalca, marveč se zavzel za oživitev srednjeevropskega sveta s politiko prebujene občutljivosti in plodne izmenjave družbenih, kulturnih in gospodarskih izkušenj, kar je kasneje pripeljalo do procesa osamosvojitve Slovenije in drugih vzhodnoevropskih držav.

V osemindvajsetih letih njenega izhajanja so se vsebinska izhodišča in problemskost obravnavanih tematik spreminjala in nadgrajevala, kar je kazalo na izjemno odprtost in široko zasnovano revije. Revija *Most* je začela izhajati v času splošnega optimizma in splošne liberalizacije, tako v evropskem kot v svetovnem smislu, ko so se podirale stare miselne pregrade in se je iskalo nove poti in oblike sožitja med ljudmi, spoloma, narodi, ideologijami. V tem času (leta 1963) se je oblikovala upravna enota Furlanija-Juljska krajina kot dežela s posebnim statutom, ki se je zavzela za zaščito pravic vseh svojih državljanov, v odnosu manjšine z matico pa se je kazalo vse večje odpiranje takratne jugoslovansko italijanske državne meje. Novo politično ozračje pa je na vsedržavni ravni pogojevala tudi politična koalicija med krščanskimi demokrati in socialisti in z levosredinsko koalicijo je leta 1965 Dušan Hreščak postal prvi slovenski svetnik v zgodovini tržaškega občinskega sveta. Zgodovinski dogodek je Guido Botteri, takratni tajnik tržaške krščansko demokratske stranke, označil kot velik demokratični preobrat »*narodnosti in duhovne zavzetosti*« (Most 1965, 118) dela italijanske tržaške družbe v odnosu do slovenske jezikovne skupnosti. Z delitvijo katoliškega tabora na laično liberalnega in katoliško konservativnega pa se je odpiral nov pogled tudi znotraj katoliške misli.² Omenjeni

---

2 V pokoncilskem času velike katoliške preнове, ki jo je sprožil papež Janez XXIII., se je revija največ sklicevala na francoskega katoliškega misleca Pierra Teilharda de Chardina. Med sodelavci, ki so v pokoncilskem duhu začenjali dialog med kristjani in marksisti, najdemo Giancarla Vigorellija, Vladimirja Truhlarja, Lojzeta Ambrožiča, Alojza Rebulo in druge. Aleš Lokar in Vladimir Vremec sta večkrat povzemala in predstavljala stališča, ki so jih zastopali misleci evropskega in svetovnega formata (Jacques Maritain, Roger Garaudy, Wilfried Daim, Friederich Heer, György Ronay). Šlo je za razprave o stališčih drugega vatikanskega koncila, ki je skušal rešiti vrsto problemov v zvezi z naukom in strukturo Cerkve, z namenom, da bi približal krščanstvo sodobnemu človeku. V pokoncilskem duhu se je razvil ekumenizem, ki je pomenil nov odnos do drugih verskih skupnosti v svetu. Tržaška Cerkev je bila v tem času bolj kakor v preteklosti dovzetna za pobude slovenske katoliške skupnosti.

procesi in prizadevanja po obnovi družbe so postajali sestavni del gradnje *Mostu* in duhovne rasti za uveljavljanje slovenstva v prostoru, in torej povezovanja med samimi Slovenci (iz matične države in zamejstva), narodnima skupnostma (Slovenci in Italijani), ideološkimi razlikami (komunizmom in kapitalizmom), idejami (v smislu dialoga med kristjani in marksisti).³

Splošen pregled posameznih zvezkov revije lahko vsebinsko povežemo v zaokrožena tematska poglavja. V drugi polovici 60. let je bil dialog *Mostu* obrnjen navznoter, v detekcijo slovenskega nacionalnega vprašanja, v obravnavo vprašanj slovenskih manjšin v zamejstvu in po svetu, ekonomske in politične emigracije v zdomstvu: šlo je za nekakšen obračun o stanju slovenstva. Izražena je bila misel, da je cilj manjšine prav ohranitev zavesti o neločljivosti slovenskega naroda, zato se je *Most* lotil analize tudi najbolj perečih problemov slovenske manjšine v Beneški Sloveniji in na Koroškem. Zamisel enega od takratnih sodelavcev, Jožeta Velikonja (*Most* 1973, 2–21), o operativni povezanosti Slovencev po svetu, ki naj bi pomagala premostiti teritorialno nepovezanost, je postala aktualna s poslanstvom Svetovnega slovenskega kongresa. Temeljna vprašanja, na katera je revija opozarjala, so obravnavala psihološke vidike narodnega

---

Temu je veliko pripomogel tržaški škof Lorenzo Bellomi, ki je s posebnim zanimanjem sledil vprašanjem kulturnega sožitja slovenske in italijanske skupnosti v Trstu. Leta 1978 so se prvič v Trstu srečali slovenski in italijanski katoličani in skupno razmišljali o problemih Cerkve. Naj omenim srečanja v Borchi di Cadore na temo dialoga med ateisti in verniki, kjer sta sodelovala s svojima referatoma tudi Lokar in Vremec.

3 Dialog med marksisti in kristjani naj bi potekal na podlagi sodelovanja Cerkve z laično inteligenco. Revija si je prizadevala ponuditi odgovor na omenjena vprašanja in je v tem smislu postavljala vernika pred odgovornost, da svobodno razmišlja o lastni veri, s čimer je problematizirala tudi absolutno avtoriteto Cerkve. *Most* je podčrtaval tudi pomen laičnih gibanj, ki so neodvisna od cerkvene hierarhije in ki bi lahko opravljala pomembno vlogo pri reševanju etičnih in verskih problemov v družbi.

odtujevanja (tiho asimilacijo), raznarodovalni pritisk, pomanjkanje narodne identitete in samozavesti, pravna in gospodarska vprašanja razlaščenja zemlje, poudarek na eksistenčnem vprašanju in občutku negotovosti manjšine pa je sprožil zahtevo po izglasovanju zakonske zaščite.⁴

Sestavki, razprave, študije, eseji, ki so v reviji izhajali kot samostojna besedila, so kritično in izkustveno hkrati naglaševali na nujno potrebno povezovalno in združevalno funkcijo slovenske skupnosti v Italiji, razpravljali o obmejnem sožitju, »odprti meji« in perspektivah obmejnega gospodarskega in kulturnega sodelovanja. Vrsta prispevkov se je ukvarjala z vprašanjem gospodarskega položaja Trsta in njegovimi neizrabljenimi političnimi, ekonomskimi in kulturnimi možnostmi, z vprašanjem odnosa Trsta do zaledja, več analiz je obravnavalo demografska gibanja in demografsko politiko; poseben zvezek je bil tudi posvečen Krasu, in sicer v obliki mednarodnega »Posveta o vodenju naravnih parkov«.

Kmalu se je pokazala potreba po izhajanju revije v dvojezični obliki,⁵ kajti na področju zaprtih kultur, v t. i. etnocentrizmu, identitetni kod določa teritorialno in jezikovno zamejitev. Dvojezičnost⁶ kot širitev na področje drugih kultur in vključevanje

---

4 Izstopajo imena emblematičnih osebnosti prostora: med Italijani Marino Bolaffio, Sergio Coloni, Nicolò Ramani, Giulio Ercolassi, Arduino Agnelli, Silvano Benvenuti; slovensko-ameriški ekonomist Toussaint Hočevar, arhitekt Edvard Ravnikar in drugi. Domači sodelavci so bili: Drago Štoka, Bogdan Berdon, Danilo Sedmak, Pavel Fonda, Emidij Susič, Drago Legiša, Bogdan Novak, Franc Mljač in drugi.

5 V italijanščino so takrat *mostovci* prevajali poleg aktualnih člankov tudi literarna besedila. Težave pri urednikovanju in stroški izdajanja revije so najprej prisilili uredniški odbor, da je nekatere članke povzema in obnavlja, pozneje pa je v italijanščini predstavljal zgolj najvažnejše teme, ki so domnevno zanimale italijanske bralce.

6 Prevajalci so bili v glavnem sami sodelavci revije: Aleš Lokar, Vladimir Vremec, Lev in Milena Detela. Gino Brazzoduro je tudi sam prevajal svojo poezijo v slovenščino pa tudi nekatere Kosovelove pesmi v italijanščino. Najpomembnejša prevajalka umetnostnih besedil pa je bila Jolka Milič.

odnosa z drugim, ki deli isti zemljepisni prostor, se je kazalo kot nadvse učinkovita poteza miselne zavzetosti. S prevajanjem besedil so *mostovci* pritegniti italijanske bralce k aktivnemu sodelovanju. Leta 1972 z dvojnimi zvezkami št. 35-36 je revija »*Most postaja tako prva dvojezična publikacija na našem področju in okno, oziroma vrata, med dvema kulturama.*« (Most 1972, 66.)

V 70. in 80. letih je začel *Most* posvečati veliko pozornost zgodovinskim vprašanjem, tržaški preteklosti in odnosu med Slovenci in Italijani v zgodovini Trsta, vprašanjem eksodusa istrskih Italijanov ter vprašanjem odnosa velikih narodov do nacionalnih manjših, skratka razkrival je vzroke odtujenosti in nepovezanosti slovenske in italijanske tržaške družbe. Puljski opant Guido Miglia, soustanovitelj revije *Trieste*, ki je že v svojih razmišljanjih v tržaškem Piccolu pisal o potrebi novih odnosov, je s svojim prispevkom *Dialog o meji* načel vprašanje etničnega antagonizma in ga označil za tragičnega, kajti naj bi izhaja iz pomanjkanje resnične volje do spoznavanja lastnega soseda. »Ena izmed tolikih nesreč na vzhodni meji je – *kot sem vam pravil – da se premalo poznamo. Saj se niti ne zmenimo eden za drugega: in vendar smo zgneteni iz iste zemlje, rekel bi tudi iz iste krvi od nekdanj, pa čeprav nas ločuje jezik zaradi krivd, ki niso naše krivde.*« (Most 1970, 104) Z namenom da bi razpihovala umetno izzvana čustva nenaklonjenosti med narodom sta zgodovinarja Fulvio Salimbeni in Franco Crevatin (Most 1971, 64–68) pritrčila Lokarju, da reševanje narodnostnih problemov z mejnimi črtami temelji na vidiku nacionalističnega konservativnega mišljenja. Aleš Lokar je v ideji regijske integracije sprevidel krepitev samostojne vloge partnerjev in dinamične gospodarske politike prek državnih meja. Večer z odkrito javno razpravo, ki ga je organiziral tržaški kulturno-umetniški krožek – *Circolo della Cultura e delle Arti* z naslovom »*Trst in vzhodna meja – politika in čustva*«, je pretrgal z molkom italijanskih kulturnih krogov in izoblikoval misel kulturnega poslanstva, ki naj bi ga imelo

mesto Trst. Eden izmed najznačilnejših zagovornikov politike odprtosti je bil kritik Alfredo Vernier (*Most* 1970, 58–64), ki je bodočnost Trsta videl v njegovi povezovalni sposobnosti »*mostu in kraja srečevanj*«. Potreba po enakopravnih odnosih naj bi torej odpravila nacionalistične težnje, ki so izhajale iz šovinizma in kulturnega izključevanja (obujanja zgodovinskega poslanstva domnevno višje civilizacijske kulture), s preseganjem predsodkov in stereotipov, ki so sestavni del realnosti konservativne tržaške družbe, je bilo mogoče ustvariti *most* med italijansko in slovensko kulturo v Trstu. Tako je bilo tudi sporočilo stvarnega imena revije, ki naj bi gradila most do bližnjega ozaveščena lastne manjšinske subjektivnosti in željna širšega javnega priznanja.

Odpreti se bližnjemu – sosеду je pomenilo najprej rušiti meje okrog sebe, odkrivati različnost drugega je pomenilo tudi pojasnjevati razlike v sebi, premagovati lastne strahove, nezaupljivosti in šibkosti. Manjšina je takrat kazala dokaj temno podobo slovenskega zamejstva, ki se je zrcalila v vrsti medsebojnih delitev, razprtij in prepиров, od idejno političnih in svetovno-nazorskih do osebnih. Manjšina zato ni bila sposobna enotno predstaviti in zastopati lastnih interesov, ki bi motivirale njeno aktivnost v najširšem smislu. Ključen problem je predstavljala ločenost zamejstva od matice, saj meja med Italijo in takratno Jugoslavijo ni bila navadna meddržavna meja; bila je jezikovna, politična, nacionalna, blokovsko-strateška, ideološka. To je manjšini onemogočalo, da bi se vključevala kot subjekt v italijansko kulturnopolitično življenje in spodnašalo je njeno vlogo v odnosu do matice. V takih razmerah je bila vloga posrednika – kar naj bi bila po mnenju piscev revije končno osnovna naloga manjšine – izredno težavna.

Po drugi strani pa je tak položaj omogočal *Mostu* objavo razprav in esejev tistih slovenskih avtorjev, ki so bili v Sloveniji prepovedani ali celo onemogočeni zaradi ideoloških in poli-

tičnih pritiskov ter represije državnega aparata. S tem je revija dobivala posebno razsežnost, saj so v njej našli prostor za objavljanje pisatelji iz Slovenije, bivši disidenti, emigranti, zdomci. Revija je tako ponujala platformo za ideološko neobremenjen dialog. V njej najdemo prispevke bivših sodelavcev ukinjene revije *Perspektive*, objavljena je dolga vrsta člankov in razmišljanj o Edvardu Kocbeku, Francetu Balantiču, Vladimirju Bartolu. Zanimivi so prispevki Marjana Rožanca, Leva Detele, Tarasa Kermaunerja, Veljka Rusa in drugih. S takim konceptom je revija pravzaprav stala pred matico, saj so v Sloveniji razprave o mnogih od teh vprašanj prišle na vrsto šele mnogo let pozneje.

Mnogo več je bilo v reviji besedil posvečenih splošnim kulturnim in družbenim temam. Istoimensko Kulturno društvo Most⁷ s sodelovanjem tržaškega krožka za kulturo in umetnost sta prirejala predavanja in okrogle mize in v reviji so bili objavljeni referati. Srečanja so imela tudi velik odmev v časopisju, zato je nesporna njihova zasluga za ovrednotenje literarnih del pisateljev in pesnikov, ki so ustvarjali v Trstu. Prav primerjava med Kosovelom in Slataperjem ali pa polemike ob izidu Tomizzovega romana »*Prijateljstvo*«⁸ kažeta na željo in upanje, da bi v Trstu zaživelo neko skupno kulturno življenje med Slovenci in Italijani.

Najpomembnejša urednika revije *Most* sta bila Aleš Lokar in Vladimir Vremec. Noben od drugih njunih sodelavcev, kot npr. Stanko Janežič, Lev Detela, Alojz Rebula ali Drago Štoka, ni tako očitno zaznamoval idejni profil revije. Takoj po ustano-

---

7 Na simpoziju, posvečenem literarnemu opusu tržaškega pisatelja Vladimirja Bartola, ki ga je Kulturno društvo Most organiziralo 10. januarja 1976 v Trstu, so s svojimi referati nastopali Vladimir Vremec, Danilo Sedmak, Ivan Mrak, Lino Legiša, Matjaž Kmecl in Taras Kermauner. Strokovna predavanja so izpostavila aktualnost Bartolovega dela in različne poglede na pisatelja ter željo po izdaji še neobjavljenih Bartolovih del. Vsi referati so bili objavljeni v dvojni št. 49-50 revije (*Most* 1977, 100-155) v slovenskem in italijanskem jeziku.

vitvi revije je iz uredništva izstopil Vinko Beličič, ki je bil generacijsko najbolj oddaljen osrednji skupini okrog revije. Leta 1967 pa je stopil v uredništvo Marjan Rožanc, ki je v tem času postal reviji nekak duhovni mentor. Gino Brazzoduro, ki se je uredništvu pridružil leta 1976 in spremljal revijo do smrti, je narodno problematiko prikazoval skozi umetniško besedo in se z literarno kritičnimi prispevki poglobljali v tržaško stvarnost in literaturo, le da je med italijanski sodelavci predstavljal žal zgolj svetlo izjemo. Lokar in njegovi sodelavci, ki so idejno izhajali iz umirjene katoliške sredine, so si prizadevali tudi za stike z drugimi političnimi ali ideološkimi skupinami, nenazadnje tudi s političnimi nasprotniki. Zato *Most* ni predstavljal strankarskega ali politično ostro profiliranega in opredeljenega glasila, saj je le kot tak lahko izpolnjeval svoje programsko, jasno začrtano poslanstvo.

Revija *Most* je leta 1992 prenehala izhajati iz različnih razlogov. Finančne težave so revijo spremljale že od vsega začetka, saj je kot manjšinska revija lahko računala le na majhno število naročnikov, tiskarski stroški in stroški za prevajanje so postajali iz leta v leto večji, v zadnjem obdobju pa je reviji začelo primanjkovati tudi sodelavcev, še posebno mladih, ki bi bili pripravljeni pomagati in celo nadomestiti Lokarja in Vremca v uredništvu.

Mnenje urednikov »o le delnem uspehu« revije je potrebno pojasnila. Ko je revija prenehala izhajati, je dialog s Slovenci v svetu v marsičem prevzela slovenska matična država. Velik del poslanstva revije je torej odpadel že sam po sebi, ker so bili mnogi cilji doseženi – samostojnost slovenske države, politični pluralizem in demokratizacija Slovenije: tako je po mojem mnenju težko govoriti o »neuspehu« revije. Svojo funkcijo je *Most* opravil in tudi dobro izpolnil.

Mostovci so z opozarjanjem na hibridnost tržaškega prostora in s poudarjanjem pomembnosti sobivanja kazali na enotnost drugač-

nega in komplementarnega, kar je perspektiva multikulturalnega bogatenja. Nenazadnje je tržaška revija *Most* izpolnila tudi moralno vrednost, ki je morda celo večja od politične ali kulturne, saj je bila vloga zamejskih revij, kot so bile *Most*, *Zaliv* ali revija *Mladje* na Koroškem, tudi posebej pomembna v času, ko so se morale družboslovne in literarne revije v Sloveniji mnogokrat uklanjati ideološki dogmatiki in politični represiji takratne jugoslovanske oblasti. Današnja samostojna in demokratična Slovenija je zato v marsičem sad tudi njihovih naporov.

Boris Podreka, arhitekt z risarskim talentom, se je zavzemal tudi za poživitev revije s karikaturami. Na svoji satirični upodobitvi zdrah in špetirjev, ki so bili značilni za življenje Mosta, je predstavil vse mogoče izvire konfliktov; tako so levo spodaj nezadoščeni somišljeniki, na desni pa je kulturna metropola Ljubljana, ki tlači lokalni dnevnik (se pravi Primorski dnevnik), ki ima črna očala in zavezana usta, da revež ja ne bi nič videl in rekel. (Most 13/14, 1967)

z a l i v

Franček Križnik *Med komunistično
diktaturo in demokracijo*
(Nadaljevanje in konec)

Boris Pahor *Kakšen socializem*
(Bežen odziv na zanimanje
nekaterih bralcev)

Emidij Susič *Osnutek razprave o*
medetničnih odnosih v ko-
munikacijskih procesih med
dominantno večino in manjšino

Ezio Martin *Bevkovo dopisovanje*
z menoj (Nadaljevanje)

Zorka Ovijač-Zendelska *Rdeče rože*
(Odlomek)

Jakob Renko *Pesmi*

Jasminka *Magnetofoński trak*
(Nadaljevanje)

Boro Ban *Moč v belem*
(Nadaljevanje)

Jošt Žabkar *Pismo uredniku*

Boris Pahor *Agape z odsotnimi*
(Iz zapiskov)

Ma-mi *Iz starih časov*
(Tekst v vrdelskem narečju)

Dokumenti

Karel Bajc, Marija Kacin,

E.M., ar, bp *Fleši o novih knjigah*

*** *Svobodna tribuna - Tržaški zvon*

trst - 1980, 1-2

Tomaž Ivešić

Koncept (slovenskega) naroda v *Mostu in Zalivu* v dolgih šestdesetih

Uvod

Komunistična partija Jugoslavije oz. Zveza komunistov Jugoslavije od 1952 dalje se je povzpela na oblast po koncu druge svetovne vojne s parolo, da je nacionalno vprašanje bilo rešeno enkrat za vselej. Že ob sporu s Stalinom oz. Kominternom, in še posebej v začetku petdesetih, se je pokazalo, da ni tako. Znan je znameniti zapis Edvarda Kocbeka iz njegovega dnevnika iz leta 1951, da mu je prijatelj zaupal *»strašno resnico, da je v Beogradu takšno besno sovražstvo do Hrvatov, v Zagrebu pa do Srbov, da bi se oboji v začetku vojne ali v začetku državnega nereda tako streljali, klali in mučili, kakor še nikoli v zgodovini. /.../ Kdor količkaj z lastno glavo misli, ve, da je pod plaščem čemernege reda in nasilne, bogaboječe discipline skrit strašen nered, ki se v njem polagoma kotijo bacili najhujših človeških nadlog. Vsi spimo na vulkanu, ki lahko ob najmanjšem pretresu izbruhne«*.¹ Ali primer iz dnevnika srbskega pisatelja Dobrice Ćosića iz 1954: *»Velika draginja. Življenje je vse težje. Beograd je v polmraku. Vse daljše izklapljanje električnega toka. Od ministra pa do upokojenca vsi tožijo nad stanjem v kmetijstvu. Vsi so nezadovoljni. Vsi sovražijo Slovence.«*²

Še preden je ZKJ uradno priznala, da nacionalno vprašanje še ni rešeno, je že pričela z mehkim načinom nacionalne grad-

1 Edvard Kocbek, *Dnevnik 1951–1952* (Zagreb: Globus, 1986), 47.

2 Dobrica Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)* (Beograd: Filip Višnjić, 2000), 64.

nje. Pod to oznako je moč razumeti latentno promocijo jugoslovanstva kot nacionalne identitete in kot idejo zlitja narodov v javnem diskurzu, kulturi, jeziku, popisih prebivalstva itd. Jugoslovanstvo je bilo ponujeno kot izbor in ne kot zahteva, da bi se razlikovalo od integralnega jugoslovanstva kralja Aleksandra Karađorđevića. Vrhunec teh prizadevanj se kaže v programu ZKJ, sprejetem leta 1958 na VII. Kongresu.³

Začetki upora slovenskih intelektualcev segajo sicer že v konec petdesetih let, toda številni zgodovinarji smatrajo prelomnico v znameniti Ćosić-Pirjevec debati v letih 1961 in 1962. Izjavam srbskega pisatelja Dobrice Ćosića, da so republike le nujno zlo in hvaljenjem jugoslovanstva, se je javno zoperstavil literarni kritik Dušan Pirjevec v *Naši sodobnosti*. Pirjevec je zavračal nacionalno jugoslovanstvo in poudarjal, da »*ni potrebno vzpostaviti še ene plasti med jugoslovanskimi narodi in temu, kar je občečloveškega in kamor sili socialistična svetovna integracija*«. ⁴ Polemika se je po Pirjevečevem odgovoru nadaljevala še v leto 1962, k razglabljanju o tematiki in na splošno o sami temi »kaj narod je« pa je polemika vzbudila vrsto slovenskih intelektualcev, tako v matici kakor v zamejstvu in emigraciji.⁵

Od polemike dalje lahko govorimo o narodnih preporodih pod socializmom, ki v Jugoslaviji ni bil omejen samo na Slovenijo, ampak se je odvijal v bistvu v vsaki republiki razen Makedonije, ki je zaradi makedonskega vprašanja napram Grčiji in Bolgariji imela drugačen položaj in intenziven projekt naci-

---

3 Tomaž Ivešić, *Jugoslovanska socialistična nacija: ideja in realizacija (1952–1958)* (Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici, 2016); Tomaž Ivešić, »The Yugoslav National Idea Under Socialism: What Happens When a Soft Nation-Building Project Is Abandoned?«, *Nationalities Papers* 49, št. 1 (2021): 142–61.

4 Ivešić, *Misliti šestdeseta leta*, str. 11.

5 Prav tam, str. 9–46.

onalne gradnje že takoj po drugi svetovni vojni. Kot je nekoč dejal Lazar Koliševski, je samo Makedoncem bilo dovoljeno, da so šovinisti.⁶ Ti narodni preporodi pod socializmom so se kazali v javnih debatah, posvečenim tako imenovanim objektivnim kriterijem za narod: jezik, zgodovina/spomin, etničnost, kultura itd. V Sloveniji so se prispevki na omenjene teme pisali v reviji *Sodobnost*, pa tudi v *Perspektivah*, ki so bile leta 1964 ukinjene na Titovo intervencijo in kimanje slovenskih partijcev, predvsem Staneta Kavčiča.⁷ Mostovci so ukinitvev »sitne muhe« in »najpomembnejšega pojava v zgodovini slovenske kulture in slovenskega naroda, morda prve slovenske revije evropskega pomena«, pospremili z obžalovanjem.⁸

Na drugi strani zahodne meje

Kritike slovenskih intelektualcev so bile znotraj Socialistične republike Slovenije (SRS) seveda omejene. Čeprav so se upirali jugoslovanstvu in izzvali Kardeljevo definicijo naroda, pa je odkrita kritika vendarle bila mogoča zgolj izven meja SRS. Sočasno je z ukinitvijo *Perspektiv* v Trstu pričel izhajati trome-sečnik *Most* (1964–1992), katerega ustanovitelji so bili Vinko Beličič, Lev Detela, Florijan Lipuš, Aleš Lokar in Drago Štoka. *Most* je, kot že sklepa ime, želel odigrati aktivno vlogo mostu med matico in zamejci ter med kulturnim srednjeevropskim prostorom ter zahodom. Kakor je uredniški odbor napisal v prvem uvodniku, da revija: »ni in noče biti glasilo kake stranke, pa tudi ne kake ideologije v ozkem pomenu besede, marveč roka,

6 Magdalena Najbar - Agičič, *U skladu s marksizmom ili činjenicama?: Hrvatska historiografija 1945–1960* (Zagreb: Ibis grafika, 2013), 366.

7 Tomaž Ivešič, »Misliti šestdeseta leta: intelektualci in slovenski narod«, v *Misliti narod v dolgih šestdesetih : slovenski intelektualci o slovenskem narodu ter njegovi preteklosti in prihodnosti* (Ljubljana: Inštitut Nove revije, 2020), 16.

8 Aleš Lokar, »Slovenske Perspektive«, *Most*, št. 2 (1964): 94–95.

ki se ponuja ljudem čistih namenov in dobre volje. /.../ Nova kulturna revija, ki želi biti moderna, kritična in nravno čista v iskanju osvobajajoče resnice in odgovor na raznotera vprašanja, se je rodila v Trstu, velikem obmorskem mestu ob meji matične domovine, ki je bogato slovenske kulturne tradicije. Tu in drugod v zamejstvu se prosto križajo ideje, ki oblikujejo nov svet, zato ne bi bilo prav, ako se ne bi slišal tudi glas slovenskih kulturnih delavcev, ki imajo bodisi svojemu narodu bodisi velikemu svetu kaj povedati. V duhu strpnosti in ljubezni, pa tudi jasnosti in odločnosti bo skušala nova revija vedro hoditi po poti, ki so jo nakazali najvidnejši tvorci slovenske kulture: Trubar, Prešeren, Slomšek, Levstik, Cankar, Krek, zato ker so čutili odgovornosti pred svojim narodom in vestjo. Kdor misli, da je pot teh duhov vredno in potrebno nadaljevati, naj se reviji pridruži in naj tako tudi sam pomaga graditi most od človeka do človeka, od naroda do naroda, od iskanja do spoznanja, od vprašanj do rešitev, od kaosa do urejene lepote; njegovo življenje bo dobilo novo vsebino in nov smisel, zato bo opravičen pred seboj, pred svojim narodom in pred zgodovino.»⁹

Most je sicer od leta 1971 izhajal dvojezično, k pisanju pa pritegnil tudi italijanske intelektualce. Sprva previdno, pa vendarle, so v *Mostu* pričeli objavljati tudi intelektualci iz matice, kot sta npr. Marjan Rožanc in Taras Kermauner. Kot finančno od jugoslovanskega režima neodvisna revija je *Most* objavljala tudi do jugoslovanske države precej kritične članke, zato njegovo razpečevanje v Sloveniji ni bilo hvaležno delo, saj je bilo kot preostali periodični tisk iz zamejstva in emigracije strogo omejen oz. kontroliran. Omenjeni Rožanc je zaradi pisanja v *Most* leta 1967 v Sloveniji dobil celo več mesecev zapora z dvoletno pogojno kaznijo. Z narodnostnim vprašanjem so

---

⁹ Uredništvo, »Most«, *Most*, št. 1 (1964): 1–2.

se v omenjeni reviji ukvarjali: Aleš Lokar, Vladimir Vremec, Toussaint Hočevar, Alojz Rebula, Marjan Rožanc in Taras Kermauner. Zalet pisanja na to temo pa je prišel z ustanovitvijo *Zaliva*. Aleš Lokar je tako v *Mostu* ocenil prihod nove revije kot dobrodošle, vendar z nekaj graje kar se tiče problematike, ki se tiče slovenstva predstavljenega in razumljenega v *Zalivu*. Zapisal je takole:

»Glavna problematika, ki diha v Zalivovih straneh je stereotipnost obrambe slovenstva, (Smo in bomo in nikoli se ne damo!) in povečevanje alpskega slovenstva, same stvari, ki so že za nami. Boris Pahor sicer meni, da je velika škoda če se mladi ljudje doma in po svetu ne ogrevajo več za problem slovenstva. Ima ga namreč še vedno za najplodnejše polje ustvarjanja. V resnici je čutiti neko trudnost do tega problema; vsaj v tej obliki. Naše narodno vprašanje ni več zgolj v defenzivnem objokovanju lastne žalostne usode. Napraviti je potrebno korak naprej. Preiti v ofenzivo. Dvajset let po osvoboditvi je v zraku vprašanje: no dobro, narod hočemo biti (to nam danes že skoraj vsak verjame po tem kar je bilo med drugo svetovno vojno), a kaj še? Kako naprej? Vemo, da je narod duhovno-biološka koncentracija posebne vrste, stekanje duhovnih in bioloških silnic posameznikov v časovno-prostorsko nabitost, ki se pripravlja na izbruh, kakor pravi Edvard Kocbek v pesmi. Narod nikoli nismo, vedno šele narod postajamo. Danes se je mora, ki nas je prisilila v trdnjavske zakope izpuhtela, zato moramo nemudoma na plan na vseh poljih našega udejstvovanja. To je zahteva časa. Sicer Boris Pahor v svojih Glosah očita Josipu Vidmarju, da je glede svojega slovenstva ostajal vedno le pri besedah. Da je vse karte zaigral na vlogo humanističnega intelektualca, ki ima lepe in zaokrožene sanje, ki pa ostajajo vedno samo sanje! Žal mi je, a z Zalivom ni veliko bolje.«¹⁰

---

10 Aleš Lokar, »Zaliv«, *Most*, št. 9–10 (1966): 59–60.

Dve leti po prvem izidu revije *Most* je v objemu tržaškega zaliva pisatelj Boris Pahor ustanovil novo revijo *Zaliv*, ki je bila v delnem polemičnem odnosu z *Mostom*. Pahor se je prav tako kot intelektualci v *Mostu* posvečal narodnostnemu vprašanju. V *Zalivu* je brez zadržkov kritiziral Kardeljeve teze o narodu ter Kardeljev predgovor k drugi izdaji *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja*.¹¹ Razočarani Pahor je ugotavljal, da je Kardelj zagovarjal tezo o »počasnem usihanju nacionalne zavesti«, da ni ločeval med nacionalizmom in nacionalno zavestjo in da je silil v neko stapljanje v večjo občečloveško enoto: »In Kardeljevo teoretiziranje je res megleno. Apostolsko je, kar je za slovenskega človeka naravno, ker svojo nacionalno majhnost daruje na oltarju občečloveškega makrokozmosa; a za narod so take sanje lahko pogubne.«¹²

Na Pahorjev zapis in na splošno na povečano pisanje slovenskih intelektualcev o slovenskem narodu, narodni zavesti itd. se je v *Mostu* odzval Aleš Lokar. Slednji je v tem in naslednjih prispevkih v *Mostu* in *Sodobnosti* oral brazdo, ki ni vodila vzporedno z ostalimi razmišljujočimi. Lokar je namreč menil, da npr. Pahor zaprisega na zgodovinsko točno določen tip narodne zavesti, ki pa da danes ni več edina možna. Lokar je predvsem kritiziral zaprtost slovenskega naroda in valjenje krivde na druge, na oblastnike, v kolikor nam kaj ni po godu. Še hujša je po njegovem mnenju bila zaprtost Tržaških Slovencev, ki se zaradi dane situacije zapirajo v ozke narodnostne kroge v svojih družtvih, pevskih zborih ali gledališčih. Kakor pravi Lokar: »Le zamejenost nudi varnost pred morjem tuje resničnosti.«¹³ Lokar je zato pozval k vzpostavitvi nove slovenske narodne zavesti, ki naj

---

11 Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957).

12 Boris Pahor, »Glosa 65«, *Zaliv*, št. 4 (1966): 55.

13 Aleš Lokar, »Krizna narodne zavesti«, *Most*, št. 15 (1967): 105–9.

iz stare obdrži vse, kar je dobro, sama pa se naj obogati »z vsemi tistimi prvinami, ki smo jih medtem registrirali in nabrali in ki danes enostavno so, hočeš ali nočeš, pa se jim mora vsaka zavest prilagoditi, če se noče do konca opijaniti z ideologizmi. Konkretno se to v Trstu pravi nuditi našemu človeku takšna spoznanja, kot je tisto, da ni nujno, da si romantičen, alpsko pobarvan idealist, če hočeš ostati Slovenec, ali pa tisto, da je Trst naš prav v svojem najsrdečjšem zoprniku, s katerim ne bi nikoli hoteli imeti opravka, pa smo pravzaprav z njim v sorodu po freudovski liniji.«¹⁴

Toda, Pahor je ostajal pri obrambi stare slovenske zavesti in je v *Zalivu* še naprej razpredal o izbrisu narodnosti, pri čemer se je Pahor lahko prepričal tudi v letu 1967, ko je prišel v stik z maturantko s Primorskega, ki se je pripravljala na maturitetno nalogo iz njegovih del. Le-ta mu je zaupala, na Pahorjevo vprašanje o odnosu do zamejcev, da jih v šolah učijo, »da bo narodnost počasi izginila«.¹⁵ Kljub temu je Pahor pravilno v istem letu tudi ugotavljal, da se je pri Kardelju napram predgovoru druge izdaje *Razvoja* in njegovih govorov v letu 1964 zgodil premik od stapljanja k večji narodni samostojnosti.¹⁶ Pahorjevo pisanje o ogroženem slovenstvu je pripeljalo tudi do odziva z vrha slovenske partije, kjer je Stane Kavčič za razpravljalca določil dr. Ernesta Petriča.¹⁷ Pahor se je v članku *O sodobnem slovenstvu* tudi odzval na Lokarjevo kritiko, za katero pa je slednji menil, da gre za nesporazum oziroma osebno užaljenost, češ da je Lokar Pahorja označil za alpskega Slovenca. Lokar je zgolj trdil, da je takšen alpski slovenizem zelo razširjen, ko Slovenci sebe primerjajo s Švicco ali Tirolsko, zgolj zato, da bi dokazali, da so Slovenci Evropejci in to celo boljši od

14 Prav tam, str. 108–109.

15 Boris Pahor, »Slovenstvo danes«, *Zaliv*, št. 6–7 (1967): 57.

16 Boris Pahor, »Tržaški zapiski«, *Zaliv*, št. 6–7 (1967): 119.

17 Ernest Petrič, »Ali res ogroženo slovenstvo?«, *Teorija in praksa* 4, št. 2 (1967): 238–47.

Italijanov. Temu Lokar prišteva še nekaj drugih primerov: »*neprestano poudarjanje naše srednjeevropske omike (pregovorna pismenost, razširjenost knjig Mohorjeve družbe med ljudstvom ipd.), več ali manj podzavestno iskanje nekega posebnega porekla Slovencev, ki naj bi bilo seveda čim bolj oddaljeno od porekla ostalih južnih bratov (skandinavski izvor Slovencev ipd.), ali pa na arhitekturnem področju: poudarjanje kozolcev kot naše izvirne ljudske arhitekture.*«¹⁸ Sploh pri kozolcih, pravi Lokar, da jih nikakor ne sovraži, moti ga le, da se poudarja njihova slovenskost čeprav obstajajo tudi v nemško govorečem prostoru in menda celo na Norveškem. Lokar je ponovno poudaril, da je določena meja zaprtosti nekega naroda dobra in nujna, ne pa absolutna zaprtost. »*Zaprtost, ki ustvarja zavest. A zaprtost, ki ustvarja zavest, je zaprtost /.../, ki stalno omogoča notranji dialog, od časa do časa propušča tudi novo, svežo informacijo od zunaj. Skratka zaprtost, kakor jo pojmujem, je zdrava zaprtost, ki vodi dialog z zunanjim svetom, ker čuti, da v vsaki neprepustni zaprtosti miti in okostenelost rastejo kar sami od sebe.*«¹⁹

Razlika med Pahorjem in Lokarjem je bila tudi v ideji ohranitve slovenske samobitnosti. Za Pahorja je bil pogoj obstoja, da Italija sprejme potrebne zakone in poskrbi za finančna sredstva za ohranitev slovenskega jezika, kulture itd. Lokar je menil, da je vse to seveda že prav, vendar je dejstvo nekako to, kar je kasneje z Vprašanjem naroda razvil Dušan Pirjevec, da kdo in kaj smo ter kaj želimo biti je prvenstveno odvisno od nas. »*Najprej pometajmo pred svojim pragom,*«²⁰ je menil Lokar. Precej provokativno je Lokar razvil paradoksalno misel, da je bilo Slovincem pod fašizmom bolje: »*Res da smo bili hudo zatirani, splošne okoliščine pa so bile takrat bolj čiste, nobenega dvoma ni bilo o tem, kdo je zatiralec*

---

18 Aleš Lokar, »Dialog z Borisom Pahorjem«, *Most*, št. 18–19 (1968): 73.

19 Prav tam, str. 74.

20 Prav tam, str. 76.

in kdo zatiranec, naravna upornost pa je v še tako mlačnem človeku vzbudila narodni ponos. Imel si se komu upreti, imel si koga sovražiti. Kaj pa danes? Nimaš se komu upreti, zakaj naši predstavniki, demokratično izvoljeni, sedijo po raznih svetih in so ... demokratično preglasovani ...»²¹ Slovenci so se pod fašizmom upirali in narodno zavest se je v obrambi pravic krepila. Takšna zavest je prevladovala še vedno tudi konec šestdesetih, kar pa je bilo po Lokarju napaka. Razmere so vendarle bile tedaj bistveno drugačne. Izhod je bil po Lokarju zopet v reviziji narodne zavesti in dialogu z Italijani. Za to sta potrebna dva predpogoja: »a) da nosimo v sebi informacijsko bogastvo, za katerega čutimo, da je vredno, da ga posredujemo Italijanom in širšemu svetu. b) da spoznamo iz širše analize, da je danes stanje ugodno za takšno delovanje. Da spoznamo perspektivnosti naše angažiranosti v korist dialoga.«²²

Zaključek

Zapisi in debate o slovenskem narodu, narodni zavesti, v *Moštu* in *Zalivu* so za raziskovalca zanimivi iz več zornih kotov, po eni strani, ker so brez zadržkov lahko dejansko pisali, kar so mislili o tematiki, po drugi pa, ker gre za zorni kot zamejstva. Dejstvo pa je, da je pisanje v zamejstvu vzbudilo zanimanje v matici, na Pahorjeve teze o izbrisu slovenstva se je takrat odzival dr. Ernest Petrič in da so tržaški intelektualci še kako vplivali tudi na intelektualne tokove v matici, pri čemer je najvidnejši pečat pustil Aleš Lokar s serijo člankov v *Sodobnosti* o nekonvencionalnem razvoju Slovencev kot naroda oz. razvoju Slovencev kot sistemu.²³

---

21 Prav tam.

22 Prav tam, str. 80.

23 Aleš Lokar, »Nekaj nekonvencionalnih misli o razvoju slovenskega naroda«, *Sodobnost* 19, št. 6 (1971): 553–65; Aleš Lokar, »Razvoj Slovencev kot sistem«, *Sodobnost* 20, št. 6 (1972): 559–76.

Viri in Literatura

Čosić, Dobrica. *Piščevi zapisi (1951–1968)*. Beograd: Filip Višnjić, 2000.

Ivešič, Tomaž. *Jugoslovanska socialistična nacija: ideja in realizacija (1952–1958)*. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici, 2016.

———. »Misliti šestdeseta leta: intelektualci in slovenski narod«. V *Misliti narod v dolgih šestdesetih : slovenski intelektualci o slovenskem narodu ter njegovi preteklosti in prihodnosti*, 9–46. Ljubljana: Inštitut Nove revije, 2020.

———. »The Yugoslav National Idea Under Socialism: What Happens When a Soft Nation-Building Project Is Abandoned?« *Nationalities Papers* 49, št. 1 (2021): 142–61.

Kardelj, Edvard. *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.

Kocbek, Edvard. *Dnevnik 1951–1952*. Zagreb: Globus, 1986.

Lokar, Aleš. »Dialog z Borisom Pahorjem«. *Most*, št. 18–19 (1968): 73–81.

———. »Križa narodne zavesti«. *Most*, št. 15 (1967): 105–9.

———. »Nekaj nekonvencionalnih misli o razvoju slovenskega naroda«. *Sodobnost* 19, št. 6 (1971): 553–65.

———. »Razvoj Slovencev kot sistem«. *Sodobnost* 20, št. 6 (1972): 559–76.

———. »Slovenske Perspektive«. *Most*, št. 2 (1964): 94–95.

———. »Zaliv«. *Most*, št. 9–10 (1966): 59–60.

Najbar - Agičić, Magdalena. *U skladu s marksizmom ili činjenicama?: Hrvatska historiografija 1945-1960*. Zagreb: Ibis grafika, 2013.

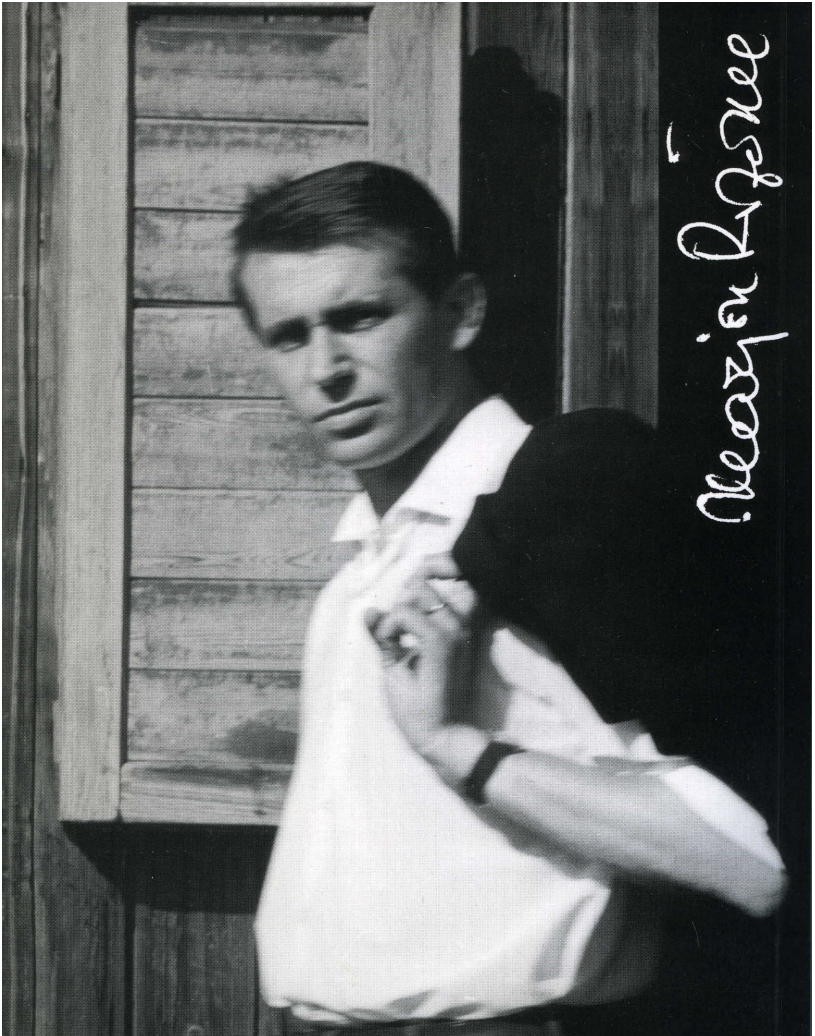
Pahor, Boris. »Glosa 65«. *Zaliv*, št. 4 (1966): 52–60.

———. »Slovenstvo danes«. *Zaliv*, št. 6–7 (1967): 57–61.

———. »Tržaški zapiski«. *Zaliv*, št. 6–7 (1967): 114–24.

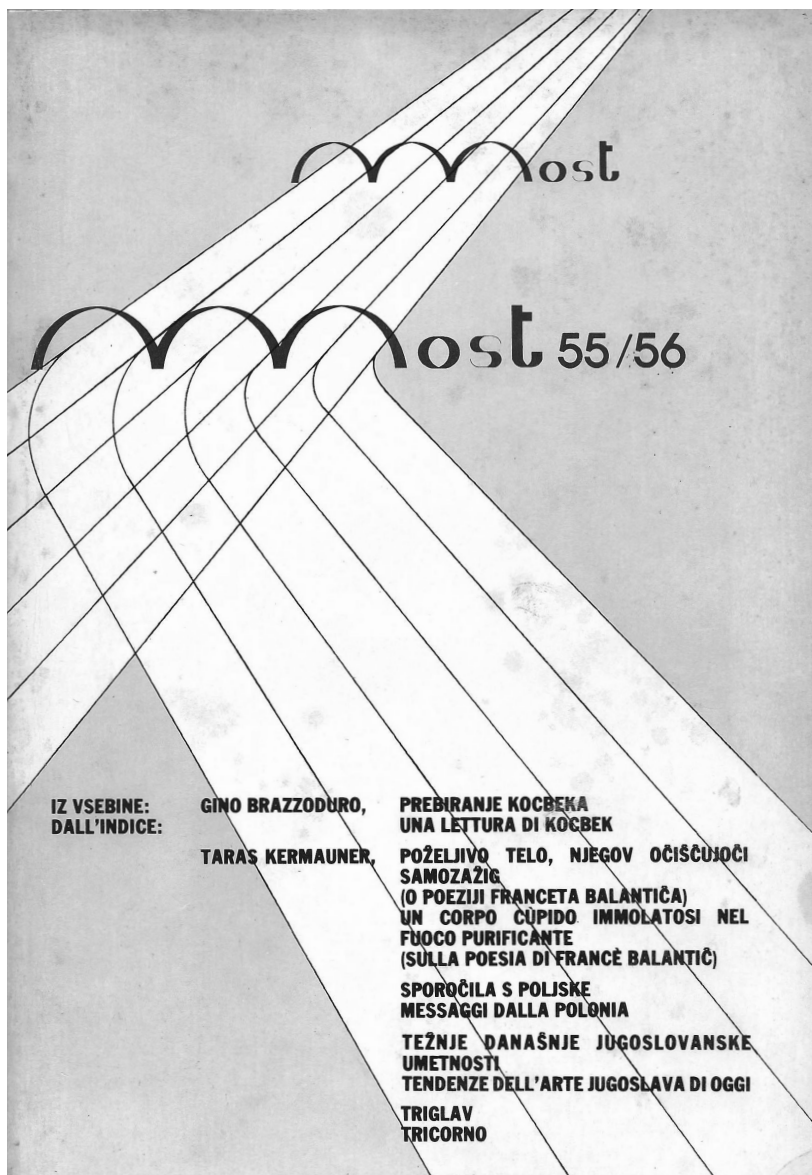
Petrič, Ernest. »Ali res ogroženo slovenstvo?« *Teorija in praksa* 4, št. 2 (1967): 238–47.

Uredništvo. »Most«. *Most*, št. 1 (1964): 1–2.

Pisatelj Marjan Rožanc je bil kot edini jugoslovanski državljani pet let sourednik Mosta, v tej reviji je objavil svoje najbolj slavne eseje, nekaj časa je bil tudi tehnični urednik revije; (na platnicah na str. 56 je njegov pripis). Foto Joco Žnidaršič. (Iz Apokalipse 18/19, 1997, ki je bila posvečena Marjanu Rožancu.)

**IZ VSEBINE:
DALL'INDICE:**

GINO BRAZZODURO,

TARAS KERMAUNER,

**PREBIRANJE KOČBEKA
UNA LETTURA DI KOČBEK**

**POŽELJIVO TELO, NJGOV OČIŠČUJOČI
SAMOZAŽIG**

**(O POEZIJI FRANCETA BALANTIČA)
UN CORPO CUPIDO IMMOLATOSI NEL
FUOCO PURIFICANTE
(SULLA POESIA DI FRANCÈ BALANTIČ)**

**SPOROČILA S POLJSKE
MESSAGGI DALLA POLONIA**

**TEŽNJE DANAŠNJE JUGOSLOVANSKE
UMETNOSTI
TENDENZE DELL'ARTE JUGOSLAVA DI OGGI**

**TRIGLAV
TRICORNO**

Ivo Jevnikar

Stanko Janežič in pomembne pobude s stranskega sedeža

»Že ob prvem obisku na Tržaškem, kjer sem se z ženo Mileno Merlak¹ in prvorojenim sinom Gregorjem leta 1963 na pobudo dr. Stanka Janežiča mudil v tedaj še izredno prijazni in idilični vasi Mačkovlje² visoko nad tržaškim zalivom, smo s tržaškimi in goriškimi prijatelji začeli zares razmišljati o ustanovitvi slovenske kulturne revije. (...)

Sredi vročega poletja, na Marijin praznik 15. avgusta 1963, smo se kot pravi romarji podali čez kraške gmajne z Opčin peš do cerkvice na Repentabru, da dokončno ustanovimo novo revijo. Bilo nas je kar precejšnje število pobudnikov iz nekomunističnega tabora. Življenjski interesi, ljubiteljska nagnjenja, želja po kulturnem delovanju, a tudi miti in prividi so nas gnali na to pot. Od Vinka Beličiča, Martina Jevnikarja, pokojnega Franca Jeze, Stanka Janežiča in Vladimirja Vremca do moje žene je segal seznam sodelovalcev. (...) Stanko Janežič je predlagal ime, priporočil pa je tudi, da se povežemo s kritično mislečim in krščansko usmerjenim Alešem Lokarjem, ki bo gotovo priskočil k sodelovanju.«³

Tako se je 30 let kasneje v zadnji številki *Mosta*, decembra 1993, Lev Detela spominjal rojstva revije.

---

1 V reviji je sicer natisnjeno: Marleno Marlek.

2 Avtor uporablja ime, ki pa ga je kasneje »pregnal« prof. Pavle Merku in ga nadomestil z imenom »Mačkovlje«.

3 Lev Detela, »Kako smo gradili Most, Spomin na nastanek revije«, *Most*, št. 79/80 (dec. 1993), str. 25–26.

Taras Kermauner je v isti poslovilni številki zapisal: »Most, *to sta Aleš Lokar in Vladimir Vremec. Res se je od začetka izhajanja Mosta (...) izmenjalo v uredništvu kar nekaj drugih imen, a vsi so prišli in šli. Noben od drugih urednikov, razen Lokarja in Vremca, ni zapustil za sabo sledov: ne Janežič, ne Rebula, ne Lev Detela; še največ Rožanc, a bolj kot mentor.*«⁴

To bo v določeni meri tudi držalo. Življenje revije je bilo zelo razgibano, saj so se koncepti in uredniki ter sodelavci spremenjali, vendar so pomembno vlogo odigrali tudi pobudniki, ki so reviji položili temelje.

Med njimi je bil duhovnik, teolog, ekumenski delavec, profesor, pesnik in pisatelj dr. Stanko Janežič.⁵ Sončen, odprt človek, poln optimizma in novih zamisli.

Lani je minilo sto let od njegovega rojstva in dvajset let od njegove smrti. V rojstni župniji sv. Miklavža pri Ormožu so se ga 6. septembra 2020 spomnili z akademijo, mašo, spominsko ploščo, knjigo Helene Srnec in odprtjem Spominske sobe dr. Stanka Janežiča v zgradbi ob cerkvi. Z napovedanim doprskim kipom v aleji velikih ormoških mož in žena pa menda še ni nič. Na Tržaškem pa se ga radi spominjajo predvsem v Mačkoljah.

Ko se seznanjamo z njegovim življenjem in delom, obnavljamo tudi nekatere značilnosti takratnega tržaškega prostora in časa.

---

4 Taras Kermauner, »Spomini na revijo Most«, *Most*, št. 79/80 (dec. 1993), str. 30.

5 Stanko Janežič, Pavlovski Vrh (župnija Sv. Miklavž pri Ormožu), 4. avg. 1920 – Maribor, 8. sept. 2010. Za podatke o življenju in delu gl.: Martin Jevnikar, »Janežič Stanko«, *Primorski slovenski biografski leksikon, I. knjiga*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1974–1984, str. 571–572 (dalje: PSBL); Avguštin Lah, »Prof. dr. Stanko Janežič (1920–2010)«, *Bogoslovni vestnik* 70 (2010), 4, str. 655–658 (dalje: Lah); Fanika Krajnc - Vrečko, »Janežičev ustvarjalni duh«, *Bogoslovni vestnik* 70 (2010), 4, str. 659–662 (dalje: Krajnc - Vrečko).

Pri *Mostu* je bil Janežič med pobudniki in nato sodelavci, v 2. številki revije je zapisan med člani uredniškega odbora; za odgovornega urednika, ki v Italiji zastopa pred oblastmi periodiko, ki jo je treba tudi registrirati na sodišču, pa je on pridobil odvetnika Draga Štoko.

Sploh se Janežič v tržaški dobi pojavlja kot dragocen pobudnik, neumorni spodbujevalec in sotrudnik pomembnih podvigov, vendar bolj »s stranskega sedeža«. Po vrnitvi v matično Slovenijo, ko je v Mariboru postopoma postal stolni vikar, spiritual v dijaškem semenišču, rektor bogoslovja in od leta 1970 do upokojitve leta 1996 profesor na Teološki fakulteti v Mariboru in Ljubljani, je tudi v publicistiki prevzemal vidna odgovorna mesta. Tako je od leta 1970 do 2009 urejal ekumenski zbornik *V edinosti*, leta 1971 in 1972 je urejal revijo *Nova mladika*, ki jo je deset let (1970–80) izdajala Mohorjeva družba v Celju, leta 1988 je v Mariboru obudil *Dom in svet* ter ga do konca, leta 1997, izdajal kot letni zbornik. Mariborskega škofa dr. Franca Krambergerja je leta 1993 pridobil, da je ustanovil Slomškovo založbo, sam pa je postal njen prvi urednik.

Bolj kot ambicija bi lahko rekli, da je bilo ob predanosti duhovniškemu poklicu Janežičevo veliko hrepenenje to, da bi postal dober besedni umetnik. To izpričuje že njegov zelo iskreni mladostni dnevnik iz let 1944–46.⁶

Izdal je skupno 19 pesniških zbirk, 11 knjig proze, 4 knjige pesmi v prozi in 14 knjig s teološko vsebino. Njegova nepopolna bibliografija šteje preko 480 enot.⁷

Pesmi je začel pisati že v 4. gimnaziji v Mariboru. Objavljal jih je v rokopisnem dijaškem listu *Brazde*, njegovo prvo tiskano

6 Stanko Janežič, *Moj prvi dnevnik*, Slomškova založba in Mladika, Maribor–Trst 1998 (dalje: Janežič, *Moj prvi*).

7 Krajnc - Vrečko, str. 659.

pesem pa najdemo v mariborski reviji *Naš dom*. Nato je prešel v *Kres*, s tremi črticami pa je leta 1939 začel pisati v *Dom in svet*. Ob maturi leta 1940 je s sošolci izdal zbornik *Majolika, Na razstanku osmošolcev Klasične gimnazije v Mariboru* in v njem objavil črtico ter nekaj pesmi. Urejal je tipkani list *Mladi Prlek*, v bogoslovju pa glasilo bogoslovcev *Lipica*, ki ga je po okupaciji prenesel v Ljubljano. Med vojno je pisal še za *Slovenčev koledar*.

Preden se je naselil na Tržaškem, je doživel travmatično izkušnjo vojne, revolucije in umika v begunstvo.

Z drugimi bogoslovci in duhovniki se je 6. maja 1945 umaknil na Koroško in bil v tisti skupini civilistov, ki so jih Britanci 12. maja res na tovornjakih poslali v Italijo. Znašel se je v begunskem taborišču v Monigu (Treviso), naslednja postaja je bila Praglia, kjer so v tamkajšnjem samostanu begunski bogoslovci nadaljevali s študijem, 17. julija pa je bil med sedmimi novomašniki, ki jih je trevižanski škof Antonio Mantiero v cerkvi v Zermanu pri Trevisu posvetil v duhovnike.⁸

Odločil se je, da ne gre v svet, vendar je do konca življenja ohranil stike s Slovenci v zdomstvu in tudi pisal v zdomske publikacije.

Konec avgusta 1945 je došel na Tržaško, najprej nekaj tednov v Boljunec, nato je bil v letih 1945–50 kaplan na Proseku in Kontovelu, nadalje je služboval v Ospu, Mačkoljah in pri Sv. Vincenciju v Trstu, poučeval je tudi verouk na več slovenskih šolah. Vmes je bil študij v Rimu. Na Tržaškem je objavljajal najprej v *Setvi* in *Pastirčku*.⁹

---

⁸ Janežič, Moj prvi, str. 99–117; Erika Jazbar, »Po italijanskih poteh slovenskih političnih beguncev, III. del«, *Mladika* 64 (2020), 4, str. 52–55; Ivo Jevnikar, »Življenjske poti novomašnikov«, *Mladika* 64 (2020), 4, str. 56–57.

⁹ PSBL.

Kmalu pa je začel prevzemati tudi aktivnejšo vlogo. Tako je sodeloval pri »zborniku umetnosti in razprav« *Tabor 1951*,¹⁰ ki je prinesel pisano vsebino kulturnih in leposlovnih prispevkov, največ pozornosti pa je vzbudil zaradi dveh razprav Mirka Javnika, ki se sicer ni podpisal s polnim imenom, je pa ostro kritiziral tako komunistično diktaturo kot dotedanje slovensko nekomunistično politično vodstvo ter se zavzel za samostojno in neodvisno Slovenijo s Trstom kot kantonalno edinico. Te zamisli sta polemično zavrnila tudi zamejska katoliška in liberalna politična skupina (*Slovenska krščansko socialna zveza* in *Slovenska demokratska zveza*) v tednikih *Katoliški glas* in *Demokracija*.

Kot si je profesor Vinko Beličič zapisal v dnevnik in to potem objavil v knjigi,¹¹ je zbornik začela snovati skupinica begunskih izobražencev v Trstu že oktobra 1948, nato se je krog širil, publikacija pa je izšla šele septembra 1951 in poleg polemik snovateljem prinesla tudi finančne težave. V omenjenem krogu denarja za kulturne pobude ni bilo, tako da je vsakdo izmed njih nekaj prispeval, 8. novembra 1951 pa so v takratnem tržaškem Avditoriju priredili še uspešen recitacijsko-pevski večer za financiranje pobude. Nastopil je tudi Stanko Janežič, ki je sicer dva pripravljala sestanka v letu 1949 gostil v župnišču na Proseku in je med avtorji v zborniku.

Jeseni 1950 je Janežič prevzel nekoliko odmaknjeno novo župnijo Mačkolje v dolinski občini. V vasi takrat ni bilo ne elektrike, ne vodovoda, ne asfalta. Omisлил si je motor. Ob verskem je zelo poživil prosvetno življenje. Kot duhovni vodja je pomagal tudi skavtski organizaciji in dobro se spominjam njegovega zelo lepega glasu, ko je s kitaro ob tabornih ognjih v ruščini prepeval

10 *Tabor, Zbornik umetnosti in razprav*, Trst in Celovec 1951, str. 127.

11 Vinko Beličič, *Prelistavanje poldavnine*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1980 (dalje: Beličič, *Prelistavanje*), str. 16–21.

Večerni zvon ali *Dvanajst razbojnikov*. Njegovo je tudi besedilo himne *Skavtska pesem*, ki jo je uglasbil Matija Tomc.

K njemu so radi zahajali tudi nekateri v Trstu živeči begunski izobraženci. Beličič si je 28. septembra 1954 zapisal v dnevnik: »*Jože (Peterlin, op. pis.) in jaz sva si od četrтка 23. do sobote 25. privoščila tridnevne počitnice v Mačkovljah. Vreme je bilo vroče in lepo, ob grozdju in figah je čas hitro mineval. Janežič odide prve dni oktobra v Rim. Tam bo kaki dve leti študiral, nakar se z novim znanjem vrne v Trst, kjer ga bo ta čas zelo manjkalo. To je najdelavnejši mlad duhovnik na Tržaškem. (...) Te dni smo v troje (oziroma v četvero, ker je bil v četrtek popoldne tam tudi Jevnikar) veliko govorili: o Slovenski kulturni akciji, o Veri in domu, o ljudskoprosvetnem delu. Bilo je vse skupaj nekakšno daljše slovo od Janežiča. Vsem nam je hudo, pa kaj hočemo: takšno je življenje.*«¹²

Dejansko je ostal Janežič v Rimu vse do leta 1960. Stanoval je v zavodu Russicum in študiral na Gregoriani ter Papeškem vzhodnem inštitutu. Vmes je študiral tudi na Katoliškem inštitutu v Parizu. Doktoriral je iz vzhodnega bogoslovja z disertacijo o posnemanju Kristusa pri Tihonu Zadonskem.¹³

Naj mi bo tu dovoljen kratek ekskursus. Kar trije že pokojni slovenski duhovniki, ki so delovali v goriški in tržaški škofiji, so v prvih povojnih desetletjih doktorirali iz vzhodnega bogoslovja: Stanko Janežič, Angel Kosmač in Jože Markuža. Do smrti so med zamejskimi Slovenci spodbujali ekumensko misel, zlasti glede zблиžanja s pravoslavci, vodili so Apostolstvo sv. Cirila in Metoda, v času nekdanjih Molitvenih osmin za edinost kristjanov skrbeli za predavanja na to temo in za vzhodno bogoslužje v stari cerkveni slovanščini (Janežič je bil namreč tudi duhovnik

---

¹² Beličič, *Prelistavanje*, str. 39–40.

¹³ Disertacija je objavil v knjižni obliki v italijanščini: Stanislav Janežič, *Imitazione di Cristo secondo Tihon Zadonskij*, Pontificio Istituto Orientale, Trst 1962, str. 226.

vzhodnega bizantinsko-slovanskega obreda),¹⁴ prirejali so ekumenska romanja in gojili slovesnosti ob prazniku svetih bratov Cirila in Metoda v orjaški betonski cerkvi na slovenski zemlji na Vejni pri Kontovelu in Proseku, kjer je edina slovenska sled oltar svetih bratov z mozaikom Toneta Kralja. Janežič je v letih od 1965 do 1969, ko se je preselil v Maribor, tudi vodil Ekumenski center v Trstu. V Sloveniji je potem predaval osnovno in ekumensko teologijo na Teološki fakulteti, bil je član raznih ekumenskih delovnih teles in avtor znanstvenih in poljudnih del s tega področja.

Ker pa govorimo o revijalnem življenju, je treba omeniti, da je bil vrsto let duša osrednje slovenske ekumenske publikacije. Gre za *Kraljestvo božje*, ki je v letih 1924–41 izhajalo prej letno, potem pogosteje, zadnje desetletje pa mesečno kot glasilo Apostolstva sv. Cirila in Metoda v Ljubljani in Bratovščine sv. Cirila in Metoda v Mariboru. No, to publikacijo so oživili z enkratno številko in oznako, da gre za 16. letnik, leta 1955 v Celovcu, nato pa je začela izhajati, spet kot letnik 16, v Rimu in Trstu leta 1957. Vzdržala je do leta 1968 (letnik 24). Prof. Janežič jo je s seboj preselil v Slovenijo, kjer je izhajala v letih 1970–2012, spremenil se je njen naslov. Novi se je glasil *V edinosti*, ohranil pa je oštevilčenje tja do 67. letnika.

Podobna usoda s kontinuiteto, a tudi s spremembami naslovov in oštevilčenja, je doletela vsaj še dve cerkveni publikaciji, rojeni v matični Sloveniji, oživljeni v zamejstvu ali zdomstvu, in ponovno presajeni v matico: salezijanske *Knjižice* in *Katoliške misijone*.

Prva leta po vojni, ko so bili stiki s Slovenijo težavni, je bilo veliko več kulturnega sodelovanja s Koroško. *Koledarji* Goriške Mohorjeve družbe in Družbe sv. Mohorja v Celovcu so bili na

---

14 Lah, Janežič, str. 658.

primer od leta 1949 do 1960 skupni in tiskani v Celovcu. Janežiča najdemo med avtorji poezije in kratke proze že v letniku 1950.

Skupna je bila nekaj let tudi revija *Vera in dom*, ki jo je celovška Mohorjeva izdajala v letih 1949–2007 (po letu 1966 je nosila naslov *Družina in dom*). Leta 1954 je prišlo med prof. Jožetom Peterlinom in dr. Vinkom Zwitterom do dogovora o sodelovanju. Vanjo so začeli pisati tudi tržaški in goriški avtorji, med njimi Stanko Janežič. Duhovnik in publicist Dušan Jakomin, ki je v svojih spominih obudil tudi to poglavje naše preteklosti, je zapisal: »*Na prvi strani prve skupne revije je dr. Stanko Janežič, nekakšen ideolog, pesnik, odličen duhovnik, izreden sodelavec v prosveti od leta 1945, ko je prišel na Tržaško, do leta 1969, ko se je preselil v Maribor, napisal uvodnik z naslovom Bratje smo in poudaril: ‚Revija Vera in dom bo lahko opravila veliko vlogo v zbliževanju med Korošci, Tržačani, Goričani in Slovenci v Benečiji ...‘ (Vera in dom, 1954, stran 1)»¹⁵*

Leta 1957 pa so se njeni tržaški sodelavci okoli prof. Jožeta Peterlina odločili, da začnejo s svojim mesečnikom, *Mladiko*, ki k sreči izhaja še danes. Kot je 25. januarja 1957 zapisal v svoj dnevnik Beličič, je imel celovški mesečnik takrat okoli tisoč odjemalcev na Tržaškem in Goriškem, vendar je prva številka novega letnika »*izšla s samimi koroškimi prispevki, brez kakega posebnega naznanila o razhodu s Primorci, le urednik Vinko Zwitter je odstopil, nadomestil ga je prof. Pavle Zablatnik (...) Jože (Peterlin, op. pis.) je dejal, da Celovčani od 16 strani vsake številke ponujajo Primorcem 5 strani, a da je to premalo za nas.*»¹⁶

---

15 Dušan Jakomin, *Od petrolejke do iPada, Pričevanje primorskega duhovnika*, Ognjišče, Koper 2014, str. 150–151.

16 Vinko Beličič, *Prelistavanje polstoletja*, Mladika, Trst 2000 (dalje: Beličič, Prelistavanje polstoletja), str. 20–21.

Janežič je sodeloval pri pogovorih o novi reviji, ki je sprva veljala le za »družinsko revijo«, potem je z njo sodeloval in bil tudi v njenem uredništvu.

V tem krogu so se potem rodili Društvo slovenskih izobražencev in njegovi študijski dnevi Draga. S tem se je na katoliški strani nekako ustalilo rojevanje in umiranje pobud za izobražence, saj so prej krajši čas delovali Slovensko katoliško akademsko starešinstvo, Katoliška akcija, Zveza katoliških izobražencev, Slovensko katoliško akademsko društvo in morda še kaj. Koliko je bil v njih dejaven Janežič, ni znano, ker je to obdobje zelo malo obdelano. Vemo pa za njegovo pobudo glede Društva slovenskih izobražencev.

Beličič si je 30. novembra 1962 zapisal v dnevnik: »V torek 27. nov. nas je Janežič sklical v prostore v Donizettijevi ul. št. 3 – svoje <kat. izobražence>. Prišlo nas je kakih 30. Fant je v uvodnih besedah izrazil misel, da se ustanovi pravo društvo, ki bi družilo (z rekoleksijami in s predavanji) tržaške izobražence (,DTI‘). Sledila je diskusija – in večina je bila za to, da se organizacija ustanovi takoj (jaz in še trije drugi smo bili proti temu). Treba je bilo izvoliti začasni odbor. In prešli smo na volitve. Štetje je pokazalo, da sem dobil 17 glasov (za mano je bila Lavra Abram s petnajstimi – in potem drugi). Kaj sem hotel? Volji in zaupanju ugovarjati? Ali žgalo me je silno – proti Janežiču, ki je to stvar sprožil in – skuhal. Mi je manjkalo ravno še društvenega delovanja, ki sem ga že dolgo sit – in še zlasti v Trstu, kjer je katoliških organizacij, da ena drugo dušijo (– in med njimi ni ljubezni –)? Hud sem na tega čudnega otroka!«¹⁷

18. decembra 1962 je bil ustanovni občni zbor novega društva, ki se ga je udeležilo 37 ljudi, vodil pa ga je Beličič. Tam se je vnela razprava o imenu društva in o načinu izvolitve odbo-

---

17 Kopija pri avtorju.

ra. Janežič je predlagal, da se o štirih predlaganih imenih glasuje. Zmagalo je ime, ki ga Društvo slovenskih izobražencev z neprekinjeno dejavnostjo nosi še danes. Prof. Beličič pa se je otresel ne le predsedstva, temveč tudi članstva v odboru. Predsednica je postala prof. Laura Abram, podpredsednik prof. Jože Peterlin, ki je bil nato predsednik od naslednjega mandata do smrti leta 1976. Janežič je postal duhovni asistent DSI. Že pred ustanovitvijo društva je v letih 1960–61 na prvo nedeljo v mesecu vabil izobražence v kapelo jezuitov v Ul. del Ronco, kjer je zanje maševal, sledili pa so razgovori o sodobnih vprašanjih ali predavanja vabljenih gostov.

Živahni Stanko Janežič je dal pobudo tudi za literarno nagrado Vstajenje in o njej spregovoril na prvi podelitvi – Vinku Beličiču – 8. junija 1963 v Trstu. Namenili so jo zamejskim in zdomskim pesnikom, pisateljem in znanstvenikom, ker da ustvarjajo v težjih razmerah kakor v matični domovini, imajo manjši odziv in navadno tudi ne dosegajo nobenega drugega javnega priznanja. Osnovana je bila kot skupna nagrada tržaških, goriških in koroških organizacij, revij, časopisov in založb, vendar se je njen odbor postopoma omejil na italijansko zamejstvo.

Društvo slovenskih izobražencev ni zaživelo, kot so pričakovali, saj je bil odziv skromen.¹⁸ Na seji 13. novembra 1964 je Janežič predlagal, da bi imeli med počitnicami nekje v hribih študijski tečaj z odličnimi predavatelji, teologi. K temu se je povrnil 9. januarja 1966 in nato še 2. marca 1966, ko je naposled padla odločitev, da se avgusta ali septembra v Dragi pri Bazovici izpelje dvodnevni tečaj za *»izobražence, akademike ter abituriente vseh treh zamejskih pokrajin«* (mišljene so bile Tržaška, Goriška in Koroška) s predavatelji duhovniki in laiki. Sledile so nove seje, stiki v Gorici in Celovcu, iskanje predavateljev. Janežič je na seji

---

18 Iz zapisnikov Društva slovenskih izobražencev, kopije pri avtorju.

4. maja 1966 poudaril željo, da »bi srečanje na tečaju v Dragi vzgibalo pasivnost pri izobraženstvu in naj bi povežalo Slovence doma in v svetu«. ¹⁹

Dejansko so bili v izvirni Dragi 3. in 4. septembra 1966 prvi študijski dnevi. Med predavatelji sta bila tudi Aleš Lokar in Drago Štoka, torej člana uredništva *Mosta*, s čimer se vračamo k izhodišču in dobimo dokaz več o takratni očitni težnji po novih prijemih in dialogu.

---

¹⁹ Igor Omerza, *Karla, Udba o Dragi*, Mladika, Trst 2015, str. 36–45.

z a l i v

*** *Poglavje primorske usode*

Viktor Blažič *Zapiski o stalinizmu*
II. *Veliki vzorec*
III. *Anti-Oidipus*

Robert Lafont *Mistral danes*

Ezio Martin *Bevkovo dopisovanje*
z menoj (Nadaljevanje)

Dr. Luka Sienčnik *Luteranstvo*
v Celovcu

Boris Pahor *Slovenska kultura danes*

Ivo Jevnikar *Mednarodne organizacije*
in manjšinska zaščita

Milan Lipovec *Karel Veliki*

Edvard Kocbek *Iz pisem Borisu Pahorju*

Robert Lafont *Os*

Zorka Ovijač-Zendelska *Hiše so hišice,*
okna so okenca

Marija Kostnapfel *Možnosti*

Metka Kacin *Poslednji balet*

Dr. Milan Starc *Borec brez orožja*
septembra 1941. leta

Boris Pahor *V znamenju morske zvezde*
(Barkovljanski zapiski)

Lojze Ude *Pismo dr. Alešu Beblerju*

Marija Kostnapfel *Pesmi*

Jošt Žabkar *Odprto pismo*
Petru Urbancu

Guiu Sobiela-Caanitz *Pismo uredništvu*
»Int Furlane«

Pismo uredniku

Fleši o novih knjigah
Svobodna polemika

trst - 1982, 1-4

Marjan Frankovič

Most med fašizmom in antifašizmom

Pričujoči esej je nastal kot prispevek za simpozij *Most čez Zaliv*, ki je bil 12. oktobra 2021 v Ljubljani, v dvorani Slovenske matice. Posvečen je bil tržaškima literarnima ter splošnokulturnima revijama *Zaliv* in *Most*. Obe zamejski reviji sta svojčas objavljali tudi stvari, ki jih njihovi avtorji v SFRJ nikakor ne bi mogli.¹ Zato se je tjakaj selila tudi prenekatera za matični slovenski kulturni prostor nesprijemljiva vsebina (tudi polemika, o kateri pišemo v nadaljevanju). Tu bi seveda vsakdo na prvem mestu omenil razvpito brošuro *Edvard Kocbek, pričevalec našega časa*, ki je leta 1975 izšla pri reviji *Zaliv*, toda o njej bo v ostalih prispevkih gotovo precej govora, zato pač sam to dramatično epizodo kljub njeni pomembnosti zgolj omenjam. Tudi sicer predvidevam, da bodo drugi povabljeni dovolj celovito predstavili obe reviji, moja naloga pa je predstaviti zgolj neko polemiko, pravzaprav dva polemična eseja Leva Detele: v *Mostu* št. 61/62 (l. 1981) objavljeni članek z naslovom *Fašistoidnost navidezne morale v Javorškovih »Nevarnih razmerjih« ali primer značilnega sodobnega družbenega vedenja* ter kritično predstavitev kritiške metode Josipa Vidmarja pod naslovom *Vidmariana ali vprašljivost nekritične kritičnosti*, objavljeno v *Mostu* št. 71/72 (l. 1985). Vendar pa moram bralca takoj opozoriti: ne gre za golo literarnozgodovinsko poročilo o polemiki v stilu: L. D. očita J. J. to in to, oni pa se brani, *žolčno* ugovarja, napada nazaj ... Tudi ne gre za kritiko kritike, čeprav bi lahko bil tak videz in

---

1 Kolikor bi ti reviji izhajali še danes, bi najbrž spet gostili prenekaterega od tistih, ki so jim postali osrednji slovenski tiskani mediji zaradi ideološkega ekskluzivizma – ta je zadnje čase v strmem porastu – povsem nedostopni.

bi bila gotovo smiselna. Pač pa sem Detelova *članka* izrabil kot povod za aktualizacijo nekaterih ključnih idejnoestetskih, moralnoetičnih in politideoloških vprašanj, ki v rahlo spremenjeni, ponekod pa tudi že skrajno zaostreni različici zadevajo naš čas. Kako je z intelektualci danes, če so se po mnenju avtorja *Nevarnih razmerij* izpridili že včeraj, se pravi v njegovem času? Kako je z revolucionarji in antifašisti in kdo vse je dandanes fašist? Kako je z napredno umetnostjo, modernizmi, tradicijo? Kdo je tedaj skrbel in kdo danes skrbi za jezik, kdo se je tedaj in kdo se še danes zavzema za *jasnost*? Kako je z nacionalizmom in kaj je z njim narobe? Kako z resnico o preteklosti? In kaj je tisto, o čemer sme pričati literatura? Na kak način to počne Javorškova knjiga *Nevarna razmerja*? In kajpak, *vidmarjanska* kritika! Kako je Vidmarju – in tudi Javoršku – služila za obračunavanje z nasprotniki? In slednjič: kdo in s kom obračunava danes?

»Nobenega razloga ni, da še naprej zavlačujemo s čiščenjem«

Potem ko so komunistične oblasti v prvih povojnih mesecih nadvse učinkovito pobile zajete pripadnike kontrarevolucionarnih grupacij in odstranile režimu posebej nevarne posameznike, so se brž lotile *pospešenega razvoja materialne baze družbe* ter hkratne *prenove družbene nadstavbe*, kot se je reklo vsemu temu. Za polje kulture so osnovali *Agitprop*, ki ga je nekaj časa vodil prekaljeni partizan in revolucionar Dušan Pirjevec - Ahac. Umetnosti je vsiljeval ždanovizem, kar je vredno omeniti predvsem zato, ker je prav on, Ahac – in to je na nek način peklilo tako Partijo, kakor pozneje Javorška² – v *pozni petdesetih letih in v naslednjih dveh desetletjih storil tisto, česar napreden intelektualec in revolu-*

---

2 Glej: Jože Javoršek: *Nevarna razmerja*, Obzorja, 1979.

cionar nikakor ne bi smel: postopno se je popolnoma oddaljil od Partije ter se *ipso facto* odpovedal tudi Revoluciji.³

Ad hoc obračunavanje in onemogočanje mnogih posameznikov zatorej ni zadoščalo, kvarni vpliv zahoda je bil prevelik, treba je bilo izdelati splošno ideološko platformo, ki bi upravičevala politideološko in idejnoestetsko čiščenje. Pravo *vajo v slogu* je predstavljal prvi javni obračun s Kocbekom ter njegova politična ekskomunikacija v letu 1952, kmalu po izidu njegovih štirih novel v zbirki *Strah in pogum*. Kocbekovo postopno distanciranje od revolucijske in *NOB-tovarišije* je bilo namreč vedno bolj moteče. Njegov potencialni vpliv je bilo treba predstaviti kot grožnjo režimu. Poleg *njega vrednih* nasprotnikov, za kakršne jih je sam ocenil, vodilnih *tovarišev* torej, katerih obtožbam je veljalo ugovarjati, pa se je iz novinarskih in publicističnih logov spravljalo nanj še kup prostostrelcev in oportunistov, brezobzirnih karieristov, režimskih hlapcev in pisunov najslabše sorte. Že ves čas pa je proti Kocbeku podtalno (ovaduško) in od šestdesetih dalje tudi javno deloval njegov nekdanji prijatelj in partizanski sodelavec, spreobrnjeni krščanski socialist Franček *alias* Jože Brejc - Javoršek, »nevredni nasprotnik«, za kakršnega ga je nesrečni pesnik označil v svojem pogovoru za *Deutsche Welle* (1975). Platformo za Javorškove javne napade in obračunavanja pa je idejnoestetsko ter politideološko izdelal avtoritarni kritik in estet, kulturnopolitična veličina Josip Vidmar.

Totalitarizem in totalitarna ideologija

Totalitarne ideologije so bile vedno v razkoraku s pripadajočimi jim sistemi. Enako kot za fašizem in nacizem je to veljalo za komunistične režime, tako za nekdanje »ljudske demokracije«

---

³ O tem spregovori Pirjevec na mnogih mestih, mogoče najbolj zaključeno in hkrati kompleksno v svoji knjižici o Cankarjevih Hlapcih *Hlapci, heroji, ljudje* (1968).

na vzhodu (kamor upravičeno prištevamo tudi FLRJ oz. SFRJ), kot za njihove številne razsevke po svetu. Za totalitarizme namreč velja, da jih vsaj v začetni fazi preveva utopični duh posvetnega *milenarizma*, vsak od njih je razvil svojstven *odrešenijski projekt*, ki je upravičeval tako krvav družbeni prevrat kot tudi vse druge nedemokratske načine prevzema oblasti; končni cilj v bodočnosti pa naj bi bil idealna človeška družba. Vendar je bila praksa udejanjanja teh načrtov pogosto zamudna, polna zastranitev in pasti. Spremembe pa je bilo treba izvesti hitro, četudi na silo, kajti ljudi le ni bilo mogoče spreminjati čez noč. Lažje jih je bilo odstraniti ...

Od lepih idej in zamisli je v praksi ostajalo komaj kaj. Lucidnim opazovalcem je kmalu postalo jasno, da totalitarizem ene vrste ločuje od drugih zgolj *ideologija*. Ta jih med seboj v mnogih pogledih razločuje, medtem ko jih *tehnologija vladanja* v vsem bistvenem izenači. Vsi trije sistemi namreč temeljijo na prisili, terorju in zločinu, na načrtnem zatiranju in iztrebljanju motečih elementov, bodisi Judov po nacističnih rasnih kriterijih, ali *izkoriščevalskega razreda* ter nazorskih in političnih nasprotnikov po revolucionarnih kriterijih fašizma ali marksizma-leninizma. Vsi trije sistemi so nedemokratski, saj gre za enostrankarske diktature, katerih protagonisti konsolidirajo svoje vrste predvsem z demagogijo ter s permanentno produkcijo notranjega in zunanjega sovražnika. Ideologija, ki tak sistem upravičuje, je nadvse priročna kot vzgojnopropagandno sredstvo za obvladovanje širokih ljudskih množic, povsem nezanesljiva pa je, ko gre za družbene elite. Te ne podležejo zlahka totalitarni propagandi, njihova dejavnost in obstoj sta vezana na sofisticirane civilizacijske oblike, kakršne so religija, umetnost ali znanost. Toda tudi zanje je »zdravilo«: šikana, prisila in izbris.

Jože Javoršek se je tega gotovo zavedal. Kot podpornik režima toči zategadelj krokodilje solze, ko se njegov dvoumni lik (ali kar

alter ego?) J. J. v *Nevarnih razmerjih* huduje nad izdajo domačih intelektualcev: češ da ne podpirajo režima, ki se vendarle na vse kriplje trudi realizirati *najboljšega vseh mogočih svetov*. Njegov mentor in zaščitnik Josip Vidmar je nekoč zaupal Francetu Berniku (France Bernik: *Kronika mojega življenja*): »revolucijo so izpeljali primitivci, nato pa bi morala vajeti oblasti in razvoja prevzeti drugačna družbena elita, elita intelektualcev in izobražencev, ki bi družbo razvijala v duhu socialističnega humanizma. Vendar se to žal ni zgodilo.« Ne le umazana oblastna praksa, tudi duhovna manifestacija totalitarne miselnosti pritrjuje Josipu Vidmarju. K tej pa je precej prispeval prav on sam. Njegovemu ter Javorškovega prispevku k zagatni duhovni atmosferi v slovenski kulturi sta namenjeni obe polemični objavi Leva Detela v tržaškem *Mostu*: druga (*Most*, št. 71/72, l. 1985, *Vidmarijana ali vprašljivost nekritične kritičnosti*) se ukvarja z zastarelo idejnoestetsko zasnovo ter z moralno spornostjo kulturnopolitične in kritiške aktivnosti Josipa Vidmarja, prva (*Most*, št. 61/62, l. 1981, *Fašistoidnost navidezne morale v Javorškovih Nevarnih razmerjih ali primer značilnega sodobnega družbenega vedenja*) pa s *fašistoidnim* videzom moralne dvoličnosti njegovega varovanja in *famulusa* Jožeta Javorška.

Na prvih straneh svoje polemike v *Mostu* (št. 61/62, l. 1981) obdeluje Lev Detela različne duhovne manifestacije fašizma v Evropi. V domači kolaborantski literaturi pa ga pravzaprav ne zazna, čemur nato Javoršek v svojem *Protestu* (*Most*, št. 63/64, 1982) žolčno oporeka. Tudi Deteli in njegovemu mentorju, kot meni Javoršek, Tarasu Kermaunerju očita avtor *Nevarnih razmerij* kolaborantsko držo in poreklo, po njegovem torej fašistično, čemur pa s kratko intervencijo oporeka uredništvo *Mosta*: oba da imata neoporečno antifašistično, celo komunistično poreklo. (V tem duhu bi moral tudi pisec tega sestavka, če bi ga skušal objaviti sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja, potrditi primernost svojega porekla. Morda pa bi moral to storiti tudi danes?!)

Seveda se v luči dodatnih okoliščin, tudi s stališča poznejšega razvoja dogodkov, premakne bralčev fokus, nemara se celo izostri: kar se je zdelo nekoč pomembno, je zdaj manj, nekatere stvari se z današnjega vidika zdijo v Detelovi kritiki premalo, druge preveč poudarjene. Kajti Javorškove »čistilne akcije«, njegovi oblastem všečni obračuni z motečimi elementi v tedanji slovenski kulturni srenji so le bleda senca današnjih, paradržavi všečnih pogromov s strani NVO-jev, »uglednih naprednih intelektualcev«, akademikov, PEN-ovcev in DSP-jevcev ter skrajne levice, katerih učinek in namen glede izključevanja in ustrahovanja drugačemislečih je nedvomno dalekosežnejši od Javorškovega. Časovna distanca torej pričakovano osiromaši vtis o teži nekdanjih sporov, saj se je izgubila *avra* njihovega prvinskega naboja, induciranega s tedanjo specifično kulturno in splošno družbeno atmosfero. Ta pa gotovo ni bila vzpodbudna.

Ne fašist ne komunist, zgolj hlapec režima

Javorška tudi ni mogoče opredeliti za fašista. Enako ne za komunista – ne njega ne Vidmarja. Vendar sta za razliko od Jermana tako Vidmar kakor Javoršek upoštevala tiste oblastne zahteve, ki jih nadvse nazorno predstavi župnik v Cankarjevih *Hlapcih*: lahko sta intimno mislila ali zasebno počela karkoli, toda ob pravem času in na pravem mestu sta morala jasno pokazati, kdo je njun gospodar. Natanko tako pa se potomcem in dedičem njunih gospodarjev hlapčuje še *danes*.

Glede na vehemenco aktualnega izganjanja drugače mislečih, ki ga po diktatu *paradržave* grupno in posamično uprizarja sodobni *antifašizem*, se zdita tako Javorškov »fašizem« kot njegov »antifašizem« precej benigna. Njegove klevete in paskvili kajpak niso nedolžni, še posebej je z njimi škodoval Kocbeku. Toda L. Detela je izraza *fašizem* in *fašistoidnost* uporabljal z vidnim pretiravanjem. Že res, da je enako počel tudi Javoršek

v knjigi *Nevarna razmerja*, kjer je s fašistom in fašistoidnostjo nemarno obkladal Vitomila Zupana, toda to je počela, če smo natančni, zgolj *zapisovalčeva* fiktivna oseba J. J. – in še ta le v fiktivni korespondenci z fiktivnim antagonistom Vitomilom Zupanom (!?).

V Detelovi kritiki *Nevarnih razmerij* je razglašeno za *fašistoidno* marsikaj, kar si take oznake ne zasluži: fašistoidna je tako Javorškova skrb za pravilen in lep jezik kakor za jasnost v izražanju; fašistoidna je njegova siceršnja zavzetost za slovenščino,⁴ še tembolj pa za *slovenstvo*; fašistoidno je kakršnokoli naslanjanje na nacionalno kulturo in tradicijo; fašistoidno je tudi nagnjenje k tradicionalnim estetskim kriterijem in vrednotam ... S tem Detela dokazuje, da je sam trdno zasidran na okopih modernizma, danes bi rekli progresivizma, multikulturalizma in globaliziranega antifašizma.

Obtoževanje in zmerjanje s fašizmom je bilo v slovenskem političnem in kulturnem prostoru ves čas po vojni močno zaznavno, vendar je zadovoljiva podkrepitev takih obtožb praviloma izostajala. To pa seveda ne pomeni, da jo je kdorkoli, ki je bil označen za fašista, odnesel prav poceni. Vsaka kleveta se slejkoprej prime, so vedeli že stari Latinci, še posebej, če jo *vztrajno ponavljaš*. Menili smo sicer, da bo tega zmerjaštva s časom zmeraj manj, vendar so zlasti k *novi levici* (*New Left*) nagnjeni družboslovci in mladinski funkcionarji poskrbeli za to, da sta se fašizem in fašistoidnost še naprej detektirala. In našli so ju vsepovsod: v holivudskih filmih, mednarodnih korporacijah, družinah in tradicionalnih medsebojnih odnosih, v modernem potrošništvu, v pomlajevalni

---

4 Boris Pahor bi, kolikor ne bi imel apriornega zadržka do Javorška, gotovo rekel Levu Deteli: »Biti slovenski nacionalist, ljubiti svojo domovino, svojo zgodovino, korenine, kulturo, tradicijo, vero, jezik, literaturo, nacionalno identiteto, biti ponosen na vse to, to ni noben nacionalizem! To je osnova obstoja naroda.«

kozmetiki in kultu mladosti, v vrhunskem športu, dizajnu in arhitekturi, v šolstvu in vzgoji, v represivnih aparatih države, v spolni politiki, v normativni slovnici, v klasični izobrazbi, v verskih shodih in ustanovah, v resni glasbi, posebej operni, v folklori in bontonu, v narodnozabavni glasbi in celo v tradicionalnem slovenskem nedeljskem družinskem kosilu. Tako so se današnje generacije antifašistov znašle na že dodobra preoranem in pognojenem polju, zmerjaški repertoar skupaj z dokazno sofistiko, z dialektiko izključevanja in obračunavanja z drugače mislečimi je bilo treba le še usmeriti v prave tarče, prevratniški gnev pa hkrati odvajati na ulico, kot to doživljamo danes.

V osemdesetih letih, zlasti s pojavom *Nove revije* je sicer kazalo, da bo tako v družboslovju kot v humanistiki zavel drugačen veter. Strateška odločitev paradržave pa je bila, da skrajna levica in z njo *antifašisti* preplavijo NVO-je, tako imenovano civilno družbo, zato so te vrste spečih celic ustanavljali kakor za stavo; nič manj pomembno ni bilo zadržati vse poglobitne medije ter akademske in vzgojnoizobraževalne ustanove v rokah trde levice. Glavni tok »napredne« družboslovne misli se je sicer nekoliko odmaknil, posrkala ga je mednarodno razvejana in nadvse živahna ezoterična filozofska oz. teoretska aktivnost. »Leva« intelektualna elita nima seveda prav ničesar več, kar bi jo neposredno povezovalo z interesi izkoriščanih ali brezpravnih množic, še manj z njihovim dnevno-političnim osveščanjem. Dnevni politiki leve orientacije služijo zgolj njene izpostave v medijih. Z *aktualnim* razmerami v družbi pa se *leve elite* ukvarjajo le še na *Gospodarjev* poziv: zato, da ga v odločilnem političnem trenutku, ko je treba po njegovem znova strniti vrste, pripoznajo za svojega. Tudi zategadelj so njene intervencije v družbenopolitični prostor – v obliki deklaracij, pozivov in protestov – ki smo jim priče v zadnjem času, tako neznansko bizarne in skregane z vsakršno realnostjo.

Ko skuša Lev Detela Javorška primerjati s Choderlosom de Laclosom, avtorjem leta 1782 izdanega romana *Liaisons dangereuses* (*Nevarna razmerja*), ki je dal ime tudi Javorškovem delu, pri tem pa pusti bralcu v razmislek dokaj neprepičljivo vsebinsko vzporednico med romanoma, res pa je, da je že tudi Javorškova privlečena za lase, pade kritik v dodatno skušnjava: ali vzporejati tudi oba avtorja oz. moralni lik in nečastna ravnanja domačega izenačiti s sramotnimi dejanji njegovega francoskega vzornika? Odloči se in to stori. *Že res*, da je bilo v Javorškovem življenju in ravnanju mnogo sramotnih podrobnosti, od viganca v zaporu do dolgoletnega ovajanja za SDV. Tudi bolj ali manj naročene sovražne polemike in kritike ter paskvili močno kazijo njegov »lik in delo«. Vendar pa ga je kljub temu težko primerjati z Laclosom, zlasti z Laclosom iz obdobja, ko je služil intrigantskemu orleanskemu vojvodi, saj so slednjemu, če citiramo Detelo, »v boju za oblast ... prišla prav vsa sredstva«, »v času, ko je vse gorelo«, je »Laclos ... organiziral za vojvodo prekucuske revolte. V javnih hišah, igralnicah, kavarnah in parkih je ščuval ljudi k demonstracijam in delil na plakatih natisnjene pamflete.« Način ravnanja mogoče spominja na katerega od današnjih ljubljanskih protestniških *ljudskih tribunov*, tudi književniki so med njimi in ve se v službi kakšne intrigantske združbe ter katerega vojvode, nikakor pa to ni bil *modus operandi* Jožeta Javorška, čeprav je tudi on služil intrigantu nemajhnega kalibra. Seveda, Javoršek je bil privilegirani, bil je zaščiten s strani močnih politikov in oblastnih organov ter forumov, vendar nikoli ni ščuval in zganjal ljudi na ulice, kot to počno današnji »napredni intelektualci«. Njega je resda *ščitila tedanja oblast*, toda tudi današnje *antifašiste štiti* povsod navzoča paradržava. Javorška si je kar težko predstavljati, da bi razjarjen in s peno na ustih rjovel preko megafona v množico, da bi hujskal poulične škvadre, kar dandanes počno ostareli nekdanji modernisti: nekoč oportunisti, danes prelivanja mlade krvi *željni* revolucionarji, opiti s svo-

jo lažno veličino, zazrti v svoj popačeni cerebralni retrovizor. V preteklost zazrti sivolasi antifašisti pošiljajo v prve bojne vrste zamaskirane mlade nasilnike ter primitivce z vseh vetrov. Ne, ne gre za demokracijo, ne za proteste v prid kulturi, gre za ohranitev vseh mogočih jasli in privilegijev. Gre za tranzicijske profiterje, za pridobitno populacijo iz naslova *Velike kraje*, ki ji je v poznih osemdesetih in devetdesetih za paravan služila *Velika sprava*. Ideologinja *Velike sprave* je pač poskrbela za trajno infuzijo sovraštva in razdora med Slovenci in je v imenu paradržave naredila več škode slovenskemu narodu kakor vsi znani ali potencialni Javorški skupaj.

»V svoji zmoti je tovariš Franček ...«

»V svoji zmoti je tovariš Franček, sedaj Jože Javoršek, tedaj še Brejc, vse predolgo vztrajal pri svoji zvestobi Kocbeku, ki ga je v svoji voditeljski ambiciji zavajal na nevarna pota. Kot dovolj viden funkcionar fronte od začetka je bil Javoršek poklican v naše taborišče [v Bazo 20], kjer ga je zadela Kidričeva kazen: znašel se je v hladilniku, kakor smo rekli položaju, ko nisi bil nič in nisi imel opraviti nič, temveč si samo vegetiral. Med tedanjimi estetskimi spori je Javoršek spesnil nekakšno Najnovejšo pisarijo, s katero je ironiziral grobe zahteve političnih utilitaristov v literaturi. To pisarijo je na neki prireditvi na Bazi 20 recitiral, nakar se je iz strahu pred Kidričem ali bogvedi pred kom drugim — obesil. Vendar so ga pravočasno sneli. Po svoji smrti je anonimno napisal neko brošuro o Sovjetski zvezi, ki je bila Kidriču zelo všeč. Vihtel jo je v roki: ,Tako je treba pisati!.« Frančka je nato Kidrič povabil k sebi, pogovarjala sta se vso noč in kmalu za tem ga je postavil za vodjo Radia Osvobodilne fronte.⁵

---

5 Vidmar, *Obrazi*, Boris Kidrič, str. 576 (druga izdaja, 1985).

Gornji navedek je potreben zategadelj, ker priča o ključnem: o srhljivih in hkrati grotesknih dogodkih v Bazi 20, ki so po pričevanju Josipa Vidmarja speljali Javorška z nevarnih stranpoti, kakršne je pred tem ubiral, ko je vztrajal pri Kocbeku, v naročje Partije. Hkrati pa nam njegov poznejši dolgoletni zaščitnik pokaže svojo visokostno moralno držo, pravzaprav svoj značilni imoralizem, vzvišen nad življenjem in smrtjo, ki ga v njegovem siceršnjem delovanju opažajo mnogi kritiki, v reviji *Most* pa še posebej Taras Kermauner in za njim Lev Detela.⁶ Prav ta imoralizem, tako izrazit v opisu poskusa samomora *tovariša Frančka*, pa še posebej pritrjuje obtožbam o lažni oz. navidezni morali, ki ju v njegovem – in enako v Javorškovem – kritičkem delu ter nič manj v njunem siceršnjem delovanju opažata ista dva kritika. Vendar pa je treba opozoriti še na neko okoliščino, ki je nemara nezavedno spodbudila avtorja *Obrazov*, da sploh omenja ta nesrečni dogodek. Ta okoliščina je Javorškova boleča izguba v letu 1968. Tudi njegov sin namreč napravi samomor. Vidmar je torej nezavedno pripisoval dednosti znatno, če že ne večjo veljavo, kot pa dekadentnim krogom in nihilistični duhovni atmosferi, s čimer je nesrečno sinovo smrt povezoval Javoršek in je to povezovanje navsezadnje botrovalo knjigi *Kako je mogoče*,⁷ v dobršni meri pa so isti obtoženci (čeprav ne le zaradi tega) na tapeti tudi v *Nevarnih razmerjih*. Vidmar je neke vrste pozitivist, saj si ne glede na *brezčasne estetske zakonitosti*, ki jih pripisuje umetnosti in zategadelj išče in prepozna ali pogreša v konkretnih delih, pri tem odločilno pomaga prav s časovno-prostorsko in dedno, posebej psihično determiniranostjo tako ustvarjalca samega, kakor njegovih ar-

---

6 Taras Kermauner, Srečanja z Josipom Vidmarjem, *Most*, 1976; Lev Detela, Vidmariana ali vprašljivost nekritične kritičnosti, *Most*, 1985.

7 J. Javoršek, *Kako je mogoče*, Obzorja, 1969.

tefaktov.⁸ Nikakor ni odveč pripomniti, da so za tako uravnano kritiko preskoki iz literarnega v dejanski svet in obratno samo-umevna stalnica. Z Javorškom si delita literarno kritiške nazore in tako, kot je prvi iz *literarnoestetskih* izhodišč *politideološko* napadal in onemogočal Kocbeka, resda najpogosteje na izrecno željo (ali zahtevo) Partije, je to počel tudi drugi. Vendar je slednji to delal, danes bi rekli, veliko bolj *proaktivno*. Skušal je ugibati želje oblastnikov, le tu in tam je, kot denimo ob Kocbekovi sedemdesetletnici, napisal svoj pamflet po naročilu.

Borba na tujem

Za Javorškom so, kot smo že omenjali,⁹ ostale vidne sledi mnogih polemik. Tudi če se izzvani, kot denimo Kocbek, na njegove paskvile ni direktno odzival – v najbolj kritičnem obdobju, ob svoji sedemdesetletnici v l. 1974, zlasti pa po izzidu tržaške brošure »*Edvard Kocbek, pričevalec našega časa*« tega v matični državi niti ne bi mogel, z odzivi drugod pa je iz različnih razlogov vedno okleval – je sled Javorškovih sovražnih zapisov ostajala v Kocbekovih in Pahorjevih dnevnikih, v udbovskih arhivih, predvsem pa v obrambi, ki so jo prevzeli drugi, v Trstu zlasti Boris Pahor in na Dunaju Lev Detela. O represiji režima in gonji zoper Kocbeka, katere soudeleženec je bil tudi Jože Javoršek, so pisali tuji dopisniki in slovenska izseljenska

---

8 Vidmar je skušal kar se da temeljito raziskati tudi Kogojevo poreklo ter prednike (po smrti Marija Kogoja je k tej raziskavi pritegnil celo tržaškega skladatelja in etnolingvista ter publicista Pavla Merkuja): vse pa z namenom, da bi si obrazložil poreklo njegove bolezni, katere predpostavljani razvoj in potek je nato vključil v svoje interpretacije Kogojevega ustvarjanja in glasbe. Vzrokov za njegovo bolezen ni videl zgolj v Kogojevi vehementni, boemski razpuščenosti, pijančevanju in bedi, še manj seveda v svojem druženju in manipulacijah z njim (ki pa so bile morda ravno tako usodne), temveč predvsem v dednih nastavkih in travmah iz otroštva ...

9 M. F., (S)ramotni jezdec, KUD KDO, 2021.

ter zamejska glasila, obsodilo pa jo je tudi nekaj izpostavljenih pesnikovih prijateljev iz tujine, denimo nobelovec Heinrich Böll ter Jean-Marie Domenach, dolgoletni urednik francoske revije *Esprit*. Oblast je namreč namesto počastitve ob pesnikovi sedemdesetletnici in razumnega odgovora ob izidu brošure »*Edvard Kocbek, pričevalec našega časa*« preko svojih medijskih podaljškov spodbodla nanj zlovešč pogrom in sramotenje. Prav Javoršek, ki je, kot pove Kocbek v svojih dnevniških zapiskih, to storil iz smrtne zamere, je že ob njegovi sedemdesetletnici prvi pritekel na žvižg iz vodilnega režimskega trobila *Delo* (kjer je tedaj kot odlična transmisija Ribičičeve in Kardeljeve volje fungiral mladi partijski aparatčik Mitja Gorjup).¹⁰ Zamera pa je po Kocbekovem prepričanju koreninila v preveč iskreni kritiki, ki jo je slednji, dokler ga zaradi suma ovaduštva ni nehal sprejemati na svojem domu, redno izrekal o Javorškovih literarnih artefaktih. Kocbek je bil oster ocenjevalec in mentor. Tudi prijatelj Pahorja je strogo opominjal glede šibkosti jezika in sintakse, celo njegov in Rebulov prispevek v omenjeni tržaški brošuri je v trenutku slabosti in razočaranja ter strahu v svojem dnevniku ocenil zelo negativno: Pahorjevega kot jezikovno-slogovno obupno »antikvarnega«, Rebulovega pa kot pretirano patetičnega.¹¹ V zvezi z žrtvami dehumanizacije, ki jo nad svojimi resničnimi ali umišljenimi nasprotniki praviloma izvaja sleherni totalitarni režim, je pogosto omenjan t. i. stockholmski sindrom, psihična anomalija, ki dodatno deformira psiho žrtve. Nemara, in to smo že namignili, je te vrste anomalija ob prestajanju zapora

---

10 Premnogi novinarji, ki so kot uslužni »DPD« še danes na sceni, so se kalili tudi na vsakoletnih šnelkurzih, imenovanih po tem zgodaj umrlem uredniku Gorjupovi dnevi.

11 Glej: Andrej Inkret, *In stoletje bo zardelo*, Kocbek, življenje in delo, Modrijan, 2011, str. 532.

prizadela tudi Javorška.¹² Med žrtvami udbe in komunističnih procesov še zdaleč ne bi bil edini. Vendar pa njegovo dolgoletno zalezovanje ter pogosto difamiranje Kocbeka v javnosti lahko sledi še kakšni drugi psihopatiji in k tej je morda pripomogla prav Kocbekova nemoč ter posledično pasivnost. S tem, da se ni želel ali mogel javno odzivati na Javorškove neosnovane obtožbe, razlagajoč sam sebi, da je pisarjenje ‚samotnega jezdeca‘ tega ne vredno, ga je le še bolj spodbadal, tako rekoč prosil, naj ga znova in znova javno oblati ter oblaja. Vsakdo, ki je bil kdaj deležen mobinga nadrejenih, bodisi v vojski ali v službi, ve, kako to poteka. In Javoršek je bil v varstvu kot podaljšana roka mogočnika Vidmarja.¹³

Spregovorili smo o zunajliterarnih učinkih Javorškovega literarnega in literarnokritičnega delovanja, saj so ti nedvomno prisotni in nikakor ni mogoče spregledati njihove pogosto zavržne moralne ter globoko sporne idejne razsežnosti. Vendar pa so njegovi kritiki praviloma prezrli ali vsaj močno podcenili Javorškovo literarno inovatorstvo. Še več: literarno spretnost Javorškovega pisanja so po istem kopitu, kakor je to počel on, dajali v nič, niso ji priznali nikakršne vrednosti. Enako je storil v svoji kritiki Lev Detela. Javoršek pa je ne samo spreten pisec, zmožen je zasnovati takšne vrste literarni artefakt, ki bi moral že v osnovi vzbuditi poznavalčevo radovednost. Kljub neštevilnim zunajliterarnim referencam je treba torej škandalozna *Nevarna razmerja* obravnavati tudi kot eminentno znotrajliterarni fenomen.

---

12 Na to namiguje pravzaprav že Javoršek sam in sicer v knjigi iz leta 1978, ki je predmet Detelove kritike v tržaški reviji *Most* (1981) in s tem posredno našega prikaza. Gre za *Nevarna razmerja*, 1978. O posebne vrste »ljubezni« do svojega zaslisevalca in mučitelja spregovori Javoršek na osrednjih straneh te knjige, v pismih (fiktivnemu) udbovskemu majorju Tomažu.

13 Dvoličnost slednjega in njegovo spletkarstvo bi lahko bila predmet te iste obravnave, kajti Lev Detela je v reviji *Most* nekaj let pozneje obdelal tudi Vidmarja, vendar bi obseg kajpak nesluteno narastel.

Znotrajliterarna razsežnost *Nevarnih razmerij*, ki je žal izpadla iz polemike

Če torej za hip postanemo znotraj sveta literature, kar kritiki Vidmarjeve pa tudi Javorškove kritične metode v njuni kritiški raboti praviloma pogrešajo, saj se oba prepogosto zapleteta v izrazito ideološko in moralno presojo, ta je tudi v *Nevarnih razmerjih* močno prisotna, še zlasti, ko J. J. v svojih pismih govori o literaturi Vitomila Zupana, pa tudi v rezoniranju samega *zapisovalca zgodbe* se ji ne godi bolje, če torej skušamo *Nevarna razmerja* brati predvsem kot literarno delo in ga hkrati slogovno-estetsko pozicionirati v kontekst literarnoestetskih in umetnostnih usmeritev dvajsetega stoletja, potem je z današnjega vidika težko spregledati, da gre za izrazito, nemara celo prvo pravo *postavantgardno* delo v slovenščini, napisano z vsemi atributi, ki jih pozneje številni teoretiki tako rekoč konsenzualno lepijo na ta literarnozgodovinski in širše umetniški slog. Teh teoretikov je seveda preveč, da bi jih posamično navajali, nemara je bolje, da v tem kontekstu naštejemo le splošno ugotovljene poglobitve značilnosti postmoderne literature in umetnosti: postmodernizem je izrazit odklon od modernizma, katerega poglobitva značilnost je, kakor je znano, prelom s tradicijo, saj se modernistična umetnost opira le na tiste pojave iz preteklosti (ali iz »nezgodovinske«, primitivne sedanjosti), ki odstopajo od sleherne kontinuitete v razvoju; postmodernizem ne hlepi po originalnosti, sploh je ne priznava, zato tudi ne odklanja na zgodbah zasnovane pripovedi, kakršno je modernizem preziral, niti ne vsakovrstnih citatov; ker ne ceni originalnosti, tudi ponaredkov ne preganja; priljubljena postmoderna manira je ironiziranje vseh mogočih tradicionalnih pripovednih postopkov; postmoderna pisec enako kot modernist ne upošteva ustaljenih norm glede čistosti zvrsti in žanrov, navdušuje se nad hibridni-

mi artefakti – *anything goes*, bi dejal Arthur Danto. Torej ne gre za kakšno novo različico neoklasicizma; nasprotno – mešanje žanrov, visokega in nizkega sloga, okuženost z vso mogočo poznavalsko vednostjo ter navlako je neskrito prisotna, zaželeno, pravzaprav neizogibna. *Intertekstualnost* postaja eno od bistvenih določil postmoderne literature.

Vse to je kajpak značilno tudi za Javorškova *Nevarna razmerja*. Nenehno menjavanje pripovedne perspektive je značilno za postmoderno *metafikcijo*, avtor *Nevarnih razmerij* uporabi zagadelj formo romana v pismih. *Avktorialne* pripovedi ni več, prvoosebna, skrajno subjektivizirana pripovedna pozicija, ki jo je še nedavno nazaj »pičevec«¹⁴ Gradišnik v povezavi z Javorškom okarakteriziral kot obsedenost s samim sabo, se tokrat z vsakim novim dopisovalcem objektivizira. To pa Gradišnikove ugotovitve ne izključuje, saj se sleherni dopisovalec le odziva na sugerirana mu vprašanja, katerih avtor je znova in znova dopisovalec J. J., domnevni Javorškov *alter ego*. Seveda je sleherni pripovedna pozicija enako nerazločljivo fiktivna (*metafiksijska*, bi dejali teoretiki postmoderne), kakor tudi kruto zaresna, zato je razprava o zunajliterarni zavezanosti avtorja vsekakor neizogibna, k njej nas zavezuje že pripovedna igra z mnogimi poznanimi imeni, vendar pa zaradi pravkar opisanega postopka ostaja zgolj prvorazredna špekulacija.

K postmoderni *metafikciji* sodijo tudi pogoste prekinitve, ko se avtor v interesu nje in bralca posvetuje s samim seboj. Javorškov *zapisovalec zgodbe* pa hkrati nagovarja še fiktivno podobo profesorja z oddelka za primerjalno književnost FF, dr. Dušana Pirjevca. Pri njem išče nasveta glede učinkovitejšega vodenja pripovedi, zanima ga, ali je roman v pismih zares ustrezna ob-

---

14 Pičevci, 1975, je Javorškova knjižica, v kateri obračunava s pogloblitnimi sodelavci revije *Prostor in čas*.

lika, vprašuje ga glede pripovedne vsebine, občasno pa znena-da dregne vanj tudi z nadvse neprijetnimi namigi na njegovo (Pirjevec-Ahačevo) neslavno partizanščino. Namesto njega si *zapisovalec zgodbe* slednjič tudi sam odgovarja. Vendar ni zadovoljen. Toda tik preden se zares odpravi na posvet k profesorju, mu sporočijo, da je Dušan Pirjevec - Ahac preminil v bolnici. Šele na tej točki *zapisa pripovedi* izvemo, da je pravkar umrl njen glavni junak. Gre seveda za kultnega profesorja in intelektualca, nekoč pa revolucionarnega *zelota* in izpričanega zlodelneža v partizanskem odporu. Njegova »junaštva« so pretresla tako partizanstvo samo kot civilni svet, koder se je med vojno gibal, bolje rečeno: *komisaril*. Javoršek njegova »junaštva« dokončno obelodani v svojih desetletje pozneje objavljenih *Spominih na Slovence I*.

Leksikalna in pojmovna ter medbesedilna referencialnost, ki jo avtor intrigantno povezuje z zunajliterarno umišljeno-resnič-no stvarnostjo, je nenehno na delu, tako da bi brez dodatnih pričevanj in virov marsikaj od šokantnih razkritij, vezanih na posamična imena, ne vzdržalo sodnega preizkusa, enako kot vpričo udbovskih analitikov¹⁵ ni vzdržala preizkusa resnice serija njegovih lažnih navedb v ovadbah, s katerimi je pod kodnim imenom *Piette* zalagal njihove operativce – ko je še redno konspirativno spremljal Kocbeka in njegov krog.

Bellum sacrum – pax profana

(sveta vojna in profani mir)

Vendar pa *Nevarna razmerja* po vsej verjetnosti niso zasledovala prvenstveno literarnih ciljev. Prej nasprotno: postmodernistično formo je avtor izbral zaradi skrivalnic s pripovedno

---

15 Glej: Igor Omerza, *Edvard Kocbek, osebni dosje št. 584*, od 159. str. dalje.

identiteto. Kaže, da uspešno, kajti ni ga stavka, stališča ali opisa dogodka, ki bi za krute reči, na kakršne aludira, nudil dovolj nedvoumnih dokazov, kakršni bi lahko bili bodisi njemu ali sovragu najsibo v prid ali v škodo. Brez posledic se torej lahko ob režimski zaščiti in oprt na enake pripovedne postopke spravi na kogarkoli. Na kogar se ne, ta pač še ni na vrsti. V naslednji knjigi (*Črna krizantema*, 1980) tako obračuna še z Bojanom Štihom.

V *Nevarnih razmerjih* Javoršek znova srdito obdeluje Kocbeka, okarakterizira ga za političnega špekulanta in dvoličneža, koristolovca bolnih ambicij, ki že zategadelj kar se dá dolgo kohabitira s »tovarišijo«, čeprav ji obenem ne zaupa in je nezaupanja upravičeno deležen tudi sam. Prav v tem kontekstu tudi priznava, da je vedel za vse anomalije revolucije in je o njih sproti obveščal Kocbeka, celo o povojnih pobojih, vendar je Kocbek vsakokrat šel preko vsega.¹⁶ S tem pa tudi avtentičnost Kocbekove zgroženosti, ki veje iz tržaške brošure (*Kocbek, pričevalec našega časa*, 1975), postavlja v kaj čudno luč. Tu torej Javoršek (ali zgolj njegov fiktivni prvoosebni pripovedovalec) bodisi fingira moralno zgražanje, bodisi dejansko obsoja tisto, kar na sto drugih mestih iste knjige kot revolucionarno herojstvo zavzeto odobrava.

Bralec bo nekoliko razočaran, ker je videti, da z današnjim branjem Javorška predstavljamo težišče kritike stran od Detelovega spisa z naslovom *Fašistoidnost navidezne morale v Javor-*

---

16 »Najhujše, kar človeka lahko zadene, [je] nevreden nasprotnik.« Citat, ki ga Javoršek na str. 404 svojih *Nevarnih razmerij* navede po Kocbekovem intervjuju za Deutsche Welle in hkrati obrne proti avtorju samemu, odgovornemu za številne pregone in smrti, ker da je izdal svoje krščansko-socialistične soborce in svoje osebne pristaše s tem, ko se ni hotel pravočasno pogovoriti z njimi oz. se zavzeli za njih in jih je iz oportunitizma raje prepustil na milost in nemilost Partiji. Ker je tudi v njej videl »nevrednega nasprotnika«!?

škovich »Nevarnih razmerjih« ali primer značilnega sodobnega družbenega vedenja¹⁷ (povsem pa zanemarimo tudi Javorškov »Protest«, objavljen v naslednji številki *Mosta*). Po dandanašnjem vsevprek obmetavanju s fašizmom in fašistoidnostjo je treba žal ugotoviti, da je obtožba o »fašistoidnosti navidezne morale« precej arbitrarna, toda o tem smo delno že spregovorili, nekoliko pozneje pa nameravamo k temu tudi še kaj dodati. Pred tem pa se za hip pomudimo še ob revolucionarnem herojstvu ter pravični vojni, kakršna je bila v očeh Javorška naša revolucija.

V pravični vojni lahko ubijaš. Pravična vojna je sveta vojna, saj služi njeni svetosti *Pravici* (*Diké, Justitia*). Izjema (in hkrati potrditev tega) so verske vojne, ko so državljanske oz. človečanske pravice in pravičnost kot taka neposredno podrejene verskim ciljem, saj je vojni spopad primarno spodbujen in voden v imenu razodete Resnice, v imenu Boga samega. V vojni za *pravično stvar* pa je *svetost* njenih ciljev predvsem simbolnega pomena: kot taka služi zlasti mobilizaciji ter bojni morali. To pa je hkrati tista srečna okoliščina, ki že v izhodišču onemogoča ubijanje brez pomisleka, značilno za verske vojne, ko gre za ubijanje *ad maiorem Dei gloriam*. Kajti boj za *pravico* je boj za *pravično družbo* in kot tak zavezan povsem profanim ciljem. Da pa bi stvar bolje delovala, je tudi tej borbi treba iznajti nje-no metafizično utemeljitev. *Pravica, svoboda, ljudska volja, logika zgodovine, nova doba, novi človek* – vse to bi lahko zapisali tudi z veliko začetnico, saj gre za metafizično, nemalokrat kultno rabo sicer vsakdanjih pojmov, ki bodo po naravi stvari kaj kmalu vnovič postali taki. Povzdignjeni, v presežno segajoči vsakdanji pojmi so rezultat preišljene izbire, saj gre za pri-ročna orodja široke agitacije in propagande. Nadvse važna je

---

17 Lev Detela: Fašistoidnost navidezne morale v Javorškovih »Nevarnih razmerjih« ali primer značilnega sodobnega družbenega vedenja, *Most*, št. 61/62 (l. 1981).

zadostna ideološka ali kar *kvazireligiozna* indoktriniranost, ki naj zajame kar se da širok krog ljudi. Le *metafizična* utemeljitev načrtovanega družbenega prevrata lahko podeli slehernemu revolucionarju avreolo in mandat posvečenca, *pravičnemu* cilju, v imenu katerega gre v krvavi družbeni spopad, pa pečat *svetosti*. Ubijanje v imenu posvečenega cilja postane tako ne le mogoče, ampak tudi opravičljivo in domala nujno. Lahko bi rekli, da je hkrati tudi povsem neosebno, če bi bilo mogoče in kolikor je mogoče iz ubijanja izključiti vanj vpletenega posameznika, njegovo naravo in psihični ustroj. Vendar utemeljeno sklepamo, da temu ni tako, tega ni mogoče povsem izključiti, nasprotno, posameznikova zavest in celokupna psiha prispevata k temu, da se kaj kmalu vmeša instanca vesti in naredi svoje usodne zaključke. Kaj kmalu, vendar največkrat prepozno. (Za razliko od borca za *pravično stvar* pa fanatičnega udeleženca v verskih bojih ne obremenjujeta ne vest ne krivda.)

Boj za *pravičnejšo družbo* se imenuje *revolucija*. Ponavadi gre za krvav družbeni prevrat, za obračun z razrednim sovražnikom v oboroženem spopadu, ki ima vse lastnosti državljanske vojne. Načrtovalci revolucionarnega prevrata se, kot rečeno, trudijo in neredko jim tudi uspe svoje cilje predstaviti kot *svete cilje* ter za njih navdušiti množice. Vanje so prepričani tudi sami. Vodja in njegovi najtesnejši soborci so enako kot sleherni iskren vernik prežeti z vero – pač z vero v *Ideale*, za katere se borijo. Vendar pa je pretirana odmera sakrosanktnosti, pripisana boju za profane cilje, pogosto tudi vzrok za streznitev. Kaj kmalu namreč lahko vsakdo ugotovi, da je bil tako ali drugače zlorabljen – v prid profani borbi za oblast. Le redko, pravzaprav samo tedaj, ko gre za človekovo temeljno vrednoto – svobodo – je boj za *pravico* v resnici boj za *pravo stvar*. Vse kaj drugega je torej naša osamosvojitvena vojna, ko je šlo za dejansko nacionalno osvoboditev, za *pravo stvar*, od tako imenovane NOB, ki je bila žal le popularna krinka za izvedbo komunistične revolucije. Zato je bila

z zločinom in s prevaro vzpostavljena povojna revolucionarna oblast tem manj gotova vase, kolikor bolj se je odmikal vojni čas, ko je posvetitveni obred v svetost revolucionarnega boja in nasilja predstavljal predvsem bombastična ideološka floskula, svinčenka, nož in zevajoče brezno. Treba je bilo še nadalje podžigati in vzdrževati revolucionarni naboj širokih množic ter neumorno kolobariti z vrednotami revolucije in NOB. *Sakrosanktnost* komunističnega revolucionarnega podviga je bilo treba še nadalje jemati kot *parabolo*, kot religiozni projekt, katerega zgodba, kot bi dejal teološki mislec Vladimir Truhlar,¹⁸ se nanaša na nekaj, kar je drugačnega reda od nje same v vsej njeni krvavi dejanskosti. Pobornik revolucionarnih sprememb naj še naprej trdno verjame, da samo revolucionarno zgodbo, to kruto in profano realnost, vseskozi preseva transcendentno, absolutno, sveto. Prav to *sveto* pa je kot *svetništvo* zaznati tudi v osebnostnih opisih njenih poglobitvinih akterjev, revolucionarnih herojev, ki jim njihovi hagiografi (in ostali memoaristi) pripisujejo svojevrstno *osebno pristnost* in zategadelj prostodušno in strahospoštljivo nadevajo svetniško avreolo. Brez te osebne pristnosti, jedrne prizadetosti, ni in ne more biti revolucionarnega izkustva, meni Truhlar, enako kot ne pristne religioznosti. To pristnost pa prepoznamo v revolucionarjevi pripravljenosti storiti tudi zlo, če je treba podpreti z njim nezlomljivo logiko Zgodovine in Partije. Seveda pa je realno zlo, ki ga počne ali zaukaže, zgolj *parabola*, ki kaže na nekaj, kar je drugačnega reda od nje same, jo transcendira, je *sveto*, je metafizičnih razsežnosti ...

Oglejmo si strnjen simbolni prikaz ene od transformacij povojne oblasti na Slovenskem, ki naj bi zagotovila dolgoročno stabilizacijo revolucijskih vrednot ter permanentno občutljivost režima na naključne (individualne) slabosti, če bi te

---

18 Vladimir Truhlar, Religiozno izkustvo v Pasolinijevem Teoremu (*Most*, št. 21-22, Trst, 1969).

načenjale, prosto po Kocbeku, *blaženost kolektivne krivde* in pa tovarišijsko solidarnost ter enotnost v zanikanju zločina. Zlagano *sakrosanktnost* krvave revolucije, osvoboditve človeka po Človeku, naj vrednostno obnovi daljnosežna transformacija OF. V letu 1953 jo namreč milost podarjajoča (*gratia gratificans*) Partija obdari z milostjo (*gratia gratis data*) *transsubstanciacije* njenih okrvavljenih udov v višjo, univerzalnejšo in hkrati sublimnejšo politično formo – SZDL – katere materialni temelj naj bi še nadalje služil zlagani adoraciji vseljudske volje, v višjem, skivnostnem smislu pa bi SZDL kajpak predstavljala *sámo telo in kri* Partije.

Intelektualec = razumnik?

Stalnica v Javorškovih knjigah je govor o krizi intelektualca, nemara tudi pod vplivom francoske kulture, katere poznavalec je bil, zanj pa je značilno, da se je s to tematiko spopadla že ob koncu prve svetovne vojne.¹⁹ Če mu torej Lev Detela v svoji kritiki zameri, da slovenskim modernistom očita kvaziavangardnost in malodane polstoletno zamudništvo, kajti vse, kar se gredo, je svet, zlasti pa Francija doživela in izživela že v dvajsetih, potem bi ne smel mimo tega, da kriza intelektualcev, ki jo tako mrzlično in nejevoljno detektira Javoršek, ni le posledica usihanja visokih idealov revolucije in NOB, pač pa tisto, česar mi sami nismo izživeli – že v dvajsetih. Tako modernizem, katerega zagovornik je Detela, kot Javorškov »napredni«, z logiko razvoja najboljšega vseh sistemov – socialističnega samoupravljanja – uglašeni intelektualec, oboje je z današnjega vidika obsoletno, v začetku osemdesetih pa je bilo prvo skregano tudi z avtentično kulturo lastnega naroda, kar upravičeno ugotavlja že Javoršek, drugo pa s samim pojmom avtonomno razmišljujoče, družbeno kritične in v svet odprte osebnosti, kar na svoj način potrjuje Detela.

---

19 Glej npr. Julien Benda, *Trahison des clercs*, 1927.

Intelektualec ali razumnik? Dvomi okrog enačaja med njima se pojavljajo nemara le pri nas – in morda šele v zadnjem času. Kajti izraz intelektuallec, z obveznim dodatkom »ugledni«, je pri nas rezerviran le še za t. i. leve razumnike, medtem ko desni in vsi ostali razumniki ostajajo samo »razumniki«, kajpak še to v ironičnem pomenu, vse pogosteje apostrofirani v podcenjujoče zajedljivem, sovražnem tonu. Semantična diferenciacija sledi pač splošni atmosferi v slovenskem družbenopolitičnem in duhovnem prostoru in ta je nabita s sovraštvom, ki ga generira levica. To in sorodna čustva pa izključujejo prav tisto, kar je v osnovi obeh pojmov: intelekt, po domače – razum. Namenoma pravim *po domače*, kajti domačnost, domoljubje in kar je še tega, se vendarle spet lahko veže le na nazadnjaške, desne *razumnike* in nikakor ne na ugledne, napredne, svetovljanske intelektualce! In prav teh oznak je bil v Detelovi kritiki deležen tudi Jože Javoršek – kljub svoji nedvomni poučenosti o aktualnem stanju v umetnosti in kulturi tako doma kakor v svetu in navkljub svoji estetski in politideološki čistilni vnemi.

In znova in znova: fašisti, nacisti, komunisti

Vrnimo se še za hip k Detelovi obtožbi o fašistoidnosti Javorškove navidezne morale. O navidezni morali kot karakteristiki vidmarjanske estetske presoje je v *Mostu*, kot rečeno, že *sredi* sedemdesetih pisal Taras Kermauner,²⁰ deset let pozneje pa tudi Lev Detela.²¹ Znano pa je, da fašizem, še zlasti nacizem v umetnosti mnogi avtorji povezujejo z navidezno moralo, pravzaprav z amoralo ter z njej bližjimi pornografskimi učinki. Susan Sontag govori o brezidejnem, *fascinantnem fašizmu*.²²

20 Taras Kermauner, Srečanja z Josipom Vidmarjem, *Most*, 1975.

21 Lev Detela, Vidmariana ali vprašljivost nekritične kritičnosti, *Most*, 71/72 (1985).

22 Susan Sontag, *Illness as Metaphor*, 1978.

Medtem pa je uradna komunistična umetnost, denimo javna kiparska plastika, visoko moralna ter povsem oropana erotike. In spet je tu značilna Javorškova razklanost, boleсна sprtost s samim sabo. Kajti v skrajnosti prignano seksualno izživljanje Vitomila Zupana ter grozodejstva, s katerimi *zapisovalec zgodbe* povezuje Dušana Pirjevca, oboje slejkoprej s strastjo opisuje, še bolj pa se je tega nadejati v nadaljevanju. Bralec, na katerega *zapisovalec* prenaša svoje podoživljanje zgodbe, naj bi se torej ob branju hkrati zgražal, obenem pa naj bi ga opisane strahote tudi nezaustavljivo privlačile. »Fascinantni fašizem«?! »Fašistoidnost navidezne morale«!? Pozneje bomo dokazovali, da se tako Zupanova kot Pirjevčeva »junaštva« dogajajo v specifično razsvetljenski paradigmi, katere senčna stran je kajpak tudi *božanski markiz de Sade* ...

Zakaj je kljub vsemu »fašist« ali »nacist« hujša zmerljivka kakor »komunist«? In ali je »komunist« sploh zmerljivka oz. diskvalifikacija istega reda kakor sta to oznaki »fašist« in »nacist«? Žal še vedno ne. Opredelitve za komunizem se vztrajno drži prizvok idealizma. Zanj se menda opredeliš, ker verjameš v pozitivne civilizacijske spremembe, do takšne mere pozitivne, da se slehernemu aktivnemu pristašu zdi nasilna pot do njih povsem opravičljiva. Za ideale fašizma in nacizma to že dolgo več ne velja, zanje se je sramotno zavzemati, opravičujejo jih in z njimi nekdanje režime, le še redki, sociopatološko določljivi ekstremi. Pri nasilju, ki ga za dosego svojih ciljev izvajajo komunistične hunte, ti cilji pa se iz visokotelečih kaj kmalu – in celo praviloma – spremenijo v golo demagoško opravičevanje njihove totalitarne oblasti, pa se radi izognemo njegovi enoznačni obsodbi, postopamo oportuno in selektivno. Stalinizem se tako po splošnem mnenju poslužuje zločinskih metod in tudi kot ideologija ni sprejemljiv, leninizem, ki je v zasnovi in praksi enak, pa je pogosto ocenjen dokaj pozitivno; enako se nikakor ne poe-

notimo okrog titoizma, kastrizma ali chavizma; medtem pa režim Rdečih Kmerov ter maoizem, zlasti njegovo epizodo s kulturno revolucijo, ves demokratični svet enotno obsoja. Od novodobnih komunističnih diktatur velja za manj obsojanja vredno venezuelska, za nekoliko bolj izprijeno pa severnokorejska različica. Da je ta pod *protektoratom* kitajskega komunističnega režima, slednjemu ne škoduje pri ugledu nič bolj kot kršenje človečanskih pravic doma na Kitajskem. *Summa summarum*: ni ga skupnega imenovalca, ki bi tako po *ideološki* kot po *izvedbeni* plati izenačil poglobitveno značilnost komunističnih gibanj, strank in režimov, da bi enotno obveljali za zločinske in s tem človeštvu nasploh nevarne, kot je to obveljalo za fašizem in nacizem. Tragikomično je, da se mora *antikomunizem* otepati svojega imena kot pejorativne oznake, s katero ga je označila komunistična levica – če ga že ne izenači kar s *fašizmom* – čeprav je fašizmu najbližje prav ona sama. Hkrati pa antikomunist še vedno misli, da komunista ni zadosti označiti le s komunistom, treba ga je označiti z »levim fašistom«, kot da antikomuizem že po definiciji ne bi nasprotoval vsem totalitarizmom in je torej enako sramotno ter obsodbe vredno biti tudi – samo *komunist*.

Duh razsvetljenega herojstva in »lepota zločina«

Mitologijo herojskega upora in svetlih ciljev, za katere je tekkel boj v NOB in revoluciji, načenja vdor neznosnih spominov. Shizofrenost, ki jo kritiki vidijo v Javorškovem angažmaju, je posledica nemogoče hkratnosti čaščenja revolucionarnega herojstva, utemeljenega z utopičnimi cilji, ter nenehnega dvoma, ki je posledica travmatičnih podoživetij spominov na zlodela mnogih »herojskih« posameznikov. Francozi so se s tem soočali v svoji krvavi revoluciji, vse moralne razsežnosti herojstva pa so razsvetljenci premlevali že daleč pred njo. Diderot pra-

vi o herojih in herojstvu naslednje:²³ »kolikor ne bi premogli energije za zlo, pač ne bi znali žrtvovati ne drugih, ne samih sebe«. Čeprav se torej Javoršku iz osebne spominske bližine zdijo krvavi ekscesi, ki jih pripiše Ahacu, vendarle malce »prevelik zalogaj za naše male želodce«, kot bi to znova komentiral Denis Diderot, pa je hkrati prepričan v nujnost žrtev in terorja, skozi katerega je moral slovenski narod v dobi revolucije. Revolucija sama (njeni kolovodje, kajpak) se je sicer svetohlinsko ogradila od tako imenovanih partizanskih vojvod, vendar jih ni izločala iz svojih vrst, temveč jih je kakor Ahaca le stalno premeščala – in navsezadnje je kljub vsemu mnoge od njih razglasila za narodne heroje. Svoje izgubljene sinove pa je slednjič prepustila Javorškom. S statusom nepovratno izgubljenega sina je bil po letu 1951 označen tudi Edvard Kocbek. Tu pa je treba v pojasnilo oznake dodati naslednje: v okrilju zahodne metafizike, ki je v osnovi vsake tragike in katarzičnega občutja, kar kot presežno-sublimno pospremi razrešitev temeljne bivanjske razpetosti med sočutjem in strahom, je motiv izgubljenega sina prej na sledi grštva kot pa starozaveznega judovstva, kajti svetopisemski Jahve tako rekoč sproti *nagradi vse dobro in kaznuje vse hudo*, le redko pa posameznika ali svoje izbrano ljudstvo brez vidnih znamenj in zlovešnih opozoril za dlje časa prepusti skušnjavi *svobodne volje*. *Izgubljeni sin* iz Jezusove prilike nastopi zatorej v povsem novi paradigmi. Odpuščanje za *eratično* življenjsko izkušnjo, zaradi katere je samovoljno zavrgel pravila vzajemnosti in skupnosti, očetove in plemenske zaveze ter avtoritete, je prestopku izrazito nesorazmerno, saj oče ne le, da ga vzhičeno sprejme nazaj v svoje naročje, še posebej ga nagradi s tem, da ga povzdigne nad vse ostale. Odtlej na zahodu le še dedno sovraštvo (ki ga je v porazsvetljenem obdobju mogoče izenačiti z razredno-ideološkim) in

---

23 Denis Diderot, dve pismi Sophii Volland iz leta 1760.

pa verska blaznost ne znata odpuščati: prvo zategadelj še posebej sovraži *odpadništvo* – enako kakor druga ne zaupa *konvertitom*. Zanimivo bi bilo iti po sledi te paradigme v čas revolucij od osemnajstega do dvajsetega stoletja. Zmagovita Revolucija najbolj kruto obračunava prav s svojimi bivšimi tesnimi somišljeniki in soborci: jakobinci z žirondisti, stalinisti s trockisti in revizionisti vseh vrst, SS s SA, titoisti s stalinisti, maoisti s pobudniki in nosilci »kulturne revolucije« ... V tej luči je treba gledati tudi na povojni partijski obračun s Kocbekom. Kakor hitro je bilo zaznati njegovo samokritično oddaljevanje od *tovarišije*, ko se je prenehal zatekati v občutja *blažene krivde*, ker je odkril, da bi bil prevzem sokrivde za vse partijske zločine in poboje le preveč nesorazmeren njegovi osebni vpletenosti, potem ko je to dal svojim zalezovalcem jasno vedeti, je postal sovražnik št. 1.

Namesto epiloga:

krvoločnost, brezčutnost – svetništvo!?

Zato nikakor ne moremo mimo nekaterih reči. Medtem ko gre Lev Detela v svoji kritiki *Nevarnih razmerij* molče mimo njih. Še huje, v opisih in namigih na nekatera zlodela Javorškovih *junakov* vidi golo kleveto. Pred nekaj leti sem napisal esej za tržaško *Mladiko* (*Spomeniku nasproti – spomeniki napoti*), v katerem sem se na primeru lika revolucionarja Pirjevca - Ahaca obregnil ob polemično pisanje Tineta Hribarja. Ta je v nasprotju z Gorazdom Kocijančičem, kateremu je repliciral, upravičeval *krvoločnost* medvojnega Ahačevega krvavega početja. Tega početja sicer ni zanikal, saj je znano iz mnogih pričevanj. Upravičil pa ga je s sveto zagnanostjo *revolucionar-nega pravičnika*, njegovo poznejše odpadništvo od partije pa primerjal kar s Savlovim spreobrnjenjem v sv. Pavla. Skratka – Pirjavec in njemu podobni so *svetniki*. Njihova krutost izvira iz

svetega prepričanja in srčne zavzetosti, nikakor ni v povezavi z njihovimi primarnimi psihičnimi vzgibi, z nikakršno psihopatijo, ki bi jih silila h krvoločnosti. Seveda se s tem ni mogoče strinjati.

S svetniško avreolo pa je Josip Vidmar v svojih *Obrazih* ovenčal tudi dva od pglavitnih slovenskih komunističnih zločincev, Kardelja in Kidriča. In nič kaj manj, čeprav na drugačen način, ni Kidriča leta 1976 povzdignil Taras Kermauner.²⁴

Zločin in moč pač temeljita na zanikanju. Dovolj je, da se spet povrnemo v 18. stoletje, k razsvetljencem, k markizu de Sadu, ki je njihova temna stran, ter k francoski revoluciji. Nekaj povzetih misli iz *revolucionarnega* de Sadovega opusa nam nudi že krajša študija o njem, objavljena v nekih drugih *obrazih*: v slovenskem izboru iz dela francoskega kritika Mauricea Blanchota.²⁵ Tu lahko beremo: »Zanikanje v človeku pomeni moč, Sade je hotel človekovo prihodnost utemeljiti na skrajnem zanikanju ... Če živimo nevarno, pravi de Sade /za svoje okrutneže/, je pomembno, da nam nikoli ne zmanjka moči za prekoračitev poslednjih meja ...« Naši zagovorniki revolucionarnih pobojev (teh kljub vsemu ne morejo več zanikati), se pogosto zatekajo k upravičevanju, češ da je šlo za golo maščevanje nad premaganci, kvečjemu za nezadržno sovraštvo oz. za zločin iz strasti. Že Zygmunt Bauman pa nam lepo razloži,²⁶ da pri te vrste pokolih, enako kot pri holokavstu, ne gre za stihijo, pač pa za hladnokrvno načrtovan in izveden *proizvodni načrt* radikalne dehumanizacije in izničenja, ki je nezamisljiv brez znanstvenotehnološke orientacije, kakršna utemeljuje tudi siceršnji porazsvetljenski, če ne kar ves novoveški razvoj. Tudi de Sade

---

24 T. Kermauner, Srečanja z Borisom Kidričem, *Most*, l. 1976.

25 *Blanchotovi obrazi* (Koda, 2000).

26 Zygmunt Bauman, *Moderna in holokavst*, zb. Claritas, 2006.

je menil, da je pri »vrhunskem zločinu« sleherna strast odveč. Največji zločinci so popolni brezčutneži. Naravnost neokusno, sluzasto sprenevedanje Josipa Vidmarja je pač, ko hoče iz svojih *svetniških herojev* napraviti čuteče humaniste, ljubitelje vsega lepega, izbranega duha in okusa ...

z a l i v

- Boris Pahor *Edinost v različnosti*
- Anton Trstenjak *Odgovori na
urednikova vprašanja*
- Ubald Vrabec *Zborovodjevi spomini*
- Milan Lipovec *Slovenec in njegova
levica*
- Marko Dvořák *Paberki izpred
četrto stoletja*
- Vlado Kresnik *Antropološka podoba
komunistov*
- Carlo Curcio *Pisma Srečku Kosovelu*
- Marija Kostnapfel *France Balantič,
življenje in delo
(Odlomek)*
- Vlado Kresnik *Iz »Golotoških stihov«
1951-53*
- Peter Merkù *Iz spominov na starše II.*
- Gianni Barral *Izjemnost in beda
nekega obdobja
(Nadaljevanje)*
- Jošt Žabkar *O Žbotovi »Nemirljivi
Sloveniji« (Šest glas na
isto temo z dodatno sedmo)*
- Barbara Suša *Za staro kolo in
majhnega psa*
- Boris Pahor *Napoved nove plovbe
Fleši o novih knjigah
Svobodna tribuna
Kaj pišejo drugi
O »Izjavi o narodni
in državljanski pomiritvi«*

trst - 1989, 1 - 4

Pogovor z Borisom Pahorjem: Spomin na Zaliv

Boris Pahor slovi kot pisatelj, manj kot urednik, ki je ustanovil in četrto stoletja urejal revijo *Zaliv*. Svojo uredniško zgodovino je leta 2001 osvetlil v pogovoru z Alenko Puhar.

– *So leta 1990 slovenski del Trsta zajele enake zamere in medsebojna obračunavanja, ki so sestavina življenja v vseh tranzicijskih državah vzhodnega dela Evrope?*

Poudaril bi, da je pri nas prišlo predvsem do spopada med depandanso, ki jo je medijsko predstavljal *Primorski dnevnik*, in *Delom*, ko ga je urejal Danilo Slivnik. Tržaški časnik je z milijardami, ki jih je posredoval socialist De Michelis, razširil svoj vpliv v Sloveniji z ustanovitvijo *Republike* (naklonjene Kučanu). Bil je hud boj z nejasnim ozadjem, z usodo Kreditne banke in z medsebojnim obtoževanjem izdajstva.

– *Rada bi vas predstavila kot urednika, predstavite nam revije, pri katerih ste sodelovali.*

Po vojski sem dal pobudo za revijo 1953. leta, po napadu na Kocbeka zaradi Strahu in poguma, in zaradi ideološke naravnosti matične politike ter protikomunistične na desni. Revijo *Sidro* smo uredili Alojz Rebula, Pavle Merku in jaz. Žal je živela samo eno leto (dve številki), ker jo je vsa levica sabotirala. Neka-ko sem se vdal in skušal sodelovati, to je objavljati svoje spise v sklopu danih možnosti, dokler bi z objavljenimi deli moja beseda lahko kaj veljala. No, 1966. leta je nastal načrt za *Zaliv*, ki pa so ga mladi zapustili, ko jim je sodelovanje škodilo pri pripravi življenjskega poklica. Vendar je revija le živela 24 let.

– *Ta revija je bila pri nas zmeraj na robu legalnosti, pogosto tudi čez, pa je o njej znano precej manj, kot bi si zaslužila. Lahko poveste o njej nekaj podatkov iz zakulisja?*

Predvsem moram omeniti, da je bil prvi dogovor potreben s pisateljem Milanom Lipovcem, ker je bil vpisan v Časnikarsko zbornico in je zato lahko bil odgovorno urednik, medem ko sem jaz dosegel vpis kasneje. Drugo vprašanje je bilo, kako bomo za vsako številko nabrali potrebno vsoto za tiskarno, vrečke, znamke. Honoriran namreč ni bil nihče. To se pravi, da smo v glavnem izhajali z ekipo sponzorjev, kateri se je od časa do časa pridružil še kdo, ki je imel kaj več pod palcem. Te podpornike smo navajali na drugi strani platnic vse do časa, ko je udba začela nadlegovati posamezne podpornike, to še posebno ob objavi intervjuja s Kocbekom.

Prav tako se je zgodilo z uredništvom. Dokler revija ni načela bistvenih vprašanj, je bilo tudi nekaj mladih zraven, potem pa sva ostala samo Lipovec in jaz, medtem ko je žena od samega začetka vodila ‚upravo‘ in ‚kolportažo‘. Sodelavce sem v glavnem pridobival jaz, Lipovec pa je rad bil lektor. Prav tako je bila moja skrb za tisk, za krtačne odtise in metiranje, to je delitev svinčenih stolpcev, izbira črk za naslove, komentarje itd.

– *Kje pa se je to dogajalo?*

Da je bilo ceneje, smo stavili pri slovenskem stavcu Lojzetu Peganu, ki je po prvi svetovni vojski stavljal dnevnik *Edinost*. Tiskali pa smo v italijanski tiskarni, ker je bila slovenska predraga. Natisnili smo povečini 300 izvodov, kdaj več, še posebno ko nam je dr. Drago Štoka, takrat predstavnik Slovenske skupnosti v Deželnem svetu, izposloval podporo Dežele. Slovensko banko smo prosili za oglase, a je, ko smo postalo heretični, tudi to odklonila, češ da se je odločila za štednjo!

Uredništvo se je selilo po potrebi, večkrat pa sva z Lipovcem pregledovala prispevke v baru Minerva, katerega lastnica je gošpa Lozej. Pri nji, v majhni, tihi sobici v ozadju lokala se še zdaj

shajam s tem ali onim, ki se želi sestati z mano. Odkar je žena prestala operacijo na srcu, ni navdušena za sprejeme, medtem ko je bil kdaj v prejšnjih letih pri nas marsikdo, ki sem ga vabil za stik z »zamejstvom« – Jože Pogačnik, Fran Petre, Cene Vipotnik, Viktor Blažič, Franc Miklavčič, vi pa tudi, ne?

– *Tako je. Hvala za gostoljubje. Zdaj bi pa rada vedela še kaj o prometnih in policijskih zadevah.*

V začetku je revija izhajala v standardni obliki, potem pa, ko so ji začeli delati težave in je Adit (edini legalni uvoznik) v Ljubljani ni več sprejemal, smo se odločili za žepno obliko. Zato da smo jo (ali so jo) lahko dajali v poštne nabiralnike. Marsikdo pa nam je pomagal tako, da je prepeljal paket čez mejo in ga puščal v kakšni mlekarni ali kavarni, pri znancu ali prijatelju, na primer pri Janezu Gradišniku. Marsikdo je tako dobival revijo, ne da bi se izpostavljali. Tako je zmeraj bral *Zaliv* prof. Jože Košar, pri katerem sem bil dobro zapisan in me je povabil, naj mu kaj pošljem v objavo tudi takrat, ko so bili drugi nenaklonjeni.

Seveda se je revija tudi prodajala, v Tržaški knjigarni in v goriški Katoliški. Kot smo zelo kasno zvedeli, je iz Tržaške knjigarne nekaj izvodov, tri ali pet, ne vem natanko, redno šlo na CK v Ljubljano.

Najhuje je seveda bilo po objavi pogovora s Kocbekom, kot natanko poročam v knjigi *Ta ocean strašno odprt*. Bila je kot vojna napoved. Zaseganje revije na meji, obdelava podpornikov, da jih je kar 20 od 40 preklicalo podporo. Z ženo sva bila v oblasti udbe od 8 d 13 na Jožefovo 1975. leto prepovedi vstopa v Jugoslavijo, ki so jo potem podaljšali še za dve leti. Žal mi je bilo, da nisem mogel h Kocbeku, ker sem slutil, kako mu bo hudo ob raznih govoricah, da sem ga izrabil (tako je pisal na primer Torkar). K sreči sem bil pravočasno obveščen, od Zdravke, da gre v Muenchen na zdravniški pregled. Tako sem odšel in sva se kljub

začetnim znakom hudega, ki ga je vzelo, prijateljsko pogovorila in objela. Žal za slovo. A vse to je v knjigi.

– *Pa ste imeli kakšne avtorje, ki jih niste hoteli objaviti?*

Revija je bila »odprta vsaki razsodni slovenski besedi, za katero si upa avtor prevzeti odgovornost«, kot je stalo v impresumu. In vsak je bil sprejet. Razen enega. Peter Urbanc, ki je vztrajno navajal razloge v prid domobranskega sodelovanja z okupatorjem. V svojih člankih ni navajal ničesar, kar bi bilo v zvezi s tem vprašanjem novo, zato sem gladko odklanjal njegove pošiljke.

– *Kateri projekt pa je tisti, ki ste mu bili najbolj zavezani in ki se vam zdi najvažnejši?*

Če pustim ob strani čisto pripovedno delo, potem je to seveda izdajanje *Zaliva*. Kot pisatelj sem čutil ne samo dolžnost, ampak živo potrebo po razbremenitvi. Zvestoba osvobodilnemu boju da, a ne diktaturi, ne medvojnim in povojnim likvidacijam in pokolom. Prav tako ne matični politiki do usode manjšine ali boljše slovenske skupnosti v Italiji in Avstriji (o madžarski sem bil manj na tekočem). Odklon internacionalizma in proletarske politike kot osnovne narodne naravnosti. Odklon Kardeljeve teze o smrti naroda. Odklon partijskega neupoštevanja samobitnosti slovenske identitete, saj je zaradi nje nastal TIGR med obema vojskama in OF potem.

– *Ali ste pri vrednotenju svojih uredniških in aktivističnih dosežkov vkalkulirali v oceno tudi sitnosti, ki so sodile zraven, denimo finančne in politične? Drugače rečeno: kaj vas je največ stalo?*

Prav te dni sva se z ženo spet menila, kako sem se odločil za pisane v *Sidru*, čeprav sem slutil, da se bodo maščevali predvsem nad njo, ker nadme niso mogli, ko pa sem bil profesor na slovenski srednji šoli, je pa šolo plačevala rimska oblast. In res, žena, ki je bila uradnica v enem izmed slovenskih podjetij, je kmalu dobila odpoved. Seveda je ženo to peklilo, ker ji je, osebi avtono-

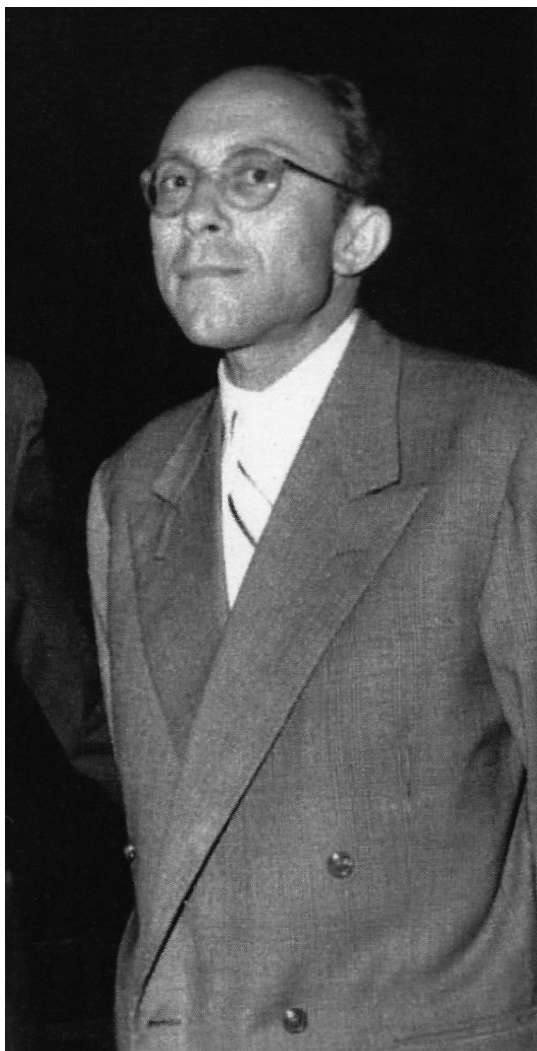
mnega značaja, jemalo finančna sredstva, ki bi poleg vsega tudi družini prav prišla. No, a je bila z mano solidarna vsa leta *Zaliva*, ko je bilo treba za revij tipkati, jo odpošiljati, jo prevažati. Za to je skrbela v glavnem ona. Brez njene pomoči bi se težko izvlekel.

V Sloveniji je oblast povsod, kjer je le mogla, izločila moje ime: tako ni najti intervjuja z mano v Hofmanovi knjigi, v zbirki mladostnih spominov pri Mladinski knjigi, v Slovarju slovenskega jezika je, na primer, v prvem zvezku ob primorskih besedah iz mojih knjig še omenjeno moje ime, v drugem pa so navedene besede brez dodanega imena. Zmanjkalo me je tudi v študiji, v kateri je Lino Legiša poročal o primorskih piscih itd.

– *S katerimi tržaškimi krogi ste imel največ stikov, do katerih ste čutili največ simpatij in odbojnosti?*

Razen pogovorov z Alojzom Rebulo in sodelovanja z njim pri *Sidru*, potem pri *Tokovih*, kjer se nisva prav ujemala, pa pri *Zalivu* in nazadnje ob knjigi s Kocbekovim intervjujem, sem se z malo kom družil. Izjema je Milan Lipovec. Prav tako se je v začetnih povojnih letih lepo drugovanje s Pavletom Merkujem potem izpelo. Prijateljska občasna srečana s Francem Jezo. Krog? Nikakršnega kroga. Nekaj sem obiskoval katoliško društvo, sodeloval sem pri srečanjih v Dragi, a sem v glavnem vse svoje življenje bolj osamljen.

Boris Pahor/Alenka Puhar, Grenka krajina z zalivom, sidrom in malajdo, Sobotna priloga Dela, 1. februar 2001, (odlomek)

Pisatelj in urednik Boris Pahor sredi šestdesetih let. Ko je za Sidrom in Tokovi še v tretje poskusil z izdajanjem revije. Tretjič je z Zalivom zdržal do leta 1990. (Iz knjige Alice Zen, Boris Pahor, Biografija v slikah / Biografia per immagini, Mladika, Trst 2006)

Pogovori z Borisom Podreko: Pogled na Most

Arhitekt Boris Podreka (tudi Podrecca) je bil zagret in angažiran član skupine, ki je ustvarjala revijo Most. Najprej je oblikoval njeno podobo, potem je začel tudi pisati zanj in tudi risati karikature. V pogovoru z arhitektom Matjažem Grando je Boris Podreka povedal o tem:

»Revijo *Most* smo od začetka snovali skupaj z Lokarjem in Vremcem. Moj najboljši prijatelj v Ljubljani pa je bil pisatelj Marjan Rožanc. Krasen človek, obenem regionalen in urban. Bil je športnik, član odbora Slovana. Na njihov stadion smo hodili – jaz kot vratar Triestine – na priprave za italijansko nogometno prvenstvo. Bila sva sorodni duši, kakor se reče. Mlajša generacija v Sloveniji in zamejstvu je imela velike ideološke težave. Želja je bila demokratizirati Slovenijo, jo mentalno razširiti, brez ozke sive ideologije. Režim je čutil, da se nekaj dogaja. Hoteli smo na primer objaviti Kocbeka, ampak v Ljubljani se ga ni smelo. Naša revija je bila, ne da bi to hoteli, reakcija na pritiske režima. Bili smo liberalen, odprt mlad svet in smo si želeli Slovenijo reanimirati. Jo odpreti, jo napraviti bolj evropsko. To je bila ta revija.

Recimo, jaz sem pisal o Černigoju, o Bauhausu, o internacionalizmu. Delal sem tudi karikature in grafično opremo. Revija je bila nehote *in opposition* in se je ni smelo prodajati v Sloveniji. Zato smo jo dostavljali ponoči. Večkrat sem iz Trsta ali z Dunaja potoval v Ljubljano. V študentskem naselju sem prespal pri svojem tržaškem prijatelju Sosiču. Ponoči sem se pojavil in potrkal na okno. Spala sva skupaj v eni postelji. Zjutraj sem hitro šel naprej. Nesli smo revije Rožancu in drugim, seveda na skrivaj. Verjetno je partija za to vedela, a vzpostavil se je nekakšen čuden ambivalenten odnos. Pustili so nas, da vidijo, kam ta stvar pelje. Do Kocbeka ni bilo mogoče priti. Sta-

noval je ob Trgu republike. Vhod je bil zastražen. Stražarji so šli kadit za vogal. Kocbek je pustil hišna vrata odprta. Izkoristili smo trenutek in se izmuznili po stopnicah navzgor. Tihom smo se pogovarjali. Jaz sem mu večkrat nosil knjige. Spomnim se, kako je ta globoko klasično izobraženi človek zažarel, ko sem mu dal v roke zbrana dela Teilharda de Chardina. Usmerjal nas je, kaj naj beremo. Bili smo še mladi in neizoblikovani. Revija *Most* je izhajala vrsto let. Kasneje, ko je politika v Sloveniji postala bolj prožna, je prišel v uredništvo tudi Marjan Rožanc. S sabo je povabil nekaj perspektivašev: Tarasa Kermaunerja, Jožeta Pučnika itd., mislece generacije pred nami. Potem pa veste, kako je bilo naprej. Tako se je začela ta stvar. Apoteoza besede.« (Iz revije *Outsider*, št. 8)

***

Vladimir Vremec pa je v času simpozija dobil od prijatelja Podreke naslednje spominske utrinke:

Kako je nastala platnica manjšega formata za prvo številko revije? Zanj sva te prosila oba z Levom Detelo, če se ne motim?

Pri oblikovanju naslovnice *Mosta* je bilo bistveno premagati tisto ljubko primorsko in domačinsko estetiko »morje, brinje in galebi« v prid trdnejši, bolj epski kot lirični tipografski rešitvi. Priznam, da je naslovnica nekoliko arhitekturna, a statična in pikantna. Tipografija v notranjosti sledi temu odnosu, kolikor so takratne možnosti dopuščale. Dolgo sem razmišljal o uporabi svoje najljubše pisave bodoni, ki je primerna tako za bližnji kot daljni vid. Ker pa zadnje merilo za revijo ni pomembno, sem ga pustil ob strani. Antiqua, italica in garamond so že žvečili ad nauseam v vseh slovenskih kulturnih revijah. Odločitev za oblikovanje zasnove je nastal po lastni presoji.

Druga je nastala tudi iz potrebe po boljši izrabi papirnih pol, po nasvetu tiskarja in tudi po debati z Marjanom Rožancem, ki je, kot znano, imel za sabo grafično šolo in službo. Meni so ostali dobro v spominu sestanki v njegovem stanovanju na Sketovi ulici. Bila je res nova, do kraja oblikovana in posebna, drugačna, čeravno so novi prijemi nastajali tedaj po tekočem traku, kot recimo platnica za Detelovo knjigo.

Oblika je seveda nastala v dialogu s tiskarno, vendar so bili pogovori z Marjanom nekoliko poznejši, po mojem mnenju je bil koncept že v veliki meri fiksen. Poudariti želim tudi, da smo v slovenske kulturne revije uvedli »karikature«, ki so se do takrat izvajale le v dnevnikih in tedenskih časopisih, a žal zaradi moje oddaljenosti tega nismo razvili, kar danes obžalujem.

Nam lahko poveš kaj o svojem odnosu do Borisa Pahorja? Od generacijske razlike in takratnega tekmovalnega vzdušja med staro generacijo, vezano na drugačen pogled na realnost in novo generacijo? Naša, to je mlajša, nova, je bila izraz novih časov in močno vpeta v svetovno modernizacijo družbenega okolja, s popolnoma drugačno dinamiko dogajanja in posledično drugačno občutljivostjo za novo na vseh področjih, se mi zdi.

Ni treba posebej poudarjati, da je Boris Pahor že mit, le on je osebno doživel in preživel požar od Narodnega doma do razbitja nacističnega režima. Morda kot edini še. Ena anekdota, ki veliko pove. Pred leti je Jančar ob predstavitvi slovenske knjige na knjižnem sejmu na Dunaju v Narodni knjižnici na Josefsplatzu imel predavanje o Borisu Pahorju, ki je bil tudi navzoč, nato pa njegov kratek odgovor zahvale. Ko je nato »odskočil« z govorniškega odra, se je k njemu obrnila radijska poročevalka s prošnjo za izjavo. Ko ga je vprašala, ali govori nemško, potem ko je imel intervencijo v slovenščini, je Boris odgovoril: »Na žalost samo taboriščno nemščino (Lagerdeutsch).« Bil sem navdušen nad tem, kako se lahko v enem samem stavku izrazi in simboli-

zira življenje. Pred kratkim sem imel v Parizu prijateljski spor s svojim znancem Sašo Goldmannom, dobrim prijateljem Daniela Cohn-Bendita, o Borisovi izjavi v Parizu, da poleg grozljivega izničenja in izгона judovskega prebivalstva ne smemo pozabiti na »druge«, ki so podobno trpeli. Pahor je med pariškimi judovskimi intelektualci ostal kot persona non grata. Absurd.

Kateri tvoji članki so ti ostali v spominu? Meni tisti o Černigoju, ki je tudi po mnenju Aleksandra Rojca (prijatelja Edvarda Zajca) in Živadinova najbolj verodostojen prikaz Černigojeve živahne osebnosti.

V mojih redkih pisnih prispevkih za *Most* je poudarek na Černigoju, ki je bil odločilen za moj razvoj in je znanje in navdušenje prenašal zame tudi izven šole. Njegov srednjeevropski »vic« je k temu odločilno prispeval.

Kaj te je vezalo na Marjana Rožanca – Kras, Volčji grad, nogomet?

Marjan je vzdrževal, v nasprotju z drugimi, bolj »tragično« osenčenimi intelektualci iz Ljubljane, ravnovesje med svetim in profanim. Znal je govoriti o naukih Tomaža Akvinskega, pa potem preskočiti na Freda Astairea in njegove plesne korake, oboje je občudoval. Moji obiski v njegovi kraški hiši v Volčjem gradu so bili zmeraj prijetni in so mi ostali v nepozabnem spominu.

MOST ČEZ ZALIV

Humanistična zbirka INR

Urednika: Dean Komel, Tomaž Zalaznik

Recenzenta izdaje Most čez Zaliv sta: Izr. prof. dr. Aleš Maver,
Dr. Renato Podbersič

Izdajo uredila: Alenka Puhar

Založil in izdal: Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko,
Vodovodna cesta 101, 1000 Ljubljana

Jezikovni pregled: Eva Horvat

Oblikovanje in prelom: Žiga Stopar

Tisk: Tiskarna Primitus, d. o. o.

Naklada: po naročilu

Leto izida: 2022

Cena: 19,90 €

Prepovedana je vsakršna oblika razmnoževanja publikacije brez pisnega soglasja avtorja.

Delo je izdano v okviru izvajanja raziskovalnega programa *Humanistika in smisel humanosti v vidikih zgodovinskosti in sodobnosti* (P6-0341), in dejavnosti *Infrastrukturnega programa Centra za promocijo humanistike* (IO-0036).

Simpozij »Most čez Zaliv« je oktobra 2021 osvetlil dve pomembni reviji za kulturna in družbena vprašanja, ki sta izhajali v Trstu od 1964 do 1992. Sodelovali so veterani revije Most Vladimir Vremec, Drago Štoka in Lev Detela ter Loredana Umek, Feliks Bister, Lojze Peterle, Miha Glavan, Andrej Lokar, Tomaž Ivešič, Ivo Jevnikar, Marjan Frankovič in Alenka Puhar.

Odnos med Zalivom in Mostom je bil napet, osnovna ambicija pa enotna: Kritično osvetljevati kulturno in družbeno dogajanje tako na Tržaškem kot v Sloveniji/Jugoslaviji. Odpirati možnosti za intelektualno uveljavljanje razseljenim Slovencem. Razkrinkavati tako imenovane tabu teme, ki jih je v matični domovini vzpostavil režim enoumja. Zaradi tega je bila v Zalivu in v Mostu objavljena dolga plejada besedil, ki povedo o slovenskem družbenem življenju bistveno več kot zadržane besede v Sloveniji natiskanih publikacij. Leta 1965 je Dane Zajc slabokrvnim ljubljanskim revijam postavil vprašanje, »če se zavedajo krivice, ki jo z vsako svojo novo številko naredo svojemu času«. Najbolj znamenit in vnebovpijoč primer, kako so na oni strani meje krpali nesvobodo v domovini, je pač pogovor z Edvardom Kocbekom, ki sta ga za Zaliv opravila Boris Pahor in Alojz Rebula; podatkov o strašnih povojnih pobojih odtlej ni bilo več mogoče popolnoma zanikati.

Knjigo Most čez Zaliv je uredila Alenka Puhar.

INR

INŠTITUT NOVE REVIJE
ZAVOD ZA HUMANISTIKO

